STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
NO. 04458

PERETS

Gershon Levin

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS
413 256-4900 | YIDDISH@BIKHER.ORG
WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG

•

MAJOR FUNDING FOR THE
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
WAS PROVIDED BY:

Lloyd E. Cotsen Trust
Arie & Ida Crown Memorial
The Seymour Grubman Family
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
Max Palevsky
Robert Price
Righteous Persons Foundation
Leif D. Rosenblatt
Sarah and Ben Torchinsky
Harry and Jeanette Weinberg Foundation
AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE
National Yiddish Book Center

•

The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

The National Yiddish Book Center respects the copyright and intellectual property rights in our books. To the best of our knowledge, this title is either in the public domain or it is an orphan work for which no current copyright holder can be identified. If you hold an active copyright to this work – or if you know who does – please contact us by phone at 413-256-4900 x153, or by email at digitallibrary@bikher.org

פרץ.

א ביסעל זכרונות.

— פון —

ד"ר גרשון לעווין

פערלאג „יהודיה".
וואַרשאַ.
.1919

Y. U.

Warszawa 1919

Drukarnia Sz. Szikora i I. Mylner Nowolipki 6

פּרץ.

I.

מיט דער „זשארגאנישער“ ליטעראטור — פון קיין אידישער האט מען אין מיינע קינדער־יאהרען נאך נישט געוואוסט — האב איך מיך בעקענט אין דער קיד. אין אלע איבעריגע צימער פון אונזער וואוינונג האבען געהערשט פערשידענע אנדערע ליטעראטורען: די מוטער מיינע פלעגט יעדען שבת נאכמיטאג הויך צו לייענען דעם טייטש־חומש, מיין שוועסטער האט געלעזען פוילישע און דייטשע ביכער, דער שוואגער איז געלעגען איבער רוסישע ביכער. פיסארעוו און דאסטאיעווסקי זענען געוועזען זיינע צוויי אבגעטער, וועלכע קיינער האט נישט געטארט קריטיקירען.

דער פאטער מיינער איז געוועזען א גרויסער ליעב־האבער פון לשון־קודש און די ליעבע האט ער זיך בעמיהט איבערצופלאנצען אויף מיר. ער האט אבאנירט דעם „המגיד“, שפעטער — דעם „המליץ“, „השחר“ און „הבוקר אור“. פערהעלטנימעסיג האט ער געהאט א שענע ביבליא־טעק פון העבראישע ספרים, און דער שראנק זענען נע־בען ש"ס און דעם רמב"ם געשטאנען „שירי תפארת“ פון וויזעל שען איינגעבונדען, אלע ווערק פון מאפו, לעווינזאן, גארדאן, שולמאן, צוויפעל און אנדערע.

א חוץ די ביכער זענען געלעגען דארט צעהנדליגער יאהר־גאנגען פון העבראישע צייטונגען און דער שטאדט־גאון רב צדוק'ל פלעגט שוין יאהר ביאהר, אין דער גאנץ

פּרץ.

פון „נתל“ — ווען מען טאָר ניט לערנען — צו שיקען צו מיין פאָטער נאָך א גאנצען יאהרגאנג פון „המגיד“ אדער „המליץ“, ווייל א גאנץ יאהר האָט ער ניט געוואָלט מבטל תורה זיין און פערנעהמען זיך מיט אזא נאַרישקייט, ווי לייענען צייטונגען.

קיין חברה „חובבי שפת עבר“ איז דעמאָלט ביי אונז אין לובלין ניט געווען, אָבער לשון קודש איז געוועזען זעהר אין דער מאָדע און אפשר טאַקי דערפאַר האָט מען אזא חברה ניט בעדאַרפט.

האָט מען געוואָלט עמיצען לויבען איז אויפן ערשטען פּלאַן געווען די מעלה, אז ער איז א גוטער העברעער. אהן העברעאיש איז דעמאָלט ניט געווען קיין בילדונג און מען קאָן זאָגען אהן א שום גוזמא, אז אין דעם הויז, וואו ס'האָט נאָר געשמעקט אביסעל מיט השכלה, האָט אויך געהערשט אַנ'אמת'ער קולט פאַר לשון־קודש.

דעם „שירי תפארת“ האָבען מיר אין חדר געלערנט אויסוועניג. „אשמת שומרון“ און „אהבת ציון“ האָבען מיר געלעזען מיט זעלבען רעספּעקט, וואָס די נביאים. מיט אנדערע העברעאישע ביכער האָט מען שוין געמוזט זיך אביסעל היטען. קלמן שולמאנ'ס „מסתרי פריז“, למשל, האָב איך שוין געמוזט לעזען, ווען קיינער האָט ניט געזעהן, בין מנחה למעריב, אויפן וועג אין חדר אריין, אדער פונ'ם חדר. איך האָב מיך פשוט ניט געקאָנט אפּרייסען פונ'ם „מורה“ און נאָך מעהר פון דער „זמירה“, אין וועלכער איך בין געווען פשוט פערליעבט.

די „זמירה“ איז געווען דאָס ערשטע פּרויענצימער, איבער וועלכע איך האָב שוין קליינערהייד געליטען. ניט איינמאָל האָב איך איבער איהר בעקומען שמיץ פונם רבי'ן, ווען ער האָט מיך געחאַפּט מיט ביכעל אונטערן תנ"ך.

איך בין אָבער פאַרט דער „זמירה“ געבליבען טריי.

געלעזען האב איך פערשיעדענע לשון־קודש'ע ביכער זעלבסטפערשטענדליך אהן א שום סיסטעם. קיינער האט זיך מיט דער נארישער פראגע ניכט אינטערעסירט, ניכט די עלטערען און ניכט די מלמדים. מען האט געלעזען, וואס עס איז נאר געפאלען אין דער האנד אריין: צו צוועלף יאהר האב איך געלעזען דעם „חטאת נעורים“ פון ליליענבליום, דעם „הצופה“ פון דר. ערטער און אנדערע עהנליכע ביכער. מען איז דעמאלט בכלל זעהר פריה געווארען אויס „קינד“. צו פיערצעהן יאהר, און אמאל נאך פריהער, האט מען שוין געלערנט קדושין אדער גטין.

מיין פאטערס מיה מיך צו מאכען פאר אנ'העברעער איז געלונגען און די ליעבע מיינע צו העברעאיש איז געוואקסען פון טאג צו טאג.

און מיין קינדישער פאנטאזיע האט דעמאלט דעם ערשטען און וויכטיגסטען פלאץ פערנומען דער העברעאישער מחבר, און ווען ס'קומט אראב א מלאך פונ'ם הימעל און טהוט מיך א פרעג, וואס וויל איך ווערען, וואלט איך אהן א שום ישוב געענטפערט: אנ'העברעאישער מחבר.

גאנצע טעג פלעג איך מיר ברעכען דעם קאפ מיט דעם געדאנק, ווי אזוי אייגענטליך קען אויסזעהן אזא מחבר, און ווען איך האב ביי אונז אינדערהיים דאס ערשטע מאל אין מיין לעבען דערזעהן אנ'העברעאישען שריפטשטעלער אין דער געשטאלט פון אברהם בער גאטלאבער, מיט די לאנגע גרויע האר און אין גאלדענע ברילען, בין איך פשוט געווארען אויס מענש; איך האב אפילו געוואלט מאכען אויף איהם א ברכה, כ'האב אבער אינם סדור אזא ברכה ניכט געפונען.

איך בין געוועזען איבערגליקליך צו זיצען ביי דעמזעלבען טיש, וואס גאטלאבער, צוצוקוקען זיך, ווי ער טרינקט טהע, ווי ער רויכערט, ווי ער רעדט און גערעדט האט ער איינפאך „זשארגאן“, וואס האט מיך זעהר גע־

פּרץ.

וואונדערט. מילא, אַז מיר אַלע רעדען צווישען זיך זשאַרגאָן און זינגען ברחנישע לידעלעך — אליקום צונזער איז דעמאָלט געווען זעהר אין דער מאָדע — ווער זענען מיר? פּשוטע מענשען. אָבער אזא בערימטער העבּרעאישער מחבּר, ווי אברהם דוב הכּהן מהללאל, ער רעדט אויך זשאַרגאָן און זינגט אויך לידעלעך!

נישט קוקענדיג דערויף האָב איך איהם זעהר מקנא געווען און איך האָב אַלץ געטראַכט, ווי אזוי ווערט מען אַ מחבּר. איך האָב דאָס אַמאָל געוואָלט אויסבעטען אום הושענה רבּה צוועלף בּיינאַכט, ווען דער הימעל שפּאַלט זיך. מען האָט מיר אָבער ערקלערט, אַז מען קען נאָר אַרויסזאָגען איין וואָרט און מיט איין וואָרט האָב איך נישט געקאָנט אויסדרוקען מיין וואונש, וואָרום זאָגען איין וואָרט „מחבּר“, קען איך דאָך נאָד ווערען חלילה אַ שרייבער פון „זשאַרגאָנישע מעשה־בּיכלעך“ און וואָס קאָן זיין ערגער און מאוס'ער דערפון?

מיט די מעשה־בּיכלעך האָט מען זיך אינטערעסירט נאָר אין דער קיך. פרייטאָג־צונאַכטס און שבּת בּייטאָג נאָכ'ן עסען פלעגט אונזער קעכין פּעריל — אַ בּעיאָהרטע אידענע מיט אַ פּאָר גרויסע גוטע אויגען — אָנצוטהון די גרויסע בּרילען און אויפן קול צו לייענען פערשידענע מעשיות, ווי „טויזענד און איין נאַכט“, די „פערכשופ'טע בּת־מלכּה“, „דער איבּערגעקעהרטער גזלן“ און נאָך אַנדערע עהנליכע זאַכען. אָפטמאָל פלעגט זי אויך צו לעזען עפּעס פון א. מ. דיק אָדער פונמענדעלע מוכר ספרים.

די אַלע מעשה־בּיכלעך פלעגט זי צו בּעקומען אויפן בּאַרג בּיי שמעריל דעם מוכר־ספרים'ניק.

דאָס איז געווען אַן'אַלטער אייגגעהויקערטער גרייז גרויער קליינינטשקער איד, וואָס פלעגט אַרומצוגעהן פון הויז צו הויז און האָט פערקויפט אַלטע טליתים, תּפילין, מזוזות, תּחינות, שבחי בעש"ט און דאָס גלייכען. מעשה־

ביכלעך פלעגט ער ניט פערקויפען נאר געבען אויף בארג, א גראשען א ביכעל פארן שבת.

די מעשה־ביכלעך זענען געווען געדרוקט אויפן ערג־סטען פאפיר, וואס ס'איז נאר געווען. די בלעטלעך זע־נען געווען אזוי פערפלעקט, אז מען האט זיי געקאנט קוים לעזען און מען האט דארט געקאנט געפינען שפורען פון פערשידענע שבת'דיגע מאכלים. ניט זעלטע האבען צווי־שען די בלעטלעך ארומשפאציערט צופריעדען עטליכע פע־טע וואנצען.

א. מ. דיק'ען פלעגט פעריל צו לייענען מיט גרויס רעספעקט. „ס'איז דייטשמעריש — פלעגט זי זאגען — און ניט יעדער קען עס פערשטעהן". איך האב זי געהאל־טען, איך וויים ניט פארוואס, פאר אדייטש־קענערקע און אז ס'האט זיך געטראפען א שטיקעל קאנפליקט אין דער אפטייק איז זי שוין געגאנגען אהין זיך דורכצושמועסען.

מענדעלע מוכר ספרים האט פעריל זעהר ליעב גע־האט און זי פלעגט פון איהם צו רעדען, ווי פון א גוטען בעקאנטען. וואס ס'האט זיך נאר איהר עפעס געטראפען, האט זי זיך פערופען אויף איהם. איז דער קוגעל געווארען אביסעל צוגעברענט און מיין מוטער איז געוועזען אין כעס האט שוין פעריל א זאג געטהון: „מילא, רב מענדעלע ספרים — דאסווארט „מוכר" פלעגט זי צו פערפעהלען — וואלט פונדעסטוועגען אפילו פון דעם קוגעל די פינגער געלעקט". איז געוועזען אנדרויסען א גרויסע בלאטע האט שוין פע־ריל געמוזט זאגען: „א בלאטע ווי ביי מענדעלע ספרים".

אויב איך בין מיך ניט טועה, פלעגט זי אלץ און איינעם צו לייענען דאס זעלבע ביכעל: „דאס קליין מענ־טשעלע".

זי פלעגט צו לייענען הויך, אויפן קול און קוים צו סילאבזירען ווען איך פלעג מיך ארייכאפען אין קיך ארייין און האב מיך אנידערגעזעצט אויפן טיש, ביי וועל־

כּען פּערל האָט געשוויצט איבער א ביכעל, איז זי געווען גליקליך. ערשטענס, האָט זי מיר זעהר ליעב געהאַט, זי האָט מיך אויסגעניאַנטשעט. צווייטענס, האָט זי בכלל גרויס הנאה געהאַט, ווען זי האָט געהאַט ארום זיך אַן׳עולם און ס׳פּלעגען זיך טאַקי צו פערזאמלען אין דער קיך ארום פּערל׳ען כמעט אלע דינסטען פון די שכנים.

פערשטאַנען האָב איך פון איהר לעזען גאָר נישט, איך בין נאָר געוואָרען, אז א חוץ די וויכטיגע העב־רעאישע ספרים זענען נאָך פאַרהאַן מעשה־ביכלעך אויף עברי־טייטש, וואָס לייטישע מענשען לייענען זיי נישט.

ווען איך בין אַלט געווען א יאָהר צעהן—עלף איז פאָרגעקומען א זאך, וואָס האָט אַביסעל געענדערט מיין מיי־נונג וועגען די זשאַרגאָנישע מעשה־ביכלעך.

מיין פאָטער איז געפאָהרען קיין רוסלאַנד און צוריק־קומענדיג פון דאָרט, האָט ער מיט זיך מיטגעבראַכט דאָס „פוילישע יונגעל“ פון ליניעצקי׳ן. דער פאַקט אליין, וואָס מיין פאָטער דער גרויסער ליעבהאָבער פון העברעאיש, האָט דאָס ביכעל געקויפט און האָט עס אפילו פאָרגעלעזען פאַרן גאַנצען הויז־געזינד יערען אָווענד ביי דער טהע, — דער פאַקט אליין האָט געצייגט, אז ס׳איז אוודאי א וויכטיג מעשה־ביכעל.

דאָס איז געוועזען דאָס ערשטע מעשה־ביכעל, וואָס האָט די זכיה געהאַט געלעזען צו ווערען ביי אונז, נישט אין דער קיך נאָר אינם עס־צימער.

מיר אלע האָבען זיך צוגעהערט מיט דער גרעסטער אויפמערקזאמקייט, מיין שוואָגער אפילו האָט אוועקגעלעגט פּיסאַרעוו׳ן און פּערל פלעגט זיך צו צוהערען, שטעהענדיג אויף דער שוועל, ווייל אריינצוגעהן אין עס־צימער און אנידערשטעלען זיך הערען, ווי אלע אנדערע, האָט זי די העזה נישט געהאַט.

דאָס ביכעל איז געוועזען זעהר אינטערעסאַנט.

ווי דער פאָטער האָט דאָס ביכעל געענדיגט, האָבען מיר עס נאָך אַמאָל איבערגעלעזען שוין אין דער קיך. איך האָב עס געקענט כמעט אויסווייניג. מענדעל חזיריק און רב אייבישיס מיטצעל זענען געוואָרען מיינע גוטע בעקאַנטע פונקט, ווי מענדעלע ספרים פעריל דער קעכינס.

דאָס „פוילישע יונגעל" האָט געמאַכט אַ גאַנצע רע־וואָלוציע אין מיין מוח. זענען דאָך דאָ שיינע אינטערע־סאַנטע מעשה־ביכלעך ניט נאָר אין לשון־קודש, נאָר אפילו אין „זשאַרגאָן", האָב איך מיר געטראַכט, פאַר וואָס־זשע האַלט עפּעס קיינער ניט פון זיי? אביסעל שפּעטער האָב איך ערגיץ געפּאַקט דינעזאָנ'ס „שוואַרצען יונגער־מאַנטשיק", שאַצקי'ס „ערב פּסח" און די ביכלעך זענען מיר אַזוי געפעלען, אַז איך האָב אָנגעהויבען ספּעציעל צו זוכען ערצעהלונגען אויף „זשאַרגאָן".

II.

איינמאל איז מיין פאטער געפאהרען קיין זאמאשטש און, צוריקקומענדיג פון דארט, האט ער כסדר גערעדט פון איינעם אנ'אדוואקאט פרץ. ער איז א גרויסער משכיל, — האט מיין פאטער דערצעהלט, — שרייבט שירים אויף העברעאיש און ערצעהלונגען אויף „זשארגאן“. חוץ דעם אלעם איז ער עפעס אנ'אריגינאל, אפילו אביסעל משוגע, און גאר דער גרויסער אפיקורס.

מיין פאטער האט דערצעהלט א סך מעשיות, וואס האבען געזאלט אויסוויזען דאס אפיקורסות פון פרץ'ן. אין מיין געדעכטניס זענען געבליבען נאר צוויי זאכען: ער האט אמאל געשריבען צו א פריינד א בריעף אום ראש השנה און האט אנגעשריבען די דאטע: היום יום א' תשרי. דאס איז איין זאך.

די צווייטע איז, וואס ער האט בשום אופן נישט געוואלט פארקויפען פאר פסח דעם חמץ א גוי, ווי דער מנהג איז — ער האט געהאט א מיהל — און נאך פסח האט ער געמוזט דאס גאנצע מעהל אויסשיטען, ווייל קיין שום איד האט עס נישט געוואלט קויפען. ער האט טאקי פערלוירען עטליכע טויזענד גילדען, אבער זיינס האט ער אויסגעפיהרט.

אין יענע פאנאטישע צייטען האט יעדעס שטיקעל אפיקורסות זעהר אימפאנירט. אויף אנ'אפיקורס פלעגען משכילים צו קוקען, ווי אויף א העלד, ווי אויף א שטאר־

קען מענש, וואס האט די העזה און די קראפט אויסצולאכען דאס, וואס פאר אנדערע איז הייליג. אפילו גאנץ פרומע אידען פלעגען רעדען וועגען אפיקורסים מיט א געוויסען רעספעקט און אין דער זעלבער צייט מיט א שטיקעל רחמנות, ווי איינער זאגט: „א שאד, וואס זיי וועלען זיך אויסרעכטען אויף יענער וועלט א שווארץ יאהר, זיי זענען אבער פארט וואוילע יונגען“, אויף אזא ליבעראליזם האבען זיך פרומע אידען ערלויבט, זעלבסטפערשטענדיג, נאר ביי רייכע אפיקורסים. אבער אויף ארימע בעלי־עבודה־ניקעס האבען זיי געשיט פעך און שוועבעל: „האסטו געזעהן? אזא קבצנ'יאק געהט אויך נישט צו תשליך!“

דערפאר איז קיין שום וואונדער נישט, וואס דער אפיקורס און דער שריפטשטעלער פרץ האט מיך זעהר פעראינטערעסירט. איך האב נאר נישט געקענט פערשטעהן, ווי אזוי איז דאס מעגליך, אז איין מענש זאל שרייבען אי העברעאיש, אי זשארגאן. די צוויי שפראכען האבען ביי מיר דעמאלט אויסגעזעהן, ווי פייער מיט וואסער. די שירים, וואס מיין פאטער האט מיטגעבראכט פון זאמאשטש — ס'איז געוועזען א ביכעל, ארויסגעגעבען פון פרץ'ן צוזאמען מיט זיין שוואגער גבריאל יודל ליכטענפעלד, דעם נאמען פון ביכעל געדענק איך נישט — זענען מיר זעהר געפעלען. זיי זענען געוועזען עפעס גאר אנדערע, ווי אין „שירי תפארת“ אדער אינ'ם „הבוקר אור“. איך האב זיי, דאכט זיך, גאנץ ווייניג פערשטאנען, זיי זענען אבער געוועזען זעהר שען, זיי האבען געשמעקט מיט „שיר השירים“. איך האב דורכאויס געוואלט לעזען פרץ'ס ערצעהלונגען אויף זשארגאן.

איך האב אפגעזוכט שמעריל דעם מוכר־ספרים'ניק און האב איהם געפרעגט, צי האט ער נישט עפעס א ביכעל פון פרץ'ן.

ער האט מיך אנגעקוקט, ווי א משוגענעם.

— וואָס איז דאָס פֿאַר אַ פּרץ? — האָט ער געפֿרעגט מיט אַ קול פֿון אַ בעליידיגטען מענש. — ווער איז ער? איך וועל דאָך נישט האַלטען ביי זיך אַבי וועמען? — ביי די ווערטער האָט ער מיר אַנידערגעלייגט עטליכע פֿערפֿעצטע ביכלעך פֿון שמר'ן.

— אָט דאָס איז סחורה! — האָט ער געזאָגט. — נאַ דיר גאָר אַ פּרץ! ביי איינעם, אַ גוטען בעקאַנטען, יחיאל באַרנשטיין, וואָס האָט געהאַט אַ גאַנץ שיינע ביבליאָטעק, האָב איך גאָר נישט געפֿינען פֿון פּרצ'ן. ער האָט פֿון איהם אפילו נישט געהערט.

ביסלעכווייז האָב איך פּרץ'ן אינגאַנצען פֿערגעסען, און נישט נאָר איהם און די גאַנצע ליטעראַטור, נאָר די גאַנצע וועלט בכלל, ווייל במשך פֿון צוויי יאָהר בין איך גאַנצע טעג און נעכט געוועזען בעשעפֿטיגט מיט פֿאַרבערייטען זיך, אַלס עקסטערן, אין די זיבעטע קלאַס גימנאַזיום. איך האָב אינגאַנצען פֿערגעסען, אַז ס'איז פֿאַרהאַן אַ לעבען אויף דער וועלט און איך בין געוועזען פֿערטהון נאָר אין די לאַטיינישע און גריכישע גראַמאַטיק און אין אַנדערע גימנאַזיאַלע געגענשטענדען. פֿון ליטעראַטור האָב איך געלערנט נאָר דאָס פֿון דער רוסישער, וואָס איז געוועזען נויטיג צום עקזאַמען.

די עטליכע יאָהר, וואָס איך האָב פֿערבראַכט אין ראַדאָמער גימנאַזיום, האָב איך מיך אויך זעהר ווייניג אינטערעסירט מיט דער אידיש־העברעאישער ליטעראַטור.

אין ראַדאָם איז דעמאָלט בכלל נישט געווען קיין אַטמאָספֿערע פֿאַר השכלה, ווי, למשל, אין לובלין. די העברעאישע ליטעראַטור איז געלעגען ערגעץ אין אַ ווינקעלע, קיינער האָט זיך אויף איהר נישט אומגעקוקט. די רייכע „דייטשען“ — קיין אָרימע „דייטשען“ איז, דאַכט זיך, אין גאַנץ פּוילען נישט געוועזען — און די חסידים האָבען זיך ווייניג אינטערעסירט מיט אַזעלכע נאַרישקיי־

טען. די עטליכע מתנגדים, וואס האבען זיך גרופירט ארום דעם שטאדט־משכיל ישראל פרענקעל, האבען זיך שוין יא אביסעל אינטערעסירט מיט דער העברעאישער ליטעראטור, אבער קיין בעוועגונג האבען זיי נישט בעשאפען. זייער השכלה און זייער אפיקורסות זענען בעשטאנען אממייסט דערין, וואס זיי האבען שטילערהייד געלאכט פון גוטע אידען און געקרימט זיך אויף „זשארגאן“, אויבוואהל א סך פון זיי האבען אנ׳אנדערע שפראך גאר נישט געקענט.

ווי יעדער פראזעליט האב איך מיך א ווארף געגעבען, ווי א הונגעריגער, אויף דער אייראפעאישער ליטעראטור, און די אייגענע האב איך פערנאכלעסיגט. און טאקי דערפאר, ווען איך בין פאר 29 יאהר געקומען קיין ווארשא לערנען זיך אינ׳ם אוניווערזיטעט מעדיצין, זענען מיינע ידיעות אין דער אידישער און אין דער העברעאישער ליטעראטור נישט געוועזען קיין סך רייכער, ווי בשעת איך בין געווען א חדר־אינגעל אין לובלין.

אין ווארשא בין איך, זעלבסטפערשטענדליך, קודם כל בעקענט געווארען מיט אידישע סטודענטען, וואס האבען זיך דעמאלט געטיילט אויף צוויי פארטייען: אידישע סטודענטען פון פוילען און אידישע סטודענטען פון ליטא און רוסלאנד, די אזוי גערופענע „ליטוואקעס“.

די אידיש־פוילישע סטודענטען זענען מיט א גאנץ קליינער אויסנאהם, געשטאנען זעהר ווייט פון אידען, זיי האבען זיך בעטראכט פאר פאליאקען בני דת משה, און אלץ, וואס האט נאר אביסעל געשמעקט מיט אידישקייט, איז פאר זיי געוועזען טרף. ס׳איז פשוט געוועזען קאמישלעכערליך צו זעהן, ווי פיעל ענערגיע זיי האבען אריינגעלעגט בכדי אויסצוזעהן, ווי עכטע פאליאקען. דער גרעסטער אידעאל זייער איז געווען, אז מען זאל זיי, חלילה, נישט דערקענען, אז זיי זענען אידען. פון רעדען א ווארט „זשארגאן“ איז קיין שום רעדע נישט געווען. דער גרעס־

טער טייל פון די אידיש־פוילישע סטודענטען האבען סימולירט מענשען וואס פערשטעהן נישט קיין ווארט אידיש.

פון אנהויב האב איך זיי געגלויבט.

שפעטער אבער, ווי כ'האב מיך נעהנטער בעקענט מיט'ן ווארשאווער לעבען, האב איך מיך איבערצייגט, אז ס'איז א ליגען, אז א גרויסער טייל פון זיי רעדען אין דער היים מיט זייערע עלטערן נאר אידיש. צווישען מיינע בעקאנטע סטודענטען איז געווען איינער, וואס האט געמאכט אן'איינדרוק פון אן'עכטען שליאכטשיץ מיט די לאנגע וואנסעם, מיט'ן שרונט אין דער מיט פון פארענט ביז הינטען, מיט'ן אנטהון און מיט'ן גאנצען בענעהמען. דער נאמען זיינער איז אויך געווען אן'עכט פוילישער. כ'האב איהם געהאלטען פאר א קריסט. וואס־זשע טהוט גאט? פערבעט ער מיך אמאל צו זיך, בכדי איבערצורעדען מפח געבען א לעקציע זיין יונגערען ברודער, א גימנאזיסט. און ער האט מיר געגעבען זיין אדרעס אויף נאוואליפקי.

— א שליאכטשיץ אויף נאוואליפקי? — האב איך מיך געוואונדערט.

ווען איך בין געקומען צו איהם אין אווענד (ס'איז געווען פרייטאג), האב איך דערהערט אינ'ם נעבסטען צימער עטליכע שטימען פון מענשען, וואס האבען גערעדט אידיש, אזא אידיש, וואס מען הערט אין לובלין אויפ'ן מארק. ווען מען האט מיך פערבעטען אויף נאכט־עסען, האב איך אין עס־צימער דערזעהן אויפ'ן טיש פיער זילבערנע לייכטער מיט סטעארין־ליכט און א פילמעסיק מיט פיש, אויף אלע אידען געזאגט.

די צווייטע פארטיי אידישע סטודענטען, די אזוי גערופענע „ליטוואקעס“, וואס זענען געקומען אין ווארשאווער אוניווערזיטעט נישט מיט'ן גוטען ווילען, נור ווייל מען האט זיי אין רוסישע אוניווערזיטעטען נישט געוואלט

אונגעהמען. און אפשר טאקי בכיון, בכדי זיי זאלען געצוואונגען זיין צו פאהרען קיין ווארשא, — די דאזיגע סטודענטען זענען געווען אהן שום חכמות אידען און האבען גערעדט צווישען זיך מעהר אידיש ווי רוסיש, און דערפאר טאקי האבען זיי די אידיש־פּוילישע סטודענטען אויסגעוויכט נאך מעהר, ווי די קריסטען פלעגען עס טהון. זיי האבען פשוט מורא געהאט צו שטעהן אין זייערע פּיעה אויגען, זיי זענען מיט זיי ניט געזעסען אויף איין באנק, בכדי מען זאל זיי חלילה ניט חושד זיין, אז זיי אנערקענען די „ליטוואקעס“ פאר ברידער.

די „ליטוואקעס“ האבען אין אוניווערזיטעט געמאכט אנ׳איינדרוק פון די „קרעטציגע“, וואס האבען געמוזט זיין מתוץ למחנה.

זעלבסטפערשטענדליך, האבען זיי זיך אין אזא גאסט־פריינדשאפטליכער אטמאספערע געשפירט זעהר פרעמד.

מיך האט אבער פונקט געצויגען צו די „ליטוואקעס“, צווישען וועלכע איך האב געפונען עטליכע קאלעגען, מיט וועלכע איך בין געוועזען זעהר באפריינדעט. מיר האבען געלעבט, ווי די ברידער, אזוי ווייט, אז מען האט מיך אויך אנגעהויבען צו האלטען — טייל האלטען מיך נאך אפילו אציינד — פאר א „ליטוואק“, אויבוואהל איך האב א כשר׳ע מעטריקע, אז איך בין געבוירען געווארען אין לובלין.

א דאנק דעם קאנטאקט מיט דער אידישער אינטעליגענץ פון ליטא און רוסלאנד, האט זיך אין מיר אויפסניי ערוועקט דאס אידישע געפיהל, וואס כ׳האב אויסגעזויגען מיט דער מאמעס מילך. איך האב מיך ווידער אנגעהויבען צו אינטערעסירען מיט אלץ, וואס אידיש. איך האב מיך א נעהם געגעבען צו דער אידיש־העברעאישער ליטעראטור, איך האב אנגעהויבען צו מאכען בעקאנטשאפט מיט ווארשאווער משכילים, מיט העברעאישע ליטעראטען, און מיר

פרק ז.

צוזאמען מיט די ליטווישע סטודענטען האבען אנגעהויבען צו מאכען א שטיקעל אידישע בעוועגונג. מיר זענען זיך פון צייט צו צייט צונויפגעקומען און האבען צוזאמען געלעזען אידישע און העברעאישע ביכער, מיר האבען זיך בעמיהט צו פערגרעסערן די אידישע סטודענטען־קאסע א. א. וו. דאס אלץ האט אונזער געגענפארטיי א נאמען געגעבען: „סעפאראטיזם“, דאס הייסט מיר שיידען זיך אב...

איך האלט פאר נויטיג דא צו צוגעבען נאך איין בעמערקונג.

די סטודענטען פונ'ם צווייטען קורס מעדיצין האבען אין יענע צייטען געמוזט אנשרייבען די אזוי גערופענע „סאטשינעניעס“, זעלבסטפערשטענדליך, אויף רוסיש. די, וואס האבען דאס נישט געוואלט מקיים זיין, זענען בעשטראפט געווארען אויף פערשיעדענע אופנים און קודם כל האט מען זיי נישט בעפרייט פון שכר־למוד.

ווען איך בין געוועזען אויפ'ן צווייטען קורס מעדיצין האט זיך נישט געפונען קיין איינציגער אידישער סטודענט, אפילו צווישען די ארימע „ליטוואקעס“, וואס זאל האבען אנגעגעבען אזא „סאטשינעניע“, וועהרענד צווישען די פאליאקען האט זיך יא געפונען אזעלכער...

III.

אמאל האב איך דערהערט, אז ס'איז געקומען פון זאמאשטש קיין ווארשא י. ל. פרץ, און האלט יעדען שבת פארלעזונגען אויף העברעאיש אין דער שול פון דער חברה „שפה ברורה".

אין מיין געדעכטניס האט אויפגעלעבט דער פרץ, מיט וועלכען איך האב מיך אלס חדר־אינגעל אזוי פער־אינטערעסירט און פון וועלכען מיין פאטער האט גערעדט מיט אזא גרויסען רעספעקט.

שבת, 4 א זייגער נאכמיטאג, בין איך מיט עטליכע קאלעגען געגאנגען אין שול אריין, דאכט זיך, אויף די נא־לעווקי'ס. דארט האבען מיר געטראפען נישט קיין גרוי־סען עולם, אמייסט יונגעלייט.

אין מיטען שול, אויף דער בימה, איז געשטאנען א יונגערמאן, וועלכען מען האט געקאנט געבען א יאהר 30 מיט א בלאנד בערדיל, מיט ענערגיש־ליידענשאפטליכע לי־פען און מיט א פאר גרויסע שענע אויגען, פון וועלכע איך האב מיך פשוט נישט געקענט אפרייסען.

דאס איז געוועזען יצחק ליבוש פרץ.

ער האט זעהר פלייסיג גערעדט א שענעם העברע־איש, מיט וועלכען ער האט אונז זעהר אימפאנירט. די השכלה־טעמא, אויף וועלכער ער האט זיך אפגעשטעלט און האט זי בעארבייט פון אלע זייטען, די טעמא האט אויף אונז סטודענטען גראד געמאכט נישט קיין גרויסען רושם,

מיר האָבּען איינגעמליך שרוואַרטעט עפּעס אנרערש. אזוי ווי איך האָב דורכאויס געוואָלט בּעקענען זיך מיט פּרץ'ן האָב איך אָבּגעוואַרט, בּיז ער האָט געענדיגט און האָב מיך פאַרגעשטעלט. מיר האָבּען צווישען זיך דורכגעוועקסעלט עטליכע גאַנץ באַנאַלע פראַזען און מיר האָט זיך געדאַכט, אז איך קען איהם שוין מי יודע, ווי לאַנג, ס'האָט מיך בּאַלד צו איהם צוגעצויגען.

איך גלויב זעהר אין דעם ערשטען איינדרוק, וואָס עמיצער מאַכט אויף מיר, כ'האָב מיך בּיז אהער זעלטען טועה געווען. אין דער ליעבּע שפּיעלט אויך, דאַכט זיך, די גרעסטע ראָלע דער ערשטער רושם: צווישען הונדערטער פּרויענצימער דערזעהט מען איינע און מען קריעגט זי בּאַלד אויפ'ן אָרט ליעב, איידער מען ווייס נאָך פאַר וואָס איינגענטליך.

אזוי ווי איך האָב געמוזט אוועקגעהן אויף מיינע לעקציעס, האָב איך פּרץ'ן געפּרעגט, וואו קענען מיר זיך טרעפען אין אָוונד, כּדי זיך נעהנטער צו בּעקענען. עס האָט זיך אָבּער ארויסגעוויזען, אז דעם אָוונד איז ער שוין פערנומען, ער איז געלאַדען צום דאָקטאָר מינץ.

— צו דאָקטאָר מינץ? — האָב איך בּעמערקט צופרידען — איז דאָך גאָר גוט, ס'איז מיינ'ס א גוטער בּעקאַנטער, כ'וועל אויך דאָרט זיין.

בּיי דאָקטאָר מינץ בּין איך דעמאָלט געווען א יוצא ונכנס, מיר האָבּען אפילו געוואוינט אין איין הויז (טוואַרדא 20).

איינמאַל אין דער וואָך, שבּת צו נאַכטס, פלעגען בּיי דאָקטאָר מינץ אין דעם שעהנעם גרויסען זאַל זיך צו פערזאַמלען עטליכע אידישע דאָקטוירים, א פּאָר וואַרשאַווער און פּלאָצקער משכּילים, עטליכע דאַמען, איינינע סטודענטען און סטודענטקעס (פון אויסלענדישע אוניווערזיטעטען) דאָס זענען, דאַכט זיך, געוועזען די ערשטע פערזאַמ-

לונגען פון דער אידישער אינטעליגענץ אין ווארשא.

אויף די פערזאמלונגען האט מען בעריהרט פער־שיעדענע געזעלשאפטליכע פראגען, מען האט דיסקוטירט מכח ליטעראטור און קונסט, מען האט געזונגען, גע־שפּיעלט, זיך געוויצעלט און נאך א גוטען, לוסטיגען נאכט־עסען זענען גאנץ אפט אפילו פארגעקומען אימפּראוויזיר־טע טענץ.

גערעדט האט מען זעלבסטפערשטענדליך פוילישׁ, אז מען האט זיך אבער ארויסגעכאפּט מיט א אידישׁ ווארט, האט מען נישט פערשטיינערט. מען האט זיך אפילו גע־קענט ערלויבען צו דערצעהלען א אידישען וויץ, די אינ־טעליגענץ האט זעהר הערצליך געלאכט. בפרט ווען דער דערצעהלער איז געווען אזא אויטאריטעט, ווי נחום סא־קאלאוו.

ווען איך בין אין אווענד געקומען צים ד״ר מינץ, האב איך שוין דארט געטראפען די גאנצע געזעלשאפט, וואס שטענדיג. פנים חדשות זענען געווען פרץ און יעקב דינעזאן. אהן דעם הוט, מיט דעם שענעם רבניש'ען שטערען, האט פרץ אין סאלאן געמאכט נאך א בעסערען איינדרוק, ווי אין דער שול.

איך האב באלד בעמערקט, אז פרץ פערנעהמט שוין אין דער געזעלשאפט דעם ערשטען פּלאץ, אז ער בילדעט שוין די אקס, ארום וועלכער ס'האט זיך געדריעהט דער גאנצער געשפרעך. זיין שארפזין, זיין בליטצארטיגער וויץ, זיין שלאג־ווארט האט צו איהם צוגעצויגען, וואס אמת איז, ער האט אויך מייסטערהאפט געשטאכען און סאר־קאסטיש אויסגעלאכט, אבער קיינער האט עפעס קיין פאר־איבעל נישט געהאט אויף איהם, ווי איינער זאגט: ער מעג.

וואס פאר א געזעלשאפטליכע פראגע מען האט נישט בעריהרט, האט פרץ ארויסגעוויזען אין איהר גרויס בקיאות.

זיין מיינונג איז געווען גאנץ אריגינאל, ער האט ארויס־געזאגט עפעס א ייגענס, ניט דאס, וואס מען קען לע־זען ערגיץ אין א לעהר־בוך.

ביי דעם אלעם האט פרץ גיט ארויסגעוויזען קיין שום גאוה. ער האט פון זיך ניט געבלאזען, ער האט זיך געהאלטען איינפאך, א יונגערמאן אן־אינטעליגענט, וואס ווארפט קיינעם ניט אן קיין מיינונג, וואס שרייט ניט: „קבלו דעתי!“ און די לאכעדיגע אויגען זיינע האבען אזוי ווי געזאגט: „ווילט איהר, גלויבט מיר, ווילט איהר ניט, גלויבט מיר ניט, איך וועל דערפון ניט ווערען אומ־גליקליך“.

די מדה פון ענוות איז דעמאלט ביי פרץ'ן געווען זעהר בולט; זי האט זיך פון איהם ניט אבגעטהון אפילו דעמאלט, ווען ער איז שוין געווען דער גרויסער פרץ.

ס'זענען געוועזען אין ווארשא מענשען, ס'מיינסט דא־מען, וואס האבען איהם געהאלטען פאר א שמאלצען, ווייל ער האט זיי ניט געגריסט אויף דער גאס. זיי האבען ניט געקענט, אדער ניט געוואלט פערשטעהן, אז דאס ניט גריסען איז ניט געווען דורך גאוה, נור ווייל ער האט זיי פשוט גיט דערקענט. האט עמיצער אויף איהם ניט געמאכט קיין ספעציעלען איינדרוק, האט ער איהם באלד נאכ'ן פארשטעלען גענצליך פערגעסען.

איך געדענק, ווי פרץ האט מיך אמאל בעזוכט בשעת די פעריען אין לובלין. ער האט שוין געהאט פערעפענט־ליכט דריי בענדער פון דער „אידישער ביבליאטעק“, איין באנד „ליטעראטור און לעבען“, ער איז שוין געוועזען א בעקאנטע פערזענליכקייט.

איך האב איהם ביי דער שריפטשטעלערין ארענ־שטיין צונויפגעפיהרט מיט צוויי אידישע אינטעליגענטען, מיט די אדוואקאטען ראזענטאל און ווארמאן, און מיר האָ־בען פערבראכט צוזאמען א שענע פאר שעה. ווען פרץ איז

אוועקגעפאהרען האבען זיי אלע דריי אנגעוויזען קודם כל אויף דעם פאקט, אז ער איז ביי זיי דער ערשטער שריפטשטעלער, ביי וועמען זיי האבען ניט געזעהן ניט קיין בלעף, ניט קיין ריהמען זיך, ניט קיין גאוה און ניט קיין אנדערע שוואכקייטען, וואס מען זעהט אזוי אפט ביי דעם גרעסטען טייל שריפטשטעלער און קינסטלער.

איך קעהר זיך אום צום אווענד ביים ד״ר מיניץ.

נאכ׳ן אווענד־ברויט, ביי וועלכען פרץ האט ווידער געשפיעלט די ערשטע פידעל מיט זיין וויץ און לעבעדיגען טעמפעראמענט, האט זיך די גאנצע געזעלשאפט צוטיילט אויף פערשיעדענע קליינע גרופען: נחום סאקאלאוו האט פערוויכערט א גוטע האוואנער און ארום איהם האט זיך געבילדעט א קרענצל נייגעריגע, פאר וועלכע ער האט ענטפלעקט סודות פון דער וועלט־פאליטיק, ווי א געניטער דיפלאמאט. דער לאכעדיגער דאקטאר לעבענסבוים מיט׳ן שווייגעדיגען דאקטאר שענהאק האבען זיך געזעצט שפיעלען אין שאך, דאקטאר פרענקעל האט דערצעהלט קאמישע עפיזאדען פון זיין פראקטיק אין דער „חברה“ און די צוהערער האבען זיך געהאלטען ביי די זייטען פון געלעכטער. פרוי שמיערעבערג האט זיך געזעצט צום קלאוויר און האט געזונגען שובערט׳ס א ליעד, די סטודענטען האבען אנגעהויבען צו טאנצען און פרץ האט אויך גאנץ שען דורכגעטאנצט א וואלס. יעקב דינעזאן האט זיך שטילערהייד אבגעזעגענט און איז אוועקגעגאנגען.

אין דעם אווענד האב איך יעקב דינעזאנ׳ען געזעהן דאס ערשטע מאל, איך האב איהם ביז דעמאלט געקענט נאר פון דער ליטעראטור און ס׳איז אינטערעסאנט, אז דעם מחבר פונ׳ם „שווארצען יונגענמאנטשיק“ האב איך מיר פארגעשטעלט פונקט אזוי, ווי ער איז געוועזען.

דעם גאנצען אווענד האט זיך דינעזאן אזוי ווי בעהאלטען נעבען פרצ׳ן און האט פון איהם ניט אראבגע־

לאזט זיינע גוטע זאנפטמוטיגע אויגען. ס'איז געוועזען לייכט צו דערקענען, אז ער שפירט זיך פרעמד צווישען דער געזעלשאפט, וואס האט זיך געווייצעלט און דיספוטירט אויף פויליש, אבער צוליעב פרץ'ן מוז ער זיצען און ליידען, ווייל לאזען פרץ'ן אליין, עפעס אהן אנ'אפוטרופוס האט ער — דער אפאסטאל זיינער — נישט געקענט ביי זיך פועל'ן.

פרץ מיט מיר האבען זיך אנידערגעזעצט אין א ווינקעלע נעבען א פענסטער און האבען געמאכט צווישען זיך א ביסעלע שמועס. ס'האט איהם זעהר אינטערעסירט דאס סטודענטען-לעבען אין ווארשא, די בעציהונגען צווישען אידישע און קריסטליכע סטודענטען, די בריענענדיגע פראגע מכח די „ליטוואקעס" און פערשיעדענע אנדערע לאקאלע געזעלשאפטליכע פראגען.

יוזעף שפאק האט אנגעהויבען זאמלען מאטעריאל פאר א קאנטערדאנס, און האט געוואלט אונז דורכאויס צוציהען צום טאנצען, ס'האבען איהם געפעהלט פונקט צוויי קאוואלירען, בכדי צוויי עלטערע פרייליינס זאלען זיך נישט פיהלען בעליידיגט, מיר האבען זיך פון איהם פארט אויסגעדרעהט און ווייטער געשמועסט.

מיר זענען אריבער אויף ליטעראטור, און פרץ האט מיר דערציילט, אז ער האט בדעה ארויסצוגעבען א זשורנאל אין אידיש אונטער'ן נאמען: „די אידישע ביבליאטעק" און האט מיר ערקלערט די ציעלען, וועלכע ער פערפאלגט דערמיט. די מאטיווען זענען געוועזען די זעלבע, וועלכע ער האט שפעטער ארויסגעזאגט אין דעם לייטארטיקעל פון'ם ערשטען באנד „אידישע ביבליאטעק" „בילדונג". „דער מאסע — האט ער געזאגט — איז נויטיג בילדונג און, ווייל העבראיש און די לאנדס-שפראך קען די מאסע נישט, מוז מען צו איהר קומען מיט'ן זשארגאן, וואס האט קיין פרעטענזיע נישט צו פערטרעטען די

מוטער־שטעלונג און א אידיש הויז. דעם פּלאץ פֿערנעהמט און בעדארף פֿערנעהמען לשון קודש".

אויף זיין פֿראגע, צו קען איך איהם געבען פֿאר'ן ערשטען באנד עפּעס ליטעראַרישעס אדער וויסענשאַפֿטליכעס, האב איך איהם בעשיידען געענטפֿערט, אז איך האב נאך גאר נישט געשריבען א חוץ בריעף און א קליינע קארעספּאנדענץ אין די „הצפירה".

— איהר בעדארפֿט קענען שרייבען — האט מיר פּרץ איינגערעדט. — איהר דערצעהלט גוט.

איך האב איהם געדאנקט פֿאר'ן קאמפּלימענט און האב איהם דערצעהלט א שמועס צווישען צוויי חסידים, וואס כ'האב דעמאלט נישט לאנג אונטערגעהערט אין דער באהן. דער שמועס איז איהם זעהר געפֿעלען און ער האט מיך געבעטען, אז איך זאל עס אויפֿשרייבען. זעהר גוט — האב איך זעגאגט. — איך וואלט אבער געוואלט לעזען עפּעס אייערס. דערביי האב איך איהם איבערגעגעבען, אז אונזער שמעריל מוכר ספרים'ניק אין לובלין האלט עפּעס נישט זעהר פֿון איהם. פּרץ האט זיך הויך צולאכט און האט מיר צוגעזאגט צו שיקען א ביכעל.

דער עולם האט זעהר געשוויצט ביי דער זעקסטער פֿינגער פֿונ'ם קאנטערדאנס און מיר זענען שטילערהייד אוועקגעגאנגען אויפֿ'ן ענגלישען אופֿן.

ביים געזעגנען זיך האב איך געשפּירט, אז איך האב מיר ערווארבען א פֿריינד, וואס וועט האבען אויף מיר א גרויסע השפּעה.

IV.

אויפ'ן צווייטען טאג, זונטאג, ווען איך בין אהיים געקומען און אווענד האב איך אויפ'ן טיש געפונען א קליין אידיש ביכעל: „בעקאנטע בילדער" פון לעאן פרץ, הערויסגעגעבען דורך י. דינעזאהן.

אויפ'ן שער איז געוועזען אנ'אויפשריפט: „דעם קינפטיגען אידישען סאטיריקער".

ס'האט מיר זעהר געשמייכעלט.

אינ'ם ביכעל זיינען געלעגען עטליכע אויסגעריסענע בלעטלעך פון שלום-עליכם'ס פאלקס-ביבליאטעק, וואו עס איז געווען געדרוקט די פאעמא: „מאניש".

און דעם ביכעל זיינען געוועזען צוויי ערצעהלונגען: „דער משולח" און „דער משוגענער בטלן".

שוין אויסערליך האט דאס ביכעל נישט דערמאהנט די אלטע אידישע מעשה-ביכלעך: ס'האט שוין געהאט א אייראפעאישע פארם, און דאס פאפיער מיט'ן דרוק זיינען געווען נישט ערגער, ווי אין אזעלכע ביכלעך אין אנדערע שפראכען.

איך האב מיך באלד גענומען צום לעזען און האב מיך נישט געקענט אפריסען, ביז איך האב דאס ביכעל נישט איבערגעלעזען פונ'ם אנהויב ביז'ן סוף.

ס'האט מיר זעהר פעראינטערעסירט.

נישט דער אינהאלט פון די צוויי זאכען האט גע-שפיעלט דערביי די גרויסע ראלע. ניין, כ'בין שוין דעמאלט געווען בעקאנט מיט דער אייראפעאישער ליטעראטור און

האב שוין געוואוסט, וואס הייסט א גוטע נאוועלע. „דער משולח" איז בכלל נישט געוועזען אריגינעל און מען האט אין איהם געשפירט דעם איינפלוס פון שוויענטאחאווסקי'ן, וואס איז דעמאלט געוועזען זעהר אין דער מאדע אויף דער אידישער גאס. צוגעשמיעדט האט מיך די ערצעה־לונגען, די אייראפעאישע פארם מיט דער שעגער אידישער שפראך.

דאס זענען געוועזען די ערשטע אידישע נאוועלען, וואס איך האב געלעזען און זיי האבען אויף מיר געמאכט א קאלאסאלען איינדרוק. קען מען דאך, הייסט עס, שרייבען שענע זאכען אפילו אין אזוי גערופענעם זשארגאן!

ווען איך האב אנגעהויבען צו לעזען מאניש'ען, בין איך שוין אין גאנצען געווארען געפלעפט; און אנשטאט צו לעזען שטיל פאר זיך, האב איך אנגעהויבען הויך צו סקאנדירען:

גלעבט האבען דעמאלט
נאר די אלטע בעלי־בתים
מיט מעשינגע ברילען
און זילבערנע בתים
גאלד די עטרות
און אייזען די מחות
אנדערע יאהרען
גאר אנדערע כחות
פול ס'בית־המדרש
און טאקי מיט קעפ
מען לערנט נאך און פאליש
מען לערנט אויף די טרעפ
עס ווערט נישט פאר חצות
קיין ליכטעל פערלאשען
און פראושבעס צו רענדלעך
און תורה מיגראשען.

איך מוז דא בעמערקען, אז די פעריזען זענען נישט געוועזען געדרוקט, נור צוגעשריבען איינגענהענדיג פון פרץ'ן. ווייל שלום־עליכם'ן, ווי איך בין שפעטער געוואהר געווארען, זענען זיי נישט געפעלען, און ער האט זיי פערפעהלט.

מיין חבר, וואס איז געזעסען ביי דעם זעלבען טיש און האט געקנעלט אנאטאמיע, האט אנידערגעלייגט דעם שארבען און האט אויפגעעפענט מויל און אויערן.

און ווייטער די זעלבע געשיכטע, נישט דער סיוזשעט פון מאניש'ען האט מיך ענטצוקט, נור די שענע פארם, דער מוזיקאלישער שיר. אנ'אמת'ע סימפאניע פון טענער און בילדער.

— הכלל, דאס איז פרץ! — האב איך מיר געטראכט. ער איז דאך א גרויסע קראפט און איך האב מיר ערלויבט צו רעדען מיט איהם, ווי מען רעדט מיט א גלייכען, כאחד האדם! איך האב מיך געשעמט פאר מיר אליין, און ווען ס'וואלט נישט געווען זעהר שפעט ביי נאכט, וואלט איך אודאי געלאפען צו פרץ'ן איהם איבערבעטען.

איך בין געווען אויפגערעגט. פון עפעס לערנען אדער שלאפען איז נישט געווען קיין שום רעדע, און ווען מיין חבר האט זיך געלעגט שלאפען, האב איך מיך אנידערגעזעצט און האב אויפגעשריבען דעם „שמועס צווישען צוויי חסידים“.

באלד אין דער פריה, אנשטאט צו געהן אין אוניווערזיטעט אריין, בין איך אראבגעגאנגען אויף די דזיקא גאס נומער 6, וואו פרץ האט געוואוינט, ביי דעם אדוואקאט פירשטענבערג.

איך האב איהם שוין געטראפען ביים שרייב־טיש.

פרץ האט באלד דערקענט, אז איך בין עפעס אויפגערעגט.

— וואס איז מיט אייך ? — האט ער מיך גע־פרעגט מיט מיטגעפיהל.

— איך קען די נאכט שוין ניט פערפיהרט יגע־ווארען, — האב איך געענטפערט — ניט אזוי פיעל פון דער לילית, ווי פון אייער שעהנעם מאניש.

פרץ האט בעשייערען געשמייכעלט.

— איהר זענט מוזיקאליש ? — האב איך איהם גע־פרעגט נאך א ווייל.

— אויף קיין אינסטרומענט שפיעל איך ניט — האט ער געענטפערט. זינגען האב איך אמאל געזונגען זמירות און אויך מן הסתם פאלש. אבער אקעגען וואס פרעגט איהר דאס ?

— אקעגען דעם, וואס כ'האב שוין לאנג ניט געלעזען אפילו אין דער אייראפעאישער ליטעראטור אזא שעהנעם, לייכטען מוזיקאלישען שיר, ווי אין אייער „מאניש", כ'האב שוין לאנג ניט געשפירט אין פערזען אזא האר־מאנישען ריטם. און איהר זענט ניט מוזיקאליש ? ווי אזוי איז דאס מעגליך ?

— איהר זעהט דאך ! — האט ער געענטפערט און די אויגען האבען זיך צולאכט.

ס'איז זעהר אינטערעסאנט, אז פרץ אליין האט זיינע אנדערע זאכען געשטעלט א סך העכער, ווי „מאר־ניש'ען". פאר'ם „שטריימעל", למשל, פלעגט ער האלטען א סך מעהר.

איך שרייב דא ניט קיין קריטיק איבער פרץ'ן, נאר זכרונות. פונדעסטוועגען ערלויב איך מיר ארויסצוזאגען מיין מיינונג, אז דער שעהנער „מאניש" וועט אודאי איי־בערלעבען דאס „שטריימעל" מיט זיין מיעפער טענדענץ.

וועגען מוזיק איז מיר שפעטער אויסגעקומען זעהר אפט צו דיספוטירען מיט פרץ'ן.

פאר קלאסישע מוזיק האט ער ניט געהאט ניט

נאָר קיין זין, נאָר ער פלעגט זי פּשוט פיינד האָבען. איך פלעג שטענדיג האָבען שברות הלב, ווען פּרץ האָט גענע־ניצט אויף א סימפאָניע פון מאָצאַרט אָדער בעטהאָווען.

ער זאָל זיי ניט פערשטעהן!

ער זאָל זיי ניט פיהלען!

צו בעטהאָווען'ען האָט זיך פּרץ אין די לעצטע יאָהרען אביסיל צוגעוואָהנט, אָבער אַנדערע קלאַסיקער האָט ער ניט געקענט ליידען, און ניט איינמאָל איז ער דעמאָנסטראַטיוו אַרויסגעגאַנגען פון „הזמיר“, ווען דער כאָר האָט געזונגען דעם „הללויה“ פון הענדעל. מוזיק האָט פּרץ ליעב געהאַט זעהר און זעהר, אָבער נאָר פאָלקס־מוזיק. פאַר גריג'ען, שובערט'ען און מענדעלזאָהן האָט ער געהאַט אַנ'אמת'ן קולט פאַר זייערע פאָלקסטימליכע קאָמ־פּאָזיציעס.

טשייקאָווסקי'ס פיערטע סימפאָניע, וואָס איז געבויט אויף רוסישע פאָלקס־ליעדער, האָט מען איהם געמוזט שפּיעלען אויף קלאַוויר ביי יעדער געלעגענהייט. ווער שמועסט אידישע פאָלקס־ליעדער!

זיי האָט ער פּשוט פערגעטערט, און ווען ער פלעגט אמאָל צו זיין אין א שלעכטער שטימונג — דאָס פלעגט זיך אויך צו טרעפען! — האָט מען נור בעדאַרפט איהם א זינג צו געבען: „אוי—וועך ר—ביני“, „די אַלטע קשיא“ אָדער „מאַיר'קע, מיין זוהן“, און ער איז באַלד געוואָרען גאָר אַנ'אַנדער מענש, ער איז געוואָרען מונטער און האָט מיטגעהאָלפען זינגען. קיין שטימע צום זינגען האָט פּרץ ניט געהאַט, אָבער אידישע פאָלקס־ליעדער פלעגט ער גראָד גוט זינגען, גאָר פּשוט, אָהן שום חכמות. „פאָלקס־ליעדער מוזען געזונגען ווערען פאָלקסטימליך — פלעגט פּרץ שטענדיג צו זאָגען — אָהן שום קונצען און אָהן דעם שווערען קאָנטראַפּונקט, וואָס נעהמט צו פון זיי דעם גאַנצען חן“.

וואגנער׳ס מוזיק האט פרץ אויך זעהר ליעב געהאט. ערשטענס דערפאר, וואס זי שטיצט זיך אויף פאלקס־לעגענדען און, צווייטענס, פאר איהר רעוואלוציאנערען גייסט אקעגען דער אלטער אפער. פרץ׳ן האט אימפאנירט אלץ, וואס ס׳האט געשמעקט מיט קאמף, מיט איבערקעהרעניש, מיט רעוואלוציע.

זיין גלייכגילטיגקייט און אפילו דעם ווידערווילען צו דער קלאסישער מוזיק האט פרץ קיינמאל נישט מאסקירט. ער פלעגט עס ארויסזאגען גאנץ אפען און פלעגט קיין מורא נישט צו האבען פאר די גרעסטע אויטאריטעטען. נישט איינמאל האט ער אויסגעלאכט די בעלי־בתים, וואס, הערענדיג א קלאסישע סימפאניע, האבען אודאי בשעת מעשה געטראכט פון אלעם אויף דער וועלט, נאר נישט פון דער מוזיק און האבען דאך געמאכט א מינע, גלייך זיי וואלטען געווען אויפ׳ן זיעבעטען הימעל.

איך געדענק אזא סצענע.

איך בין אמאל געזעסען אינ׳ם שווייצער טהאל אויף א סימפאנישען קאנצערט צווישען פרץ׳ן און א בעל־הבית. אין א זעהר אינטערעסאנט ארט, וואו די פליוט מיט׳ן קלארנעט האלטען צווישען זיך א שענעם דיאלאג, האט זיך פרץ צוגעבויגען הינטער מיר צום בעל־הבית און האט איהם שטילערהייד א פרעג געטהון:

— וואס פאר א פיש האט איהר אמבעסטען ליעב?

— העכט! — האט דער בעל־הבית געענטפערט מניה וביה אהן א שום ישוב.

אין דעם ווידערווילען צו דער קלאסישער מוזיק האט מען געזעהן איינע פון פרץ׳ס סתירות: צו האבען דעם געבוירענעם אינסטינקט צו הארמאניע און צום ריטם, וואס מען שפירט אין אלע זיינע שירים, סיי העבראאישע, סיי אידישע, צו האבען דעם גרויסען זין פאר אלעם, וואס איז

שען, און דאך צו געניצען, בשעת מען האט, למשל, גע־שפּיעלט „יופּיטער“ פון מאַצאַרט.

וואס אמת איז, און דער היינטיכט איז פּרץ נישט געווען אָריגינעל. די זעלבע אַנאָמאַליע און אַ פּיעל גרעסע־רער מאָס האָט מען געזעהן ביי היינע׳ן, וויקטאָר הוגאָ, סטענדאל און אַנדערע.

ווען איך האָב פּרץ׳ן דערלאַנגט דעם „שמועס“, האָט ער איהם באַלד איבערגעלעזען.

— ער איז גוט אויפגעשריבען — האָט ער געזאָגט און נאָך אַ קליינער ווילע האָט ער צוגעגעבען: — דער־צעהלט האָט איהר איהם אָבער בעסער. ס׳איז נישט קיין וואונדער, ס׳איז דאָך אייערע ערשטע ליטעראַרישע אַרבייט! וואָס איינגענטליך ווילט איהר מיט׳ן שמועס?

— כ׳האָב נישט קיין שום סודות — האָב איך גע־ענטפערט.—ס׳איז, דאַכט זיך, גאַנץ דייטליך, אַז איך וויל פאָרשטעלען, ווי צוויי חסידים דערצעהלען איינער דעם אַנדערען זייערע רבינ׳ס מופתים. און דאָס, וואָס טהוט זיך אויף דער וועלט, אַלע ברענענדיגע פראַגען געהן זיי לחלוטין נישט אָן.

— זעהר ריכטיג — האָט בעמערקט פּרץ. ס׳וואָלט אָבער פאָרט בעסער געוועזען, אויב איהר וואָלט דערביי נאָך עפּעס מעהר געוואָלט... מען דאַרף אַ סך וועלען... פאַר וואָס למשל האָט איהר נישט צוגעגעבען צוויי, דריי שטריכען וועגען די רביים אַליין?

איך האָב דעם „שמועס“ צוריקגענומען און האָב צום סוף צוגעגעבען עטליכע שורות מכח דעם גרעסטען מופת פון די רביים, וואָס האָבען דעם כח צו שווייגען, אויבוואָהל אידען לײַדען אַזוי פּיעל צרות.

ערשט דעמאָלט איז פּרץ געבליבען מיט׳ן „שמועס“ צופרידען.

V.

מיין בעקאנטשאפט מיט פרץ'ן איז פארגעקומען פאר פסח.

נאך פסח איז געקומען קיין ווארשא זיין פרוי און זיין אינגציגער זוהן פון דער ערשטער פרוי (גבריאל יודל ליכטענפעלד'ס טאכטער) און פרץ איז מיט זיי אריבער אויף א זומער־וואוינונג קיין יוזעפינע הינטער מאקאטאוו.

און דער צייט בין איך געזעסען ביי פרץ'ן גאנצע טעג, אפטמאל בין איך אפילו געבליבען ביי איהם נעכטי־גען, ווייל כ'האב געהאלפען בעארבייטען די סטאטיסטיק פון דער אידישער בעפעלקערונג אין פוילען.

די סטאטיסטיק איז געווארען דורכגעפיהרט מיט דער איניציאטיווע און אויף די מיטלען פון'ם בעקאנטען פינאנסיסט און שריפטשטעלער יאן בלאך, וואס נישט קוקענדיג דערויף, וואס ער האט זיך געטויפט, האט ער פארט זיך אינטערעסירט מיט זיינע געוועזענע ברידער און האט געוואלט אויסווייזען מיט לעבעדיגע פאקטען, אז די אידען אין פוילען זענען נישט קיין לעדיגגייהער און פיאווקעס, ווי די אנטיסעמיטישע רעדעלפיהרער האבען אלץ און אייניעם געשריען, נאר אז זיי בעשטעהען מייסטענ־טיילס פון מענשען, וואס ארבייטען שווער און ביטער אויף פרנסה.

און א סך שטעדט און שטעדטלעך האבען זיך גער בילדעט קאמיטעטען, וואס האבען געזאמעלט מאטעריאל פאר דער סטאטיסטיק און האבען עס איבערגעשיקט קיין

וואַרשאַ, וואו מיר—עטליכע סטודענטען—מיט פּרץ'ן און דער שפּיץ האָבען עס בעאַרבייט.

דאָס מאַטעריאַל איז געוועזען זעהר אינטערעסאַנט ניט נור דערפאַר, ווייל מען איז פון איהם געוואָהר געוואָרען, אַז אידען אין פּוילען גיבען אַ גרויסען פּראָצענט האַנדווערקער און אַרבייטער, נאָר אויך דערמיט, וואָס אין איהם האָט זיך אַביסעל אָבגעשפּיגעלט די פּסיכאָלאָגיע פון די יונגע-לייט, משכּילים, וואָס האָבען זיך בעשעפ־טיגט מ.ב. זאַמלען ידיעות.

די זאַמלער האָבען צוגעשריבען אַ סך זאַכען, וואָס האָבען ניט געהאַט קיין שום שייכות צו דער סטאַטיס־טיק, און האָבען כמעט צו יעדען פון די אָבגעשריבענע צוגעגעבען אַ קליינע כאַראַקטעריסטיק. און אין יעדען פאַל איז געווען לייכט צו דערקענען צי דער זאַמלער סימפּאַטי־זירט מיט דעם אָבגעשריבענעם, צי ניין.

מען האָט, למשל, בעשריבען אַ אידענע, אַ סוחר'טע: וויפיעל זי פערמאָגט, וויפיעל קינדער זי האָט א. א. וו. נאָר צום סוף איז געוועזען צוגעגעבען, אַז אין דער שטאָדט רעדט מען אויף איהר.

ביי אַ איד, אַ סוחר, איז געוועזען צו געגעבען, אַז ער האָט שוין דריי מאָל באַנקראָטירט. ביי אַן'אַנדערן, אַז ער קען אויסוועניג גאַנץ ש"ס.

ביי איינעם אַ שניידער איז געוועזען צוגעגעבען, אַז ער האָט שוין דאָס פיערטע ווייב.

און אַ סך שפּעטער איז פּרץ אליין געפאָהרען זאַמלען ידיעות, און אַ דאַנק דעם איז די אידישע ליטעראַטור בעשיינט געוואָרען מיט אַזאַ בריליאַנט, ווי די „רייזע־בילדער" פון פּרץ.

ביים בעאַרבייטען, די סטאַטיסטיק איז ביי מיר פאַר־געקומען אַ קאָמישער עפּיזאָד, וועלכען איך וויל ניט פערלייקענען.

פּריץ.

את חטאי אני מזכיר היום.

כּדי צו פֿערלייכטערן די אַרבּייט האָבּען מיר געהאַט טרויסע בּויגען פּאַפּיער מיט פּאַרטיגע פֿערשידענע פֿראַגען, וועלכע מיר האָבּען אויסגעפֿילט מיט אנטוואָרטען. פֿאַר יעדער מלאכה האָבּען מיר גענומען אַ בּעזונדערען בּויגען, אויף וועלכען ס'האָבּען זיך געקענט אויסשטעלען פֿערציג פּאַרשוין.

איז געוועזען מעהר ווי פֿערציג, האָבּען מיר אין דער נידער צוזאַמענגערעכענט אַלע רובּריקען און האָבּען זיי אִיבּערגעטראָגען אויף אַ נייעם בּויגען.

ס'איז געוועזען אַ הייסער תמוז־טאָג. די היץ אין צימער איז געוועזען ניט צום אויסהאַלטען און די פֿליגען האָבּען ניט געלאָזט לעבּען.

איך האָבּ שרעקליך געשוויצט בּיי דער סטאַטיסטיק און האָבּ קוים דערלעבּט זיבּען פֿאַרנאַכט.

מיר האָבּען געזאָלט אַלע געהן אין שווייצער־האַל אויף אַ סימפֿאָנישען קאָנצערט. די סימפֿאָנישע קאָנצערטען זענען פֿאָרגעקומען זומער אין שווייצער־האַל, בּמשך פֿון שענע עטליכע יאָהר, צוויי מאָל אין דער וואָך — מיטוואָך בּיי נאַכט און שבּת בּיי נאַכט.

פֿאַר אַ געווייסען קרייז, צו וועלכען איך האָבּ אויך געהערט, האָבּען די אונטערנעהמער געהאַט ניט נאָר אַ מוזיקאַלישען ווערטה, נאָר אויך אַ ליטעראַריש־געזעלשאַפֿטליכען.

דער ערשטער שטאַמגאַסט פֿון דעם קרייז איז געוועזען נחום סאָקאָלאָוו—די פֿאַמיליע איז געזעסען אויף אַ זומער־וואָהנונג—, ער איז געקומען זעלטען אַליין, מייסטענטהיילס מיט עטליכע געסט.

דער צווייטער שטאַמגאַסט איז געוועזען פּריץ, אויך שטענדיג מיט עפּעס אַ פּנים חדשות. אַרום די צוויי האָבּען זיך גרופּירט ליטעראַטען, קינסטלער, סימפּאַטיקער,

סטודענטען און סטודענטקעס. ס'האט זיך געבילדעט אזוי ערום אנ'ארט „שפאצירעדיגער קלוב“.

געקומען זענען מיר אלע געוועהנליך פריהער פון אנדערע, בכדי צו פערנעהמען צוזאמען א טאג און עס האט זיך באלד אנגעהויבען א שמועס פון פאליטישע, ליטעראַרישע און געזעלשאפטליכע געשעהעניש'ן. בשעת די אנטראקטען און נאכ'ן קאנצערט האט מען אויך דיספוטירט וועגען וואס איהר ווילט נאר. נישט איין נאוועלע און נישט איין ליטעראַטורקעל איז אויף די אווענדען בעשאפען געווארען, נישט איין געזעלשאפטליכע פראגע איז דארט בעארבייט געווארען. אפילו וועגען שחיטה האט אונז סאקאלאוו'ס גאסט, דאקטאר דעמבא, אנטוויקעלט זיין שטאנדפונקט אויף א סימפאנישען קאנצערט, וועלכען מיר האבען אובער אוהם נישט געקענט הערען.

מיר האבען אנגעווענדט אלע אונזערע כחות אבצוניגען דעם געשפרעך אויף אנ'אנדערע טעמע, ס'איז אונז אבער נישט געלונגען.

דאקטאר דעמבא האט נישט בעמערקט נישט דעם שענעם זומער־אווענד, נישט דעם בלויען הימעל מיט די מיליאנען שטערען, נישט די שענע מוזיק און אפילו נישט די עטליכע היבשע דאמען פון אונזער חברה און האט נאר געדעדט מכח שחיטה. נאכ'ן קאנצערט פלעגען מיר אלע ארבצופאהרען מיט דראזשקעס, אדער מיט'ן טראמוואי, אויף די נאלעווקעס צו העקסעלמאנען, וואו דער בעקאנטער מאריץ האט אונז מיט א פיפיגער מינע אויסגערעכענט, וואס פאר אלערליי פישען ער האט און וואס פאר אלערליי בראטען ער קען מכין זיין, הגם ער האט שוין געוואוסט פאראויס, אז ס'וועט זיך אודאי ענדיגען מיט א „פיערטעל געזעצנס“.

און ס'איז טאקי אזוי געוועזען.

ביים עסען איז שוין פארגעקומען שיחת חולין,

אָבער פון אמת'ע תלמידי חכמים. גלייכווערטלעך האָבען זיך געשאָסען, ווי פון אַ זאַק. אייגער האָט נאָך נישט געענדיגט און דער צווייטער האָט שוין אָנגעהויבען צו דערצעהלען עפּעס אַנדערש. ס'איז געווען אַן אמת'ער קאָנקורס פון אידישע אַנעקדאָטען און וויצען. דעם ערשטען פּרייז פליעגט שטענדיג בעקומען סאָקאָלאָוו. פּרץ איז דאָך געווען זעהר וויציג און שלאַגפערטיג, אָבער דערצעהלען אַנעקדאָטען פליעגט ער זעהר שוואַך, נישט אַזוי ווי, למשל, סאָקאָלאָוו, שלום־עליכם אָדער דוד פרישמאַן.

נאָכ'ן עסען פליעגען מיר ערשט צוריקציעהן אין די צאַלען אויף שוואַרצע קאַווע, און האָבען אַרומשפּאַצירט און אָבגעפיהרט אייגער דעם אַנדערען במעט ביז ס'איז געוואָרען טאָג.

קאָמישע סצענעס פליעגען שטענדיג פּאָרקומען ביים צאָהלען. דאַמען און געסט זיינען דאָך געווען פריי פון צאָהלען. מיר יונגע לייט, הגם מיר האָבען אַ סך געלד נישט געהאַט, האָבען אָפטמאָל פאַרט געוואָלט צאָהלען. אָבער סאָקאָלאָוו און פּרץ האָבען קיינמאָל אונז נישט צוגעלאָזט דערצו. יעדער פון זיי האָט אויסגעכאַפּט די בכורה און האָט זיך בעמיהט צו בעצאָהלען דער ערשטער, גאַר פערקעהרט, ווי דער סדר עולם איז.

האָט גראָד פּרץ נישט געהאַט ביי זיך די נויטיגע סומע, האָט ער שוין שטילערהייד געכאַפּט ביי איינעם פון זיינע מקורבים עטליכע רובל און האָט בעצאָהלט.

אַזעלכע לוסטיגע אידישע אָווענדען, וועלכע מיר האָבען דעמאָלט פערבראַכט, זעגען דאַכט זיך, שוין גאַר אוממעגליך.

ס'איז קיין שום וואונדער נישט דערפאַר, וואָס איך בין געזעסען איבער דער סטאַטיסטיק אין איין מורא, אפשר וועל איך חלילה פערשפּעטיגען אויפ'ן קאָנצערט.

כ'האָב געענדיגט אַ בויגען מיט שניידער'ס.

פונקט פערציג! גאר וואויל!

אבער אינ'ם לעצטען אויגענבליק האב איך געפונען נאך איין שניידער.

ס'איז מיר אזש נישט גוט געווארען!

מוז איך, הייסט עס, איבערטראגען אלע רובריקען אויף א צווייטען בויגען, און דאס אלץ צוליעב איין שניידער.

ס'איז שוין א פיערטעל אויף אכט, דער קאנצערט הויבט זיך אן פונקט האלב אכט, דער וועג דארף דאך אויך עפעס דויערן. און די בויגען מוז מען נאך היינט אוועקשיקען אין ביורא.

וואס זשע טהוט מען?

אין גאנצען פערפעהלען דעם שניידער האב איך נישט געהאט קיין הארץ. בין איך געפאלען אויף אנ־המצאה.

אזוי ווי פרץ'ס זוהן לוציאן האט גראד געענדיגט א בויגען מיט שוסטער'ס, וואו ס'איז געוועזען נור עטליכע און צוואנציג, האב איך איהם צוגעווארפען דעם איד, גלייך ער וואלט געוועזען א שוסטער. אזוי ארומער האב איך מיר געטראכט, וועט דער איד נישט פערלוירען ווערען.

איך בין אוועקגעלאפען אויפ'ן קאנצערט.

אין דעם אווענד איז גראד געוועזען ביי אונז זעהר לוסטיג, מען האט פשוט נישט אויפגעהערט צו לאכען.

איך געדענק, ווי היינט, אז מען האט געשפיעלט די פינפטע סימפאניע פון בעטהאווען. אין דער סימפאניע איז דא אנ'ארט, וואו מען הערט אויסדריקליך, גלייך עמיצער וואלט געקלאפט. ס'זיינען דא דעריבער פערשיעדענע לעגענדען און פרושים. טייל זאגען, אז בעטהאווען איז אמאל פערבלאנדזשעט געווארען אין א קלויסטער און האט נישט געקענט געפינען דעם ארויסגאנג. ער האט

איהם לאנג ארומגעזוכט און ביי דער געלעגענהייט האט ער בעשאפען די מעלאדיע.

אנדערע ערקלערען דאס מיט א פשוט'ער פראזע: זיי זאגען, אז בעטהאווען איז געוועזען א גרויסער בעל־חוב, און ס'איז אמאל געקומען צו איהם דער קאמאר־ניק, וואס האט שטארק געקלאפט און בעטהאווען האט איהם נישט געוואלט אריינלאזען. פאליאקען רופען די סימפאניע דערפאר „קאמארטשאנא“.

צווישען אונזער חברה האבען זיך אויך אנגעהויבען צו שיטען סברות, וואס אלץ פאר א'ארט קלאפעריי איז מעגליך אויף דער וועלט: קלאפען קאפ אין דער וואנד. המן־קלאפען, הושענות־קלאפען א. א. וו. און נאך א לאנ־גען דיספוט איז ביי אונז געבליבען, אז דאס האט אודאי דער שמש אין וויען געקלאפט צו סליחות, און אנשטאט צו קלאפען ביי דעם גבאי האט ער על פי טעות אנגעקלאפט ביי בעטהאוו'ענען.

ביי דער געלעגענהייט האט פרץ א תל געמאכט פון דער אזוי גענאנטער: „פראגראם־מוזיק“ און האט אויסגע־לאכט די אלע מפרשים, וואס זוכען אין יעדען טאן, אין יעדער מוזיקאלישער פראזע א פילאזאפישען געדאנק.

אין אזא לוסטיגער אטמאספערע האב איך, זעלבסט־פערשטענדליך, אין גאנצען פערגעסען אן די סטאטיסטיק און אן דעם שניידער, וועלכען איך האב איבערגעמאכט אויף א שוסטער. ווי איך בין אבער פארטאג געקומען א היים און האב מיר געלעגט שלאפען, האט זיך מיר בעווי־זען אין חלום א מאגערער, בלאסער איד מיט א קאזע־בערדיל. ער איז געווען זעהר אויפגערעגט און האט שטארק געררודערט מיט דער רעכטער האנד, אין וועלכער ער האט געהאלטען א פרעס־אייזען, וואס האט געגליהט, ווי פייער.

— „גוואלד, גזלן — האט ער געשריען — וואס האט איהר פון מיר געוואלט האבען, אין מיין גאנצער משפחה

איז ברוך השם קיין שוסטער נישט“.

איך האב מיך אויפגעכאפט זעהר פערשוויצט נישט אזוי פיעל פון שרעק פאר'ן שניידער מיט'ן פרעס־אייזען, ווי פשוט פון דער גרויסער היץ, וואס איז געווען אין מיין קליין שטיבעלע.

דער שניידער איז פערשוואונדען געווארען, ס'האבען אבער מיך אנגעהויבען צו עסען מיינע געוויסען. ס'טייטש, ווי טהוט מען אזוינס? ס'איז דאך סטאטיס־טיק, פון וועלכער מען וועט ארויסציהען פערשידענע וויסענשאפטליכע און געזעלשאפטליכע פאלגען. ווי אזוי קען מען זי פעלשען?

צו פרץ'ן בין איך געקומען אין א זעהר שלעכטער לוינע, און בכדי זיך אביסעל גרינגער צו מאכען, האב איך איהם דערצעהלט די גאנצע מעשה.

פון אנהויב האט ער זיך נישט געקענט איינהאלטען פאר געלעכטער. שפעטער האט ער געמאכט א זעהר ערנ־סטע מינע און האט געזאגט: „אוודאי האט איהר שלעכט געטהון! דער איד איז אפשר נעבעך א שלעכטער שניי־דער, וועט ער דאך זיין נאך אן ערגערער שוסטער“.

נאך א קליינער ווילע האט פרץ צוגעגעבען: „און אפשר איז דאס גאר א קוק? דעם איד איז אפשר בעד־שערט געווען צו זיין א שוסטער, נאר איבער עפעס אן עבירה איז ער מגולגל געווארען אין א שניידער, זעהט איהר געקומען און האט איהם מתקן געוועזען“.

נאך דעם אלעם האט פרץ מיך געטרייסט, און האט מיר צוגעזאגט צו שיקען באלד אין ביורא א שליח מיוחד מיט א בקשה, איבערצוטראגען דעם שניידער אויף זיין גע־העריגען בכבוד'יגען ארט.

איך האב איהם זעהר געדאנקט.

פון דעמאלט אן האלט איך פארט ווייניג פון סטא־טיסטיק.

VI.

ווייל מען ריכטיג דערקענען דעם כאראקטער פון א מענש, זאל מען זיך קיינמאל נישט בעגנוגענען מיט זיינע גרויסע טהאטען. גרויסע זאכען טרעפען זיך אינ'ם לעבען גאנץ זעלטען, און איין מאל אדער צוויי מאל קען יעדער זיך ווייזען בעסער, ווי ער איז.

דער אמת'ער כאראקטער פון א מענש ווערט דערקענט אין קליינינקייטען, אין אזעלכע האנדלונגען, וואס טרעפען זיך אפט, עטליכע מאל אין טאג. דעמאלט איז קיינער נישט אימשטאנד זיך צו מאסקירען.

אנ'אלט שפריכווארט זאגט: „פאלען — פאלט מען דורך א קליין שטיינדעל און נישט דורך א גרויסען שטיין“.

בשעת איך האב מיך בעשעפטיגט מיט דער סטאטיסטיק, האב איך ביי פרץ'ן כמעט געוואוינט, און כ'האב געהאט די מעגליכקייט איהם צו זעהן פון דער נאהענט אין פערשיעדענע מאמענטען און איהם צו דערקענען גוט, אלס מענש, אוועקלייגענדיג אין דער זייט זיינע ליטעראַרישע פעהיגקייטען.

פרץ איז געוועזען א גוטער מענש, וואס איז געווען בכח צו טיילען זיך מיט'ן ביסען, מיט'ן לעצטען רובל. ער איז געווען א ברייטער מענש, מיט אנ'אמת אידיש הארץ, ער האט אויך געהאט מאמענטען, ווען ער האט מיט זיין ברייטקייט א ביסעל דערמאהנט דעם שליאכטיץ פון די גאר אלטע צייטען.

פּרץ

בטבע איז פּרץ געוועזן אַ פּשוט'ער מענש, אַ דעמאָקראַט, וואָס האָט ווייניג כּבוד געלעגט אויפ'ן שטאַנד און פערמעגען. ער האָט פאַר אַלע געהאַט איין שפּראַך. אָפּגעהערציג איז ער צייטענווייז געוועזן שוין אפשר צו פיעל. האָט ער עמיצען ניט ליעב געהאַט, האָט מען עס באַלד דערקענט.

פּרץ איז געוועזן אויך אַ גרויסער מכניס אורח. ווען ער איז אום הערבסט אַריבער מיט דער פאַמיליע פון דער זומער־וואָהנונג אין שטאָדט אַריין, אין אַנ'אייגענער וואוינונג אויף צעגלאַנאַ נומער 1, איז באַלד ביי איהם געוואָרען אַנ'אָפען הויז מיט אמת'ע גאַסטפריינדשאַפט אָהן שום פאַלשקייט און עטיקעט. ווער ס'איז געקומען האָט זיך געזעצט צום טיש; מען איז צוגעקומען הונגעריג און מען איז אַוועקגעגאַנגען זאַט, אויבוואָהל פּרץ איז דעמאָלט קיין גרויסער גביר ניט געוועזן.

פּרץ'ס פרוי איז געוועזן ניט ווייניגער גאַסטפריינדליך, ווי ער אַליין. זי פלעגט צו זיצען ביים טיש און האָט ניט אויפגעהערט מכבד צו זיין מיט גוטע קאַווע, און צו מאַכען פון גוטען טאַבאַק פּאַפּיראָסען פאַר'ן מאַן און פאַר זיינע געסט.

האָט מען גראָד קיינעם ניט געטראָפען אין דער היים, האָט שוין דאָס דיענסטמיידעל רוזשע אַליין מכבד געוועזן. ס'איז אַלץ געווען אָפען.

רוזשע איז מיטגעקומען פון זאַמאָשטש און איז געוועזן ביי פּרץ'ן 23 יאָהר. זי איז געוועזן, ווי אַ מיטגליעד פון דער פאַמיליע. זי האָט שוין געהאַט צווישען די ליטעראַטען איהרע סימפּאַטיעס און איהרע אַנטיפּאַטיעס.

דינעזאָן האָט זי גערופען: אמתא דבי רבי.

ווען זי האָט חתונה געהאַט, האָבען זיך אַלע מקורבים פון פּרץ זעהר משמח געוועזן.

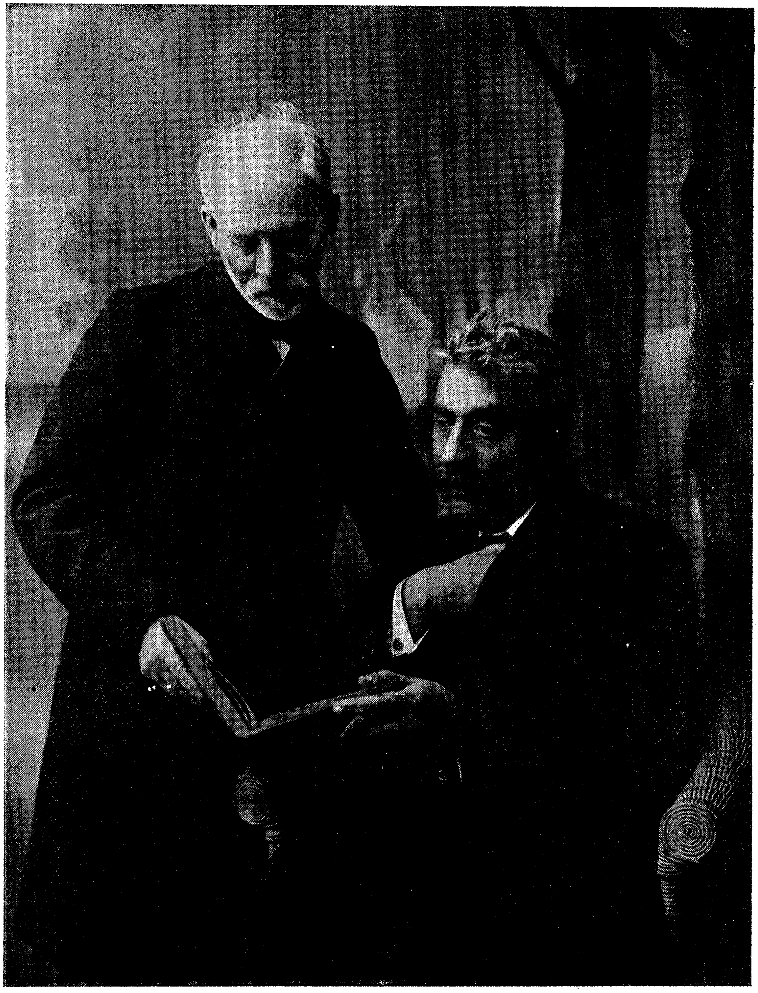

פּרץ מיט זיין פֿרײַנד דינעזאָהן.

די דירה אויף צעגלאַנא נומר 1 האָט געדונגען פרץ'ס פֿרוי און דער בעגלייטונג פֿון דינעזאָן מיט מיר. פרץ אליין האָט זיך ניט געמישט און איז פֿאַראויס בעשטאַנען אויף אונזער גוטס.

די דירה איז בעשטאַנען פֿון דריי ניט גרויסע צימער מיט אַ קיך.

דאָס מעבעל איז בעשטאַנען נאָר פֿון די נויטיגסטע זאַכען און ווירטשאַפֿט, אָהן אַ שום קאָמפֿאָרט.

דער טיש, ביי וועלכען פרץ האָט געשריבען, איז געווען אַן'אײנפֿאַכער טיש מיט עטליכע שופֿלאָדען און אָהן אַ שום בעפּוצונג.

דער טיש שטעהט אצינד ביי דינעזאָנ'ען.

די בעשיידענהייט פֿון דער דירה און פֿונ'ם מעבעל האָט פֿונדעסטוועגען ניט געשטערט, אַז די דירה זאָל מיט דער צייט ווערען אַ אידישער ליטעראַרישער צענטער. אַנ'אָרט, וואוהין ס'האָבען געמוזט עולה רגל זיין די אַלע, וואָס האָבען דעמאָלט געהאַט אַ שטיקעל שייכות צו דער אידישער ליטעראַטור און קונסט.

איך מיין, אַז צווישען דער גאַנצער פּלעיאַדע פֿון אידישע שריפֿטשטעלער, קינסטלער און כלל־טוער פֿון יענער צייט וועט זיך ניט געפֿינען קיין איינציגער, וואָס זאָל ניט געוועזען זיין אויף צעגלאַנא נומר 1.

אזא צענטער האָט דעמאָלט אין וואַרשא געפֿעהלט.

די צאָהל מענשען, וואָס האָבען געוואָלט הערען, אָדער זאָגען אַ ניי וואָרט, האָט געוואַקסען פֿון טאָג צו טאָג. די צייט, ווען מען איז יוצא געוועזען מיט דער אַזוי גערופֿענער „השכלה“, איז שוין געווען פֿאַרביי. מען האָט שוין געהאַט אָוועקגעוואָרפֿען די חקירות, אויב אידען זענען יאָ אַ פֿאָלק, צי ניט קיין פֿאָלק; אויב אידען האָבען רעכט צו ענטוויקלען זייער ליטעראַטור, צי ניט. די יוגענד האָט געוואָלט עפּעס טהון, אַרויסווייזען אַביסעל

ענערגיע. מען איז אבער געווען צווייט און צושפרייט און ס'איז נישט געווען קיינער, וואס זאל האבען די קראפט די אלע צו פערזאמלען און צו קאנצענטרירען.

ארום דער „הצפירה", דעם איינציגען אידישען ארגאן דעמאלט אין ווארשא, האבען זיך געדרעהט עטליכע העבראישע פובליציסטען, אבער א ליטערארישען צענטער, אפילו א ריין־העבראישען, האט זיך דארט נישט געביל־דעט און האט זיך נישט געקענט בילדען. סאקאלאוו האט נישט בעדארפט קיין מיטהעלפער, און אויב לודוויג דער פערצעהנטער האט געהאט דאס רעכט צו זאגען וועגען פראנקרייך, אז „דאס קעניגרייך—דאס בין איך" (L'etat c'est moi) האט סאקאלאוו געקענט מיט מעהר רעכט זאגען: „די „הצפירה"—דאס בין איך".

דאס איז געווען, לויט מיין מיינונג, די וויכטיגסטע סבה, פאר וואס ארום דער „הצפירה" האט זיך נישט גע־בילדעט קיין ליטערארישער צענטער. א חוץ דעם איז גע־ווען אפשר נאך א מניעה אין דעם גרויסען אריסטאקרא־טיזם פון סאקאלאוו'ן, וואס האט נישט יעדען געוואלט צו זיך צולאזען.

ווי די זאך זאל נישט זיין, א פאקט איז, אז ס'האט דעמאלט אין ווארשא געפעהלט א צענטער, וואו אלע אי־דישע ליטערארישע און געזעלשאפטליכע כחות האבען זיך געקענט פערזאמלען און קאנצענטרירען. די בכבוד'יגע ראָ־לע צו שאפען אזא צענטער איז אויסגעפאלען פרץ'ן. די אלע, וואס האבען דעמאלט אין ווארשא געהאט דאס בע־דערפניש ארויסצוזאגען עפעס א נײַ אידיש ווארט, די אלע, וואס האבען געהאט א שטיקעל קולט פאר די אידי־שע ליטעראטור און קונסט, די אלע, וואס האבען געהאט א שטיקעל געזעלשאפטליכע איניציאטיווע, די אלע האבען זיך בוסלעכוויז אנגעהויבען צו גרופירען ארום פרץ'ן,

וואס האט פערמאגט און זיך עפעס א מאגנעטישע קראפט צו צוציהען מענשען.

די אלע פרץ'ס סאטעליטען האט מען געקאנט טרעפען ביי איהם אום שבת

דער טאג איז געוועזן פאר פרצ'ן און פאר אלע זיינע מקורבים דער בעסטער און דער וואר; פרץ איז דעמאלט געוועזן א פרייער מענש און די נשמה יתרה זיינע האט זיך אבגעגעבען נאר דער ליטעראטור.

אום שבת האט זיך ביי פרצ'ן די טהיר נישט פערמאכט פון גאנץ פריה אן, איינער ארויס, איינער אריין. פונקט, ווי אין א טויבענשלאק.

גאר פון אנהויב איז די געזעלשאפט געוועזן דארט א געמישטע. נעבען יעקב דינעזאן האט מען דארט געטראפען עטליכע פלאצקער און זאמאשטשער משכילים. גראסגליק'ען פון דער גמינע, פריד'ען, פרענק'ען און אנדערע. שפעטער ווערט ביי פרצ'ן ביסלעכווייז א ריינער ליטערארישער-קינסטלערישער סאלאן. מען טרעפט שוין דארט דוד פינסקי'ן, דאקטאר עליאשעוו (בעל מחשבות), דר. קלויזנער, דר. משורר און שפעטער אש'ן, נאמבערג'ען, ראזענפעלד, הירשביין, ווייסענבערג, גרינבוים און אלע אנדערע דעמאלסדיגע אנפענגער. אום שבת ביי פרצ'ן האט מען גערעדט פון אלע ליטערארישע נייעסען, נישט נאר פון דער יודענגאס, נאר פון גאנץ איירופא. מען האט זיך אינטערעסירט מיט סטאניסלאווסקי'ס און ריינהארדט'ס טעאטער, מיט ליליען'ס מאלעריי; מען האט דיספוטירט מכח א רעפארמירטען אידישען טעאטער, איבער א אידיש פאלקס-הויז, איבער א ליטעראריש קאסע א. אז. וו.

ביי פרצ'ן אום שבת האט מען זיך געקאנט בעגעגענען מיט אידישע ליטעראטען, ארויסגעבער, שוישפילער, סקולפטארען און מאלער מארבע פנות העולם. עמיצער פון דער חברה זאל זיין אין ווארשא און נישט קומען צו פרצ'ן,

וואָלט געוועןָ דאָס זעלבע, וואָס צו זיין אין רוים און ניִשט צו זעהן דעם פּויפּסט.

קומט צו פאָהרען קיין וואַרשא עפּעס אַ חזן פון גאַלי־ציען, וואָס מיינט, אז ער זינגט גוט אידישע פאָלקסלידער — טרעפט מען איהם ביי פּרצ'ן.

קאָמפּאָנירט לעווקאָוו אַ מוזיקאַלישען פּאָעמאַט: „דער פּאָגראָם“, ברענגט ער איהם אַרויף אום שבת צו פּרצ'ן.

מען קען זאָגען אָהן אַ שום גוזמא, אז אום שבת ביי פּרצ'ן, האָט מען געהאַלטען דעם פּולס פון דער גאַנצער נייער בעוועגונג אין דער אידישער ליטעראַטור און קונסט. האָב איך אַמאָל געמוזט פערפעהלען אַ שבת — האָט ער מיר פּשוט געפעהלט.

און די שבתים פלעגען די היימישע ליטעראַטען פאָר־צולעזען, וואָס זיי האָבען אויפגעשריבען אָדער צו דערצעה־לען, וואָס זיי ווילען אויפשרייבען און די גאַנצע חברה האָט קריטיקירט. פּרץ אַליין פלעגט אויך פאָרצולעזען זיינע שאַ־פונגען און אויסצוהערען מיט גרוים ענוות אפילו אַ שטרענ־גע קריטיק.

איך געדענק אַ שבת, ווען פּרץ האָט פאָרגעלעזען דעם ערשטען קאַפּיטעל פון אַ ראָמאַן — ער האָט דורכאויס גע־וואָלט אויפשרייבען אַ גרויסען ראָמאַן.

דער קאַפּיטעל איז געוועןָ אויפגעשריבען זעהר שען, ס'איז אָבער שוין געוועןָ אַ גאַנצע זאַך, אַזוי ווי פּרץ דער נאָוועליסט איז געוואָהנט געוועןָ צו שרייבען; ס'איז שוין כמעט ניִשט געבליבען מעהר, וואָס צו ענטוויקלען.

דינעזאָהן האָט איהם דערויף געמאַכט אויפמערקזאַם.

„הער אוים — האָט ער איהם געזאָגט — אין דעם ערשטען קאַפּיטעל איז שוין דאָ דער קונפטיגער חתן, די קונפ־טיגע כלה און אַ צווייטער יונגערמאַן, וואָס ליעבט זיך אין איהר, ס'זענען שוין אפילו דאָ די עלטערען פון די יונגע

מענשען, וואס פיהרען צווישען זיך מחלוקת. וואס־זשע קען נאך זיין ווייטער?"

פרץ האט איהם אנגעקוקט פערקלערט און זאגענדיג: „רינעזאהן, ביזט גערעכט" האט ער געעפענט דעם שופלאד פונם שרייבטיש און האט דארט אריינגעווארפען דעם מאנוסקריפט. מעהר האט שוין פרץ פונם ראמאן נישט גערעדט.

די שבתים ביי פרץ'ן זענען געווען בכלל זעהר געמיטליך. די קאן מיט קאווע איז נישט אראב פונם טיש, אלע האבען געטרינקען און האבען זיך געלאזט וואהלגעהן.

די גאנץ נאהנטע זענען געבליבען אויף מיטאג.

די נשמה פון די שבתים איז, זעלבסטפערשטענדליך, געווען פרץ. ער איז געזעסען געוועהנליך אין נעגליזשע און האט נישט אויפגעהערט צו דרש'נען, אדער ער האט פארגעלעזען זיינע איינענע שאפונגען, אדער ער האט קריטיקירט אנדערע, אויפהויבענדיג איינעם ביז'ן הימעל און אראבוואר־פענדיג דעם אנדערען עד שאול תחתיה.

ס'איז כמעט נישט געווען דער שבת, אז פרץ זאל נישט האבען ענטדעקט עפעס א נייען טאלענט, עפעס א נייען שריפטשטעלער.

און דער בעציהונג האט פרץ געהאט, אזוי ווי מען זאגט, א נאז. ער האט ניכער זיך טועה געוועזען, געפינענדיג אפטמאל א גרויסען טאלענט דארט, וואו ער איז נישט גע־וועזען אזוי גרויס, אייִדער נישט צו דערשעצען דעם אמת'ען טאלענט.

אזוי ארום האט אום שבת ביי פרץ'ן געקאכט א גאנ־צען טאג, ווי אין א קעסעל, און פארנאכט בין השמשות האט מען אנגעצונדען אוועקגעווארפען די ליטעראטור און מען האט אנגעהויבען צו זינגען אידישע פאלקסליעדער, נאמבערג האט מיט זיין שוואכען לירישען טענאר א זונג געגעבען:

די ביימעלער בליהען,
די יאהרעלער פליהען,
די צייט געהט אוועק ווי א רויך.

און די גאנצע חברה האט מיטגעהאלפען. דערנאך איז מען ארויף אויף „אונזער רבי'ניו", „מאיר'קע מיין זוהן", „די אלטע קשיא", און אנדערע פאפולערע לידער.

די שטימונג איז געווען א מיסטישע און פרץ האט דעמאלט געמאכט אן'איינדרוק פון א רבי'ן, ארומגערינגעלט פון חסידים.

VIII.

פרץ איז געווען, ווי ס'איז בעקאנט, א בעאמטער אין דער אזוי גערופענער: „גמינא סטאראזאקאנניד“.

מען דארף נישט זיין קיין גרויסער פסיכאלאג, בכדי צו פערשטעהן, ווי ווייט פרצ'ן האט געדריקט די חסידיש־אסימילאטארישע ספערע, וואס האט דארט געהערשט, אבער וויפיעל מען שטעלט זיך פאר, איז אלץ ווענינ.

ווען פרץ איז געקומען קיין ווארשא פון זאמאשטש, האט ער די שטעלע אינם קהל־שטיבעל גענומען אננעהמען, בכדי צו האבען א װעלכע ס'איז עקזיסטענץ. שפעטער ווען ער האט שוין אפילו אביסעל פערדיענט פון דער ליטעראטור, האט ער אויך נישט געקאנט זיך פון דארט ארויסרייסען, ווייל ער וואלט פשוט נישט געהאט פון וואנען צו לעבען.

וואס אמת איז, ער האט דארויף נישט געקוקט, אבער די פריינד זיינע האבען דאס נישט צוגעלאזט. נישט קוקענדיג דארויף פלעגט פרץ שטענדיג זיך ארומטראגען מיטן געדאנק מכח א דעמיסיע.

איינמאל איז ער געקומען צו מיר זעהר אויפגערעגט. ער מוז ארויס פון דער גמינע, האט ער געזאגט, לענגער קען ער שוין נישט אויסהאלטען. ער האט זיך שוין אן עצה געהאלטען מיט דינעזאנ'ען, פארלישעווסקי'ן און דר. משורר. וואס זיי האבען געזאגט, וועט ער מיר זאגען שפעטער, אצינד וויל ער הערען אויך מיין מיינונג.

איך האָב איהם אָבגעראַטען.

איך האָב איהם געגעבען צו פערשטעהן, אַז ער מיט זיין אַפּען הויז און מיט זיין אָפענער האַנד וועט נישט קאָנען עקזיסטירען אָהן דעם געהאַלט, הגם זי איז געווען אַ זעהר קליינע. איך האָב איהם געגעבען צו פערשטעהן, אַז אידישע שריפטשטעלער מוזען האָבען עפּעס אַ בּי־מלאכה, זיי מוזען אונטערקנעלען, האַנדלען מיט טהע, מיט קינסט־ליכע בּלומען א. אז. וו. די אידישע געזעלשאַפט האַלט נישט אויס איהרע שריפטשטעלער, די אָרימע קענען נישט און די בעמיטעלטע ווילען נישט.

ס'האָט זיך אויסגעוויזען, אַז כמעט דאָסזעלבע האָבען איהם געזאָגט דינעזאָן, פּאַרלישעווסקי און משורר.

ער האָט אונז געפאָלגט, ער איז אָבער געבליבען אומ־צופרידען.

איינמאָל האָט ער זיך דאָך אָנגעגעבען אין דעמיסיע, אָבער אויף דעם עפּיזאָד וועל איך מיך אָבשטעלען אין אַנ'אַנדער אָרט.

יעדעס מאָל, וואָס איך בּין צו איהם אַריינגעפאַלען אין די גמינע — איך פּלעג עס טהון זעהר אָפט — פּלעגט ער מיר ווייזען אויף געוויסע פּאַרשוינען, וועלכע ער האָט נישט געקאָנט ליידען און האָט געזאָגט אויראַניש: אַט דאָס זענען מיינע בעלי־בתים.

איך אַליין פּלעג שטענדיג אַרויסגעהן פון דער גמינע מיט שבירות הלב, פּרץ אַ „מענש“ און דער גמינע! פּרץ מוז זיך בעשעפטיגען מיט עטאַט, קבורה־געלד און עהנליכע זאַכען! און פאַר וואָס'ער בעלויהן? גאָר פון אָנהויב האָט ער גענומען 540 רובּל אַ יאָהר און אין די לעצטע צוויי יאָהר האָט ער דערגרייכט אַ מאַקסימום פון 2400 רובּל אַ יאָהר. טאַקי נאָר אַזאַ פּרץ, האָט געקאָנט גרויס ווערען, נישט קוקענדיג אויף דעם, וואָס ער איז אַ האַלב לעבען אָבגע־זעסען אין אַזאַ אַטמאָספערע, וואָס האָט געהערשט אין

דער ווארשאווער „גמינע“, טאקי נאר א ראנק זיין שטארקער ענערגיע, וואס האט קיינמאל נישט אויפגעהערט צו שלאגען, ווי א לעבעדיגער קוואל, האט דאס קהל־שטיבעל איהם נישט געקאנט שטערען זיך צו ענטוויקלען. אבער וויפיעל קריעגי קונג האט ער דערפון געהאט? וויפיעל שפיכת דמים? וויפיעל קאמפראמיסען האט ער געמוזט מיט זיך מאכען?

ווען איך פלעג איהם אום זומער — שוין אלס עלטער רער ארצט — ארויסצושיקען ערגעץ קיין אויסלאנד, איז זיין גרעסטע שמחה געוועזען, וואס ער וועט אויף עטליכע וואכען פטור ווערען פון דער גמינע.

און אלע זיינע בריעף צו מיר, אדער צו דינעזאנ׳ען, צי פון מאריענבאד, צי פון שלעזיען, צי פון די שענסטע אלפען הערט זיך אלץ אין איינעם דער טרויעריגער געדאנק, אז ער מוז דאך צוריקקומען אין די פערהעלטניסע, וואס האבען איהם געעקעלט.

שרייבען בריעף, ווי אלע מענשען שרייבען, פלעגט פרץ זעהר זעלטען. ער האט נאר געשריבען אנזיכטס־קארטען און פערזען אהן א דאטע און אהן אנצווייזען דאס ארט פון וואנען.

אט איז, למשל, איין קארטע:

אראבגעקומען פון טהורם,
וואו געזעהן א וועלט —
(פאר 10 פעניג געלד!)
זיץ מיר איבער א ווילדע טויב,
(די זון פערגאלד ידי שויב!)
און טראכט מיט שרעק
אז אלץ מוז האבען אנ׳עק —
עס ווערט אויפ׳ן הארץ פאסקינע
צייטונג, פאליטיק, גמינע —
און דער חבר, יענער חבר...
און די לופט—אנ׳אויר..

פרץ

עס ווערט אויפ'ן הארץ קאלט און קעלטער;
חיים, ווײַן מיט זעלטעה
מאכט אביסעל פריש —
ווילט איהר, גיט עמיצען פאר מיר א קיש.
נאר איהר זאלט מיר נישט פערשעמען
זוכט שווארצע אויגען, לאנגע ברעמען.
עס איז נאך א בריעף, געשריבען אויף צוויי אנ־
זיכטס־קארטען:
צי האט איהר פון נאחאד געהערט.
דא איז וואלענשטיינס שלאס.
דערוויל טרינקען מיר קאווע „פערקעהרט“,
„צום שווארצען ראס“.
דערנאך ערשט ארויף אין דער הייך;
דערוויל ווערט דער טאג אזוי בלייך,
ס'ווערט פינסטער, ווי איך שטייג,
און מען וועט זעהן א פייג...
דא געהט מען, ווי א שקאפע
פון דער „האהע מעניזע“ צו דער „שנאפע“
אן אלע צרות פערגעסען,
נאר געטרינקען, געפרעסען
מען קומט א היים א פגר...
אהן חלומות א שלאף!
פארהאן אבער גאט'ס שטראף
א לוח, א זייגער —
נאך א טאג, נאך א טאג
און אנ'עק!
נישט נאר א מענש —
אלץ האט זיין עק!
דער זייגער קלינגט,
דער לוח ווערט געריסען,
עס בלייבט אמאל שטעהן אין האלז דער ביסען.

און ביטער וועדט דער זיסער שליח
און אלץ ארום טרייבט: צוריק, צוריק!
לאכט דיך אויס בארג און טהאל.
וועסט דען צוריקקומען אהער אמאל?

למען האמת מוז איך צוגעבען, אז די „דאזארעס“ (ראשי־הקהל) האבען פרץ'ן גוט בעהאנדעלט, נישט דערפאר, ווייל זיי, די רעפרעזענטאנטען פון דער ווארשאווער אידישער קהלה, האבען דערמיט געוואלט ארויסווייזען, אז זיי שעצען פרץ'ן, דעם אידישען שריפטשטעלער, פרץ'ן דעם אידישען דיכטער, פרץ'ן דעם אמת'ן אידישען כלל־טהוער, חלילה, דאס נישט! ווי ווייט זיי האבען דאס אלץ געשעצט, האבען זיי בעוויזען נאך פרץ'ס טויט, ווען זיי האבען צו זיין לויה אפילו קיין דעלעגאט נישט געשיקט. און דעם קאנדאלענץ־בריעף, וואס זיי האבען בעקומען פון די גרעסטע אמעריקאנישע כלל־טהוער, האבען זיי בעהאלטען און נישט פערעפענטליכט. די ראשי־הקהל האבען דערמיט געוואלט ערנידערן פרץ'ן און האבען נישט פערשטאנען, אז דאס האבען זיי נישט ערהייכט און האבען דערמיט זיך אליין צוגעשמידט צום שאנד־סלופ לדורי דורות.

מען האט פרץ'ן און דער גמינע גוט בעהאנדעלט גאר פשוט דערפאר, ווייל ער איז געוועזען אן ערליכער, פונקטליכער בעאמטער, וואס האט אויף זיך קיין חטאים נישט געהאט. און האט זיך נישט געשעמט צו זאגען יעדערן דעם אמת אין די אויגען.

פאר'ן אמת האט מען דאך אבשיי.

בשעת דעם בעקאנטען סקאנדאל מיט איינעם פון די וויכטיגסטע ראשי הקהל ל., וואס מען האט פון איהם אנגעהויבען צו דערצעהלען גאנץ מיאוסע זאכען, האט דער ערשטער רעאגירט דערויף דער בעאמטער פרץ, ווי באלד ער האט זיך איבערצייגט, אז אלץ, וואס מען האט

דערצעהלט אין אמת.

דער ראש הקהל איז גראד געווען זעהר טעטיג אין דער גמינע און פֿלעגט שוין בעלות דארט זיצען ביי דער ארבייט. ווען ער איז איינמאל אין דער פֿריה צוגעגאנגען צו פּרץ'ן ווי געוועהנליך מיט'ן „גוט־מארגען", און האט איהם דערלאנגט די האנד, איז זי געבליבען אין דער לופֿ־טען. פּרץ איז געבליבען שטעהן קאלטבלוטיג מיט די הענד אין די קעשענעס.

ערשט נאך דעם אינצידענט האט דער פּרעזעס גע־בעטען דעם ראש־הקהל, אז ער זאל אויפֿהערען צו קומען אין די „גמינע", ביז מען וועט ניט תוקה ווערן זיין דעם גאנצען ענין.

יעדעס מאל ווען פּרץ איז ארויסגעטרעטען מיט א שטארקען ארטיקעל, אדער מיט א שטארקע רעדע אקעגען די אזוי גערופֿענע „אסימילאציע", האבען זיך די אסימי־לאטארען אפילו אנגעבלאזען און האבען געמאכט אנ־אסיפה מיט דעם ציעל איהם צו „בעשטראפֿען". ס'האט זיך אבער שטענדיג אויסגעלאזט מיט גארניט.

דער פּרעזעס בערגסאן פֿלעגט זאגען, אז איהם אינ־טערעסירט נאר פּרץ דער בעאמטער, אבער וואס ער טהוט אויסער זיין אמט, געהט איהם ניט אן. בשעת די וואה־לען צו דער פֿיערטער דומע, ווען פּרץ האט גענומען מן הצד א גרויסען אקטיווען אנטייל אין דער אגיטאציע, אז ס'זאל געוועהלט ווערען דער ארבייטער יאגעלא, איז שוין געוועזען גאר נאהענט, אז מען זאל איהם אבזאגען; די „גמינע" האט זיך אבער אודאי דערשראקען פֿאר'ן בריעף, וואס איז אנגעקומען פֿון די באנקירען שיף און מאגנוס פֿון אמעריקא.

ס'איז אויך ניט אויסגעשלאסען, אז אין די לעצטע צייטען האט מען אפילו אין דער גמינע דורך ארץ געהאט פֿאר פּרץ'ן, פֿאר'ן ליעבלינג פֿון דער אידישער מאסע.

VIII.

אין דער צייט, ווען פרץ האט ארויסגעגעבען די „אידישע ביבליאטעק“ (דריי בענדער).—אביסעל שפעטער „ליטעראטור און לעבען“ און נאך שפעטער די „יום־טוב־בלעטלעך“,—איז ער געוועזען זעהר טהעטיג און פרוכטבאר. ער איז געוועזען זעהר בעשעפטיגט ניט נאר אלס שריפטשטעלער, נאר אויך אלס רעדאקטאר.

מיטארבייטער האט ער דעמאלט געהאט זעהר וועניג, און בכדי אויסצופילען די בענדער, האט ער געמוזט זיין א כל־בו. א חוץ זיינע שאפונגען האט ער געמוזט אליין שרייבען וויסענשאפטליכע ארטיקלען (ד״ר שטיצער), קריטיק, פעליעטאנען (לץ פון דער רעדאקציע, לצפר) און פערשיעדענע נאטיצען.

פרץ פלעגט ניט ארויסצולאזען פון אונטער דער האנד קיין זאך, וואס זאל ניט זיין עטליכע מאל איבערגעארבייט און אויסגעבעסערט. אלס קריטיקער איז ער געוועזען ניט וועניגער שטרענג פאר זיך, ווי פאר אנדערע.

אויף אלע זאכען, וואס די מיטארבייטער האבען איהם געגעבען, האט פרץ בכלל ליעב געהאט ארויפצולעגען זיין שטעמפעל. ער פלעגט איבערצומאכען, צו צוגעבען, אויסצומעקען. אפטמאל האט דער אויטאר פשוט זיין זאך ניט דערקענט, וואס פלעגט, זעלבסטפערשטענדליך, ארויסצורופען זעהר גרויסע מיספערשטענדניסען.

פרץ איז ניט יוצא געוועזען דערמיט, וואס ער אליין האט געשריבען, ס'איז געווען צו וועניג פאר זיין

לעבהאפטען טעמפעראמענט און פאר די שטארקע ענערגיע, מיט וועלכער ס'איז געוועזען אנגעזאפט יעדע פון זיינע צעלען, ער האט נאך געמוזט בעפרוכטען אנדערע און אונטער זיין איינפלוס האבען דעמאלט אנגעהויבען צו שרייבען א סך יונגע מענשען, וואס האבען פריהער קיין פעדער נישט געהאלטען אין דער האנד.

נעהמט אלע דעמאלסטיגע פרץ'ס אויסגאבען און איהר וועט דארט טרעפען אנ'ערצעהלונג פונ'ם גמינע־בעאמטען שלמה גראסגליק, א וויסענשאפטליכען ארטיקעל פונ'ם אדוואקאט קליינערמאן, איהר וועט דארט לעזען עטליכע גאנץ שעהנע זאכען פונ'ם סוחר וואלפזאהן (אברהם פארלישעווסקי), עטליכע גייסטרייכע נאוועלען פון מ. י. פריזר, א סך וויסענשאפטליכע ארטיקלען, פעליעטאנען און נאוועלען פון סטודענטען א. א. וו.

קומט צו פאהרען קיין ווארשא ד"ר משורר, וואס שרייבט נאר דייטש, בעאיינפלוסט איהם פרץ, אז ער זאל אנהויבען צו שרייבען אידיש. קענען די סטודענטען קוויאטעק און שטענצעל לחלוטין נישט קיין אידיש, בעט זיי פרץ צו שרייבען אויף פויליש און ער זעצט זיי איבער אויף אידיש. היינט ווער שמועסט פון דער גאנצער פלעיאדע יונגע ליטעראטען, וואס האבען דעמאלט אנגעהויבען צו שאפען אונטער פרץ'ס השפעה, און פון וועלכע ס'האבען זיך מיט דער צייט ענטוויקעלט עטליכע גרויסע טאלענטען.

און אלע זייערע ערשטע שאפונגען האט מען געשפירט פרץ'ס איינפלוס. טייל פון זיי האבען איהם נאכגעאהמט בכיון און טייל האבען עס געטהון בלא יודעים.

איך געדענק דעם איינדרוק, וואס האט אויף מיר געמאכט איינע פון די ערשטע נאוועלען פון שלום־אש — דעם נאמען פון דער נאוועלע האב איך שוין פערגעסען, — וואס איז געדרוקט געווארען אינ'ם „פריינד".

איך בין דעמאלט געוועזען א לענגערע צייט אין דער

פרץ.

שווייץ און האב פון אש'ן נאך גאר נישט געהאט געהערט. ווען איך האב איבערגעלעזען די נאוועלע בין איך געווען איבערצייגט, אז אש איז פרץ'ס א נייער פסעוודאנים, אזוי עהנליך איז די נאוועלע געווען צו פרץ'ס סטיל.

ערשט ווען ד״ר משוחרר איז געקומען צו מיר צו פאהרען, בין איך פון איהם געוואהר געווארען פון א יונגען שריפטשטעלער שלום־אש, וואס גיט זעהר גרויסע האפנונגען. אזעלכע בעוואוסטלאזע נאכאהמונגען טרעפען זיך אפט. אפילו דער אונשטערבליכער בעטהאווען איז דערפון נישט בעפרייט געווען, און אז מען הערט זיין ערשטע סימפאניע מיינט מען, אז זי איז פון מאצארט. אזוי עהנליך איז זי.

פון אנהויב איז פרץ געווען ווייניג פאפולער. ס'האבען איהם געלעזען נאר משכילים און אינטעליגענטען, דאס פאלק אבער האט איהם נאך גאר נישט געקענט.

אויף די „זשארגאנישע“ ליטעראטור האט די אידישע אינטעליגענץ דעמאלט נאך אלץ געקוקט, ווי אויף א וויץ, ווי אויף א גלייכווערטעל, אבער נישט ווי אויף א ערנסטע זאך. און ווען פרץ האט אנגעהויבען צו שרייבען ערנסטע זאכען, אויף וועלכע מען האט זיך געמוזט אבשטעלען, און ווען ער האט אנגעהויבען צו בענוצען אביסעל סימבאליסטיק און אלעגאריע, האבען זיך די משכילים אנגעבלאזען. זיי האבען געהאט צו איהם א גרויסע טענה, פאר וואס ער שרייבט „זשארגאן“ און נישט העברעאיש.

— „זשארגאן“ — האבען זיי גע'טענה'ט — איז נאר פאר'ן המון, פאר די דיענסטען. היינט אז פרץ שרייבט אזעלכע טיעפע זאכען, וואס דער המון איז נישט אומשטאנד זיי צו פערשטעהן, צו וואס־זשע שרייבט ער עפעס פונקט אין זשארגאן און נישט אין דער שפראך, וואס משכילים פערשטעהן?

דאס לעבען האט אבער שפעטער אויסגעוויזען, אז

די משכילים האבען געהאט א גרויסען טעות; און פונקט דער פרץ, וואס דאס פאלק האט איהם פלומרשט נישט פערשטאנען, פונקט ער איז מיט דער צייט געווארען אן אמת'ער פאלקסשרייבער. ווען פרץ האט פערעפענטליכט דאס „שטריימעל" איז געווארען א גרויסער געטומעל צווישען די משכילים. זיי האבען עפעס שטארק מורא געקריגען, זיי האבען געמיינט, אז די וועלט געהט אונטער.

איך געדענק, ווי ס'איז צו מיר געקומען דעמאלט צו לויפען א סוחר, א משכיל. ער איז געוועזען זעהר אויפגערעגט.

— אט האט אייער אבגאט, אייער פרץ'ן — האט ער כמעט געשריען און האט מיט'ן פינגער געטייטעלט אויפ'ן „שטריימעל". — ער פראפאנירט צווישען די היינטיגע פריינע ליעבע!

— איהר זאגט דאך אליין איינעם, אז די היינטיגע פערשטעהען נישט פרץ'ן, — האב איך איהם געענטפערט. — פאר וואס זשע האט איהר עפעס אצינד מורא געקריגען?

— איהר ווייסט נישט? פונקט דאס וועלען זיי יא פערשטעהן.

— וואס זשע ארט עס אייך? צי איהר אינטערעסירט זיך אזוי שטארק מיט דער מאראליטעט פון די היינטיגע?

— אפשר טאקי יא, — האט ער געענטפערט. — א חוץ דעם לעזען דאך פרץ'ס ביכער אויך אונזערע פרויען און אונזערע שוועסטער.

— אהא, אט דא איז דער הונד בעגראבען — האב איך איהם געזאגט. — אבער אונזערע פרויען און אונזערע שוועסטער לייענען דאך פון פריינע ליעבע אויך אויף אנדערע שפראכען, פאר וואס־זשע האט איהר עפעס א פרעטענזיע נור צו פרץ'ן?

ס'איז נישט קיין שום ספק, אז „באָנציע שווייג" און דאס „שטרײמעל" האט פּרץ געשאַפען אונטער דער השפּעה פון'ם סאָציאַליזם בכלל און דעם „בונד" בפרט, מיט וועלכען ער האט זיך א געוויסע צייט זעהר אינטערעסירט.

נאך דער פערעפענטליכונג פון די צוויי זאכען איז פּרץ אריין אין דער מאָדע, און מען האט זיך אנגעהויבען ארומצוטראגען מיט זיינע אויסגאבען. די „יום־טוב־בלעטלער" זיינען שוין געווארען זעהר פּאָפּולער און די בונדיסטען האבען זיך בעמיהט זיי צו פערשפּרייטען צווישען דער אינטעליגענץ און צווישען פאָלק. ס'האבען זיך געבילדעט קליינע גרופּען פון סטודענטען, דענטיסטקעס, שילער און שילערינען פון די העכערע קלאסען גימנאזיום, וואס האבען זיך פון צייט צו צייט פערזאמעלט און אויפ'ן קול געלעזען פּרץ'ן.

פּרץ האט בּיסלעכווייז אנגעהויבען צו ווערען פּאָפּולער אויף דער אידישער גאס נישט נאר אלס שריפטשטעלער, נור אויך. אלס כּלל־טוער און געזעלשאפטליכער ארבייטער, ווייל ס'איז שוין דעמאלט נישט פאַרגעקומען אין פּוילען קיין שום אידישע געזעלשאפטליכע בעוועגונג, אין וועלכער פּרץ זאל נישט האבען גענומען קיין אנטייל.

סטודענטען און ארבייטער־פיהרער האבען שוין דעמאלט געזעהן אין פּרץ'ן א קונפטיגען וועג־ווייזער. מען האט איהם ארומגעפיהרט אויף פערשיעדענע לעגאַלע און אונלעגאַלע פערזאמלונגען, מען האט איהם „אראבגע־בראכט" אין פערשיעדענע שטעדטלעך, וואו מען האט, למשל, געעפענט א אידישע ביבליאטעק, וכדומה.

איך האב איהם אויך איינמאל „אראבגעבראכט" צו מיר אויף א זומער־וואהנונג.

כ'בין דעמאלט געווען א סטודענט אויפ'ן לעצטען

קורס, און האב געוואהנט בשעת די פעריען אונטער וואר־שא אויף א זומער־וואהנונג.

דארט האב איך מיך בעקענט מיט א קרענצעל סטו־דענטען, פרײליגס און דאמען, וואס זענען ערשט פון מיר געוואויר געווארען, אז ס'איז פאראן עפעס א אידישע ליטעראטור אויף דער וועלט.

פון אנהויב האב איך אנגעטראפען אויף א גרויסע אפאזיציע פון זײער זײט. ביסלעכווייז אבער האט די קינעזישע וואנד אנגעהויבען צו פאלען און מיר פלעגען זיך פערזאמלען כמעט יעדען טאג אינ'ם וואלד, וואו איך האב זיי פארגעלעזען פערשיעדענע זאכען פון אידישע שריפט־שטעלער. דעם גרעסטען אײנדרוק האבען אויף דער חברה געמאכט פרץ און שלום־עליכם. די אסימילירטע יוגענד האט זיך אנגעהויבען צו צוהערען וואס אמאל מיט מעהר חשק.

כּדי די אגיטאציע צו פערגרעסערן איז מיר אײנגע־פאלען צו פערבעטען צו זיך פרץ'ן אויף עטליכע טעג. די גאנצע געזעלשאפט איז געווען פון דעם געדאנק העכסט צופרידען.

איך האב וועגען דעם געשריבען צו פרץ'ן און ער האט מיר געענטפערט, אז ער וועט קומען דעם נעכסטען זונטאג אין דער פריה מיט'ן שפאציר־צוג.

צו דער געוויסער צײט האבען מיר זיך אלע פערזא־מעלט אויפ'ן באהן־הויף. ס'איז געווען א הערליכער תמוז־טאג. דער באהן־הויף איז געווען פול געפאקט. די פרײ־ליינס און די דאמען זענען געוועזען אנגעטהון יום־טוב'דיג. א סך פון זיי מיט בלומען אין די הענד.

צווישען אונזער חברה, וואס איז געקומען מקבל פנים זײן פרץ'ן, איז געווען אויך א זעהר עלעגאנטע פרוי, וואס האט געשפיעלט אויף דער זומער־וואהנונג די ערשטע ראלע. זי איז געווען א שען געשטאלט, א הויכע שלאנקע

פיגור, א יונג פנים מיט א פאר גרויסע שווארצע אויגען און מיט גרויע האאר אויפ'ן קאפ. ס'איז געווען איינע פון די פיגורען, וואס זענען בעשאפען צום רעפרעזענטירען אינ'ם סאלאן.

דער צוג איז אנגעקומען, און פרץ איז ארויסגעשפרונגען פון וואגאן, ווי א יונגער סטודענט.

איך האב אים, ווי דער מנהג איז, בעקאנט געמאכט מיט'ן גאנצען קרענצעל, און מיר אלע האבען זיך געלאזט געהן אין דער ריכטונג פון מיין וואהנונג.

ס'איז שוין אויפ'ן וועג געווארען א לעבעדיגער געשפרעך, און פרץ איז שוין געווען, ווי ביי זיך אין דער היים.

— ווי געפעלט אייך פרץ? — האב איך שטילערהייד געפרעגט די עלעגאנטע דאמע, מיט וועלכער איך בין געבליבען אביסעל הינטער'שטעליג.

זי האט זיך אביסעל פערקרומט און נאך א קליינער ווילע האט זי געענטפערט:

— ווי קומט מען צו פאהרען אין פאנטאפעל מיט העלע זאקען? ווער ווייסט דען נישט, אז אין פאנטאפעל מוזען זיין די זאקען טונקעלע, און נישט העלע.

איך טהו א קוק אויף פרץ'ס פיס. אמת! פאנטאפעל און העלע זאקען.

איך בין מיך מודה, אז איך האב אויך נישט געוואוסט פון דעם דין.

איך געדענק, אז אין דער דאזיגער נאכט האב איך געהאט סאמע בייזע חלומות. כ'האב געזעהן „באנציע שוויינג" ארומצושפאצירען אין לאקיערקעס. דער מקובל איז געווען אנגעטהון אין א פראק, און דאס שטריימעל איז ארומגעשפרונגען פון איין בעקאנטער דאמע צו דער אנדערער.

כ'האב קוים דערלעבט טאג.

אויפ'ן צווייטען טאָג זענען מיר זיך צונויפגעקומען און וואָלד, וואו פרץ האָט אונז פאָרגעלעזען „בימיני" פון היינע און האָט צוגעגעבען זיינע אָריגינעלע קאָמענטאַרען. נאָך עטליכע זיצונגען איז פרץ געוואָרען די נשמה פונ'ם גאַנצען קרענצעל, און אפילו די עלעגאַנטע ראמע האָט איהם מוחל געווען דעם חטא פון די העלע זאָקען.

זי איז שפּעטער געוואָרען אַ גרויסע אַנהענגערין פון פּרי'ן, און האָט זיך אונטער זיין איינפלוס אָנגעהויבען צו בעשעפטיגען מיט אידישע קהל'שע זאַכען.

IX.

די „אידישע ביבליאָטעק“ האָט פרץ אָנגעהויבען אַרויסצוגעבען מיט דינעזאָנ'ס איניציאַטיווע.

ס'וועט אודאי קלינגען, ווי אַ פּאַראַדאָקס, ס'איז אָבער דאָך אַ פאַקט, אַז אויף די ערשטע פרץ'ס אויסגאַבען האָבען געלד געגעבען עטליכע וואַרשאַווער אַסימילאַטאָרען.

די ערשטע זיצונגען מכח אַרויסגעבען די „אידישע ביבליאָטעק“ איז פאָרגעקומען בײַ דעם אַדוואָקאַט קירשראַט, וואָס איז געווען דעמאָלט איינער פון די וואַרשאַווער ראשי־הקהל. בכדי צו ווייזען דער גאַנצער וועלט, אַז ער איז אַ כשר'ער אַסימילאַטאָר, האָט דער אַדוואָקאַט צוגעגעבען צו זיין נאָמען קירשראַט אַ פּוילישען נאָמען „פּראַווניצקי“.

אויף דער זיצונג זענען געוועזען אַ סך וואַרשאַווער אַסימילאַטאָרען פון דער העכסטער מדרגה, אפילו ד"ר העניריק נוסבוים האָט נישט געפעהלט. נאַציאָנאַלע אידען זענען געווען נאָר צוויי: סאָקאָלאָוו און פּאָדלישעווסקי.

ס'האָט זיך געבילדעט אַ קאָמיטעט און אַלס קאַסיר איז געוואָרען אויסגעוועהלט דער בעקאַנטער אַסימילאַטאָר גראָסגליק, דער סעקרעטאַר פון דער „גמינע“. שפּעטער האָט צו דעם קאָמיטעט געהערט אויך דער באַנקיר וואַוועלבערג פון פּעטערבורג.

פאַר וואָס איינענטליך האָבען די אַסימילאַטאָרען דאָס געטהון?

די וואַרשאַווער אַסימילאַטאָרען האָבען דערביי גע־

שפּיעלט די זעלבע ראָליע, וואָס פערשיעדענע קריסטליכע מיסיאָנער־געזעלשאַפטען.

אַזוי ווי ס'איז בעקאַנט, פילען די לעצטע צווישען אידען תנ״כ'ים, וואו ס'ווערען אין עטליכע ערטער אַבּיסעל איבערגעמאַכט דער טעקסט, בכדי אויסצוּווייזען, אַז די נביאים האָבען שוין פאָרגעזעהן דאָס קריסטענטום.

וואָס זשע טהוען די פּראַקטישע אידען?

די תנ״כ'ים נעהמען זיי צו, און אויף די פערענדערטע טעקסטען קוקען זיי זיך אפילו נישט אום.

דאָס זעלבע איז אויך געווען מיט די וואַרשאַווער אַסימילאַטאָרען.

זיי האָבען געגעבען געלד אויף „זשאַרגאָנישע" אויסגאַבען, בכדי צו ווירקען אויף די אידישע „מאַסע" אין דער ריכטונג פון אַסימילאַציע. דער ציעל זייערער איז געווען אַרויסצוציאָגען דעם „זשאַרגאָן" מיט דעם „זשאַרגאָן" אַליין. אין'ם לייט־אַרטיקעל פון'ם ערשטען באַנד „אידישע ביבליאָטעק" איז דאָך געשטאַנען בפירוש, אַז „זשאַרגאָן איז נאָר אַ ניאַנקע. זי וויל נאָר אויסלערנען געהן, זיצען אונ ה ייבען רעדען... דערנאָך — מעגט איהר די ניאַנקע אַרויסוואַרפען".

די לעזער האָבען אָבער געקוקט דערויף גאָר אַנדערש. די „מאַסע" האָט דעם „זשאַרגאָן" נישט בעטראַכט אַלס „ניאַנקע", נאָר אַלס מאַמע־לשון. פּרץ אַליין איז שפּעטער אויך אַרויף אויף דעם זעלבען שטאַנדפּונקט; און ווען ער טהוט עס אפילו נישט, וואָלט איהם די מאַסע מיטגעריסען.

פּרץ'ס אויסגאַבען האָבען מאַכן אויפגעוועקט דאָס פאָלק און האָבען איהם געעפענט די אויגען. זיי האָבען אין די לעזער ענטוויקעלט אַן עסטעטישען געשמאַק, זיי האָבען דאָס פאָלק אינראָפּעאיזירט, אָבער נישט אַסימילירט.

אומגעקעהרט, פרץ האט זעהר פיעל מיטגעהאלפען דער נאציאנאלער אידישער ארבייט. „נאציאנאלער“ אינ'ם בעסטען זין פון ווארט. און דער פערהאסטער „זשארגאן“, די ניאנקע, וואס האט נאר בעדארפט דיענען, אלס מיטעל צו דער אסימילאציע, דער „זשארגאן“, איז דורך פרץ'ס אויסגאבען געווארען א ציעל אן און פאר זיך און איז בילעכווייז געווארען אידיש.

פרץ האט אין דער בעציהונג געהאט עפעס א בעזונדער גליק. זיין יובילעאום־אויסגאבע איז געלעגען אין די סאלאנען, וואו מען האט שוין אין גאנצען פערגעסען, אז ס'איז פאראן א אידישער אלף־בית אויף דער וועלט. פרץ'ס ווערק זענען געלעזען געווארען פון אזעלכע אידישע אינטעליגענטען, וואס האבען פריהער געקוקט אויף דער זשארגאנישער ליטעראטור מיט דער גרעסטער פעראכטונג.

איינער פון מיינע קאלעגען, אן אויסגעשפראכענער אסימילאטאר, מיט וועלכען איך פלעג זיך שטאר נישט שלאגען איבער דער שפראך־פראגע, איז געקומען אמאל צו מיר צולויפען מיט דער בקשה, אז איך זאל איהם בעקענען מיט פרץ'ן.

— מיט פרץ'ן דעם זשארגאניסט? — האב איך מיך פערוואונדערט.

מיין קאלעגע האט ארונגעלאזט די אויגען.

— ער האט צופעליג, — האט ער געזאגט, — געהערט פארלעזען איינינע נאוועלען פון פרץ'ן. א קאלאסאלען איינדרוק האט אויף איהם געמאכט די ערצעהלונג: „די מקובלים“. ער איז פשוט ענטציקט. די ערצעהלונג איז אייגענטליך נישט אריגינעל — האט ער געטייטש'ט —. ער האט עהנליכעס געלעזען ביי טאלסטאי. ס'איז אבער דאך שען אויפגעשריבען, און ער האט נישט געהאט קיין בעגריעף, אז אויף דעם מאוסען „זשארגאן“ קען מען שרייבען אזעלכע שענע זאכען.

פרץ,

איך געדענק אַנ׳אָוונט, ווען אין אַ הערליכען סאַלאָן פון אַ רייכען וואַרשאווער אַריסטאָקראַט, האָבען זיך פער־זאַמעלט אַנ׳ערד פון אַ צוואַנציג רייכע דאַמען, כּדי צו רעדען מכּח פּאָפּולאַריזירען פּרץ׳ס ווערק.

די אסיפה האָבען איינגעאָרדענט עטליכע יונגע דאָק־טוירים און סטודענטען, און כּדי דעם ציעל צו ערדייכען, האָט יעדער פון אונז—אָרגאַניזאַטאָרען פון דער פערזאַמ־לונג—גענומען אויף זיך עטליכע דאַמען, וועלכע מען האָט בעדאַרפט איינפערבעטען נאָך פאַר דער אַלגעמיינער פער־זאַמלונג, אַז פּרץ׳ס ווערק פערדיענען, אַז מען זאָל זיי פערשפּרייטען צווישען פאָלק און אפילו צווישען דער אינטעליגענץ. ס׳איז אָבער געווען אַ שווערע אויפגאַבע; די דאַמען האָבען נישט געוואָלט הערען פון זשאַרגאָן און האָבען זיך דערביי אַזוי פערקרימט, אַז זיי זענען ערהליך געוואָרען צו זייערע באָבעס, וואָס האָבען געשעפּט זייערע גאַנצע חכמה פונ׳ם „צאינה וראינה“.

מיר האָבען שוין געהאַט פערלוירען די גאַנצע האָפ־נונג דורכצופיהרען עפּעס אויף דער פערזאַמלונג.

ס׳האָט זיך אָבער אויסגעוויזען, אַז מיר האָבען גע־האַט אַ טעות. פּרץ׳ס שריפטען האָבען פערמאָגט אין זיך עפּעס אַ מאַגנעס...

ווי מיר זענען זיך צונויפגעקומען און איינינגע פון אונז האָבען פאָרגעלעזען פאַר די פערפומירטע אויסגע־פוצטע דאַמען די „סקולער הביצין“, „שלום־בית“, „באָנ־ציע שווייג“ און איינינגע אַנדערע בילדער, זענען אַלע דאַ־מען עפּעס געוואָרען מטושטש, און האָבען אַהין אַ איינציגען פּראָטעסט בעשלאָסען צו שטיצען פּרץ׳ס אויסגאַבען.

דער קינפטיגער היסטאָריקער, וואָס וועט וועלען שילדערן די עפּאָכע, ווען די אידישע אינטעליגענץ האָט אָנגעהויבען איהר פערביטערטען קאַמף מיט דער אַסימי־לאַציע אין פּוילען, וועט זיך מוזען אָבשטעלען אויף צוויי

ווייכטיגע סבות, וואס האבען אונז אידען צוריקגעגעבען א כת פערבלאנדזשעטע שעפעלער.

די ערשטע וויכטיגע סבה איז געווען א פּאזיטי־ווע, — די מאדערנע אידישע ליטעראטור, וואס פּרץ האט אנגעהויבען צו פערפלאנצען אין זיינע אויסגאבען. די צווייטע וויכטיגע סבה איז געווען א יאהר צוואנציג שפּעטער, א נעגאטיווע, — דער העסליכער באיקאט, וואס די פּאליאקען האבען דורכגעפיהרט געגען אונז, נאך דעם ווי מיר, ווארשאווער אידען, האבען טשום אופן ניט געוואלט „קושען די רוט, און וועהלען אין די פיערטע דומע דעם קאנדידאט פון אלע פעראייניגטע פּוילישע פּארטייען קוכאזשעווסקי'ן, וואס האט אין זיין פּראגראמדרעדע אפען ארויסגעשטעלט דעם אנטיסעמיטיזם, אלס די וויכטיגסטע אויפגאבע פון זיין קינפטיגער פּאליטישער און געזעלשאפטליכער טעטיגקייט.

X.

פרץ איז געווארען וואס אמאל מעהר פאפולער ניט נאר אלס שריפטשטעלער, נאר אויך אלס געזעלשאפטליכער ארבייטער. ס'איז שוין דעמאלט ניט געווען כמעט קיין איינציגע געזעלשאפטליכע בעוועגונג, וואס האט געהאט א שטיקעל שייכות מיט'ן אידישען נאציאנאלען און סאציאלען לעבען, אין וועלכער פרץ זאל ניט געווען זיין איהר פערמענט, אדער אין וועלכער ער זאל ניט גע־האט גענומען לכל הפחות אנ'אנטייל.

פרץ איז אויך געוועזען א שטאמגאסט אויף די אזוי גענאנטע „מאנטאג'ען“, אזוי האבען געהייסען די פערזאמלונגען, וואס זענען פארגעקומען ביי סאקאלאוו'ן אין דער היים יעדען מאנטאג ביינאכט, במשך פון עטליכע ווינטערען.

סאקאלאוו האט געוואלט שאפען א אידישען „סא־לאן“, וואו נאציאנאל-געזאנענע אידען זאלען זיך קענען בעגעגענען מיט אסימילאטארען, דאס הייסט מיט די פאר־ליאקען בני דת משה, און בילדען צווישען זיך א שטי־קעל קאנטאקט.

בכדי אויסצומיידען מחלוקת און שארפע רייבונגען, וואס וואלטען געקאנט פארקומען אויף אזא מארע פער־זאמלונגען פון צוויי פיינדליכע ריכטונגען, האט סאקאלאוו פון אנהויב איינגעלאדען צו זיך נאר מעסיגע עלעמענטען פון ביידע צדדים: סאלידע בעלי-בתים מיט בערד. מענ־שען, וואס רעדען שטיל און געלאסען, ביינונע פלעגמאטי־

שע באַנקירען, וואָס האָבען געוועהנליך מורא זיך אויפצורעגען און זייער גלייכען. יעדען, וואָס האָט געוואָלט ווערען אײַנגעלאַדען, האָט סאָקאָלאָוו דורכגעלאָזט דורך עטליכע זיפּען; און אַבי ווער האָט נישט די זכיה געהאַט צו זיצען צווישען דעם אָרעאָפּאַג.

אַנ'אויסנאַהם האָט סאָקאָלאָוו געמאַכט פאַר ד״ר משורר און מיר — צוויי יונגע מענשען דעמאָלט —. אוודאי דערפאַר, וואָס מיר האָבען געלעבט זעהר גוט צווישען זיך. דאָס איז געוועזען פון אַנהויב.

שפּעטער אָבער ווען די סאָלידע בעלי־בתּים זענען וואָס אַמאָל געקומען זעלטענער, און די זיצונגען זענען בכלל געוואָרען שרעקליך אײַנטעניג און אומעטיג, אַז מען האָט פּשוט געקאָנט אַנטשלאָפען ווערען, האָט סאָקאָלאָוו אָנגעהויבען אַביסעל אָראַבצולאָזען פונים טאָן און האָט אײַנגעלאַדען אויך יונגע מענשען מיט טעמפּעראַמענט סײַ ציוניסטען, סײַ סאָציאַליסטען אַפילו, שוין אָהן אַזאַ שטרענגען קאָנטראָל, ווי פריהער.

פון אָנהויב זענען די וכּוחים געווען גאַנץ אינטערעסאַנט, און האָבען אָהן אַ שום ספק געהאַט אַ נאַציאָנאַליזירענדע קראַפט. דעם גאַנצען ערשטען ווינטער זענען מיר געווען בעשעפטיגט מיט דער פראַגע: „וואָס זענען מיר?" דאָס הייסט: צי זענען מיר אידען, צי פּאָליאַקען.

איצינד איז שוין די פראַגע אַביסעל קלאָרער געוואָרען, אָבער עטליכע און צוואַנציג יאָהר צוריק האָבען מיר אַ גאַנצען ווינטער דיספּוטירט וועגען דעם, און מיר האָבען דאָך נישט געקאָנט אַ סך פון די אַנוועזענדע אַסימילאַטאָרען איבערצײַגען, אַז צו זײַן אין דער זעלבער צײַט אי אַ איד, אי אַ פּאָליאַק — איז אַביסעל שווערליך; און ווען דער אַדוואָקאַט קליינערמאַן האָט אַמאָל אויף אַ זיצונג בפירוש אַרויסגעזאָגט, אַז די אַזוי גענאַנטע אַסימילאַציע

איז א צביעות (obłuda) האָבען די אסימילאַטאָרען זיך דערשראָקען און אָנגעבלאָזען.

די מאָנטאָגען זענען געווען וויכטיג אויך דערמיט, וואָס אויף זיי זענען זיך צום ערשטען מאָל צונויפגעקומען אויף א נייטראַלען באָדען פאָרשטעהער פון פערשיעדענע שטרעמונגען, און מען האָט זיך פאָרט ניט געשלאָגען און אפילו ניט געזידעלט. ווען עמיצער וואָלט, למשל, אָראָב־געפאַלען פון מאַרס גלייך אין סאַלאָן אריין צו סאָקאָלאָוו'ן מאָנטאָג ביי נאַכט, און וואָלט דערזעהן, ווי די רעפּרע־זענטאַנטען פון פערשיעדענע ריכטונגען זיצען צוזאַמען בשלום ושלוה, וואָלט ער אוודאי געמיינט, אז ס'איז שוין משיח'ס צייטען.

ניט איינמאָל פלעגען מיר מיט פּערלישעווסקי'ן צו שמייכלען, זעהענדיג, ווי פּרץ מיט דיקשטיין'ען זיצען רוהיג אויף איין סאָפע.

פון אָנהויב האָט פּרץ סיסטעמאַטיש בעזוכט די אָווענדען, און האָט מיט זיין פלאַמענדיגען טעמפּעראַ־מענט לעבעדיג געמאַכט די טרוקענע ויכוחים. שפּעטער אָבער איז איהם נמאס געוואָרען צו זיצען שעה'ן־ווייז און אויסצוהערען די גלאַטע בעלי־בתים, וואָס האָבען געוועהנ־ליך גערעדט געלאַסען און האָבען פיינד געהאַט, אז מען זאָל זיי איבעררייסען, בפרט, אז סאָקאָלאָוו איז געוועזען אין דער בעציהונג א שטרענגער פאָרזיצענדער.

וואו פּרץ איז געווען האָבען געמוזט פאַלען פונקען, ס'האָט געמוזט בליטצען. לאַנג ווייַלען זיך און זיצען רו־היג א לענגערע צייט אויף איין אָרט, האָט פּרץ בכלל ניט געקענט.

אמאָל, אין א מאָנטאָג, ווען ס'זענען פאָרגעקומען הייסע דעבאַטען און סאָקאָלאָוו האָט פאַר א רעדע בעקו־מען רוישענדע אַפּלאָדיסמענטען, האָט זיך פּרץ פּלוצלינג אויפגעהויבען און איז ארויסגעלאָפען פונ'ם סאַלאָן. פאַר־

לישעווסקי: מיט מיר זענען איהם נאכגעלאָפען און פאַרערהויז.

— וואו אהין לויפט איהר? — האָבען מיר איהם געפרעגט.

— אַז איהר קענט פאַר אַזאַ רעדע פּאַטשען בראַוואָ מיט קעלבערנע התלהבות, האָט ער געענטפערט אויפגערעגט, קען איך מיט אייך ניט זיצען צוזאַמען. פּרץ איז אַרויסגעלאָפען און מעהר אויף דער זיצונג ניט געקומען. ביי דער געלעגענהייט וויל איך זאָגען עטליכע ווערטער וועגען דעם פערהעלטניס צווישען פּרץ'ן און סאָקאָלאָוו'ן. איך מיין, אַז זיי וועלען צונוטץ קומען זיינע קינפטיגע ביאָגראַפען.

סאָקאָלאָוו האָט פון פּרץ'ן געהאַלטען. ער פלעגט אָפט אין מיין געגענווארט לעזען אויפ'ן קול זיינע אידישע געדיכטען און האָט זיי זעהר געלויבט.

פּרץ פון סאָקאָלאָוו'ן האָט וועניג געהאַלטען. ער האָט איהם געשעצט נור אַלס אַ גוטען פּובליציסט, וואָס פערמאָגט אַ זעהר שיינע שפּראַך, אָבער אַלס שריפטשטעלער האָט ער איהם ניט אַנערקענט. און האָט עס שטענדיג, ביי יעדער געלעגענהייט, אונטערגעשטריכען. דערמיט קען מען אודאי ערקלערען דעם פאַקט, וואָס אין ספר־היובל וואָס איז געווען אַרויסגעגעבען לכבוד דעם יובילעאום פון סאָקאָלאָוו'ן, און פון וועלכען איינער פון די רעדאַקטאָרען איז געווען פּרץ, זענען ניטאָ די דעמאָלטיגע יונגע קרעפטען, וואָס האָבען שוין געשמ'ט אין דער ליטעראַטור. ס'איז ניטאָ, למשל, ניט אַש, ניט בעל־מחשבות און אַנדערע.

אַש און בעל־מחשבות האָבען געגעבען זייערע זאַכען פאַר'ן ספר היובל, און זיי זענען געוואָרען איבערזעצט אויף העברעאיש, זיי זענען אָבער פאָרט ניט אַריין דורך עפּעס אויסטערלישע סבות.

צווישען פרץ'ן און סאקאלאוו'ן האט בכלל נעהערשט א געוויסער אנטאגאניזם, זיי האבען זיך נישט ליעב געהאט. סאקאלאוו האט עס זעלטען ארויסגעוויזען, אבער דער אפענהערציגער פרץ האט עס בעשיינפערליך געצייגט אויף יעדען טריט און שריט.

פאר וואס אייגענטליך? מענשען מן הצד, וואס האבען נעהער נישט געקענט די פערהעלטנישען האבען געוואלט ערקלערען, אז די פרינציפיעלע שפראך־פראגע— אידיש אדער העברעאיש,—איז געווען די סבה פון דעם אנטאגאניזם. ס'איז אבער געווען א גרויסער טעות.

פרץ איז קיינמאל נישט געווען קיין געגנער פון העברעאיש, און סאקאלאוו האט גאר נישט געהאט געגען אידיש.

סאקאלאוו האט זיך קיינמאל נישט געשעמט צו רעדען און אפילו צו שרייבען אידיש. ער האט זיך קיינמאל נישט אויסגעדריקט וועגען „זשארגאן“, ווי אנדערע ריינע העברעאיסטען, אז ער איז א „שפחה לפני גבירתה“. ער האט מיט דער מאדערנער אידישער ליטעראטור סימפאטיזירט און ווער ווייס, אויב די „אידישע ביבליאטעק“ וואלט זיך בעוויזען אהן זיין הילף.

פרץ ווידער איז קיינמאל נישט געוועזען קיין געגנער פון העברעאיש. פערקעהרט, ער פלעגט שטענדיג שטאלצירען מיט זיין העברעאיש און אפט אונטערשטרייכען, אז די, וואס זאגען זיך אב פון דער העברעאישער שפראך, ווארפען פון זיך אראב דעם גאנצען יחוס פון תורה, נביאים וכתובים און פון א גרויסע רייכע ליטעראטור, וואס איז אלט איבער 2000 יאהר. אלס פאלקסמענש האט פרץ, זעלבסטפערשטענדליך, געמוזט שאפען אין דער פאלקס־שפראך, ער האט זיך אבער שטענדיג ארומגעטראגען מיט'ן געדאנק איבערצוזעצען אלע זיינע ווערק אויף העברעאיש.

איך בין בטוח, אז ווען ס'וואלט עמיצער געקומען און געוויזען א וואונדער, אז אלע אידען זאלען אנהויבען רעדען העברעאיש, וואלט פּרץ אודאי דער ערשטער געווען דערפון צופרידען.

אלזא די שפּראך־פראגע האט נישט געקענט ארויס־רופען קיין שפּאלטונג צווישען פּרץ'ן און סאקאלאוו'ן.

מיר דאכט זיך, אז די סבה פון זייער אנטאגאניזם איז געלעגען פשוט אין דער פערשיעדענהייט פון זייערע כאראקטערען.

סאקאלאוו — אן'אריסטאקראט, וואס וועט נישט מיט יעדען רעדען און נישט פאר אבי וועמען אויפדעקען א שטיקעל נשמה.

סאקאלאוו — א פרוכטבארער שריפטשטעלער, וואס האט זיך דאך זעלטען אפען ארויסגעזאגט אין גאנצען.

סאקאלאוו איז בעשאפען געווארען פאר'ן סאלאן און מיט זיין טאקט און גוטען בענעהמען האט ער זיך ערווארבען פריינד אין אלע ווארשאווער אידישע ספערען.

פּרץ — א דעמאקראט ביז'ן מארך פון די ביינער, וואס האט געקענט אבזיצען שעה'ן־ווייז מיט עפּעס א אינגעל, אדער א מיידעל, וואס האט אנגעהויבען ארויסצו־ווייזען א שטיקעל טאלאנט.

פּרץ — א שריפטשטעלער, וואס האט זיך שארף און אפען ארויסגעזאגט אין יעדער געזעלשאפטליכער פראגע.

פּרץ האט באמת פיינד געהאט דעם סאלאן מיט זיינע עטיקעטען, און מיט זיין אפען שארפען ווארט האט ער זיך ערווארבען שונאים אין אלע ווארשאווער אידישע ספערען; אזעלכע צוויי עקסטרעמען האבען זיך נישט גע־קענט ליעב האבען.

למען האמת מוז איך צוגעבען, אז וואס אנבעלאנגט דער פראגע וועגען סימפּאטיע אדער אנטיפּאטיע איז פּרץ נישט געווען זעהר שטרענג, און ווי גרוים ער איז געווען,

פרץ.

האט ער אין דער הינזיכט געהאט א שטיקעל שוועכע. ניט איינמאל האט ער סימפאטיזירט מיט אזעלכע, וואס זיינע אנהענגער זענען געוועזען דערפון ניט זעהר צופרידען. פון דער צווייטער זייט פלעגט ער אפט האבען אנטיפאטיע צו גאנץ אומשולדיגע מענשען, וואס האבען דאס ניט פערדיענט. פרץ האט דאך, ניט ליעב געהאט, למשל, א געוויסע צייט פריד'ען, וואס זיין שווארץ־באָרד איז עהנליך געוועזען צו זיינע... ס'איז שוין אנ'אלטע געשיכטע, וואס בלייבט שטענדיג ניי, אז אלע גרויסע לייט האבען שטענדיג סתירות, און דער גרויסער פרץ האט ניט געבילדעט קיין אויסנאהם, ער האט אויך געהאט א סך סתירות.

צי וועט עמיצער גלויבען, אז דער קלוגער פרץ, דער געוועזענער אדוואקאט, האט פארט גענוג אפט געהאט מאמענטען, ווען ער האט ארויסגעוויזען פשוט קינדישע נאיוויטעט? ס'איז אבער דאך א פאקט, איבער איינעם פון אזעלכע מאמענטען איז ער געזעסען א לענגערע צייט אומשולדיג אין דער תפיסה. די מעשה איז אזוי געוועזען.

פערשיעדענע סוחרים, וואס פלעגען האבען פרעטענזיעס צו די אייזענבאהן־פערוואלטונגען, ניט וועלענדיג אליין פיהרען פראצעסען, פלעגען פערקויפען זייערע פראכטען אנדערע, און אזוי ארום האט זיך אין זיין צייט געבילדעט א ספעציעלער האנדעל מיט פראכטען.

איינער פון די דעמאלטיגע ראשי־הקהל, אנ'אדוואקאט, האט אויך געהאט אזעלכע פראכטען; און ניט קענענדיג ארויסטרעטען אלס אינטערעסענט, האט ער געבעטען פרץ'ן, אז ער זאל זיי אונטערשרייבען און דער נאָטאריוס אין דעם מאמענט פרץ האט זיי אונטערגעשריבען.

בשעת פון פעטערבורג איז אנגעקומען קיין ווארשא א ספעציעלער סלעדאוואטעל אויף די פראכטען־פראגע

ביעלאָוועצאָוו, איז פּרץ געוואָרען אַרעסטירט גלייך מיט אַלע אַנדערע בעשולדיגטע.

ווי באַלד מיר זענען געוואָרען געוואָר, אַז מען האָט פּרץ'ן גענומען אין תּפיסה אַריין, בין איך ביי נאַכט מיט פּאַדלישעווסקי'ן געלאָפען צום אויפזעהער פון דער תּפיסה, וואָס איז גראָד געווען מיין פּאַציענט, און מיר האָבען אויסגעבעטען פאַר פּרץ'ן עפּעס אַ נישט שלעכטע קאַמער און אַ בעסערע בעהאַנדלונג.

מי יודע, מיט וואָס די זאַך וואָלט זיך געענדיגט, ווען דער סלעדאַוואַטעל ביעלאָוועצאָוו וואָלט נישט אַכט געגעבען אויף דער מיינונג פון די עקספּערטען:- אַדוואָקאַט קליי־גערמאַן, פּאַדלישעווסקי און סאַקאַלאָוו. זיי האָבען איהם געשילדערט פּרץ'ס כאַראַקטער און דעם פאַקט, אַז פּרץ האָט קיינמאָל נישט געהאַנדעלט.

ביעלאָוועצאָוו האָט זיך זעהר געוואונדערט. ער האָט פּשוט נישט געקענט פערשטעהן, ווי האָט געקענט אַזאַ פּרץ זיין אַזוי נאַיוו און אונטערשרייבען פרעמדע פּראָכ־טען. ער האָט איהם דאַן בעפריים.

נאָך דעם ווי פּרץ האָט אויפגעהערט צו בעזוכען סאַקאַלאָוו'ס מאַנטאַג'ען, האָט ער אָנגעהויבען איינצואָרד־נען אַזוי גענאַנטע פרייטאָג־צונאַכטס'ען.

די אָווענדען האָבען געטראָגען אויף זיך אַ ליטעראַ־ריש־געזעלשאַפטליכען כאַראַקטער, און ס'האָבען גענומען אָנטייל נישט נור ליטעראַטען, נאָר אויך סתם אינטעליגענטען און סימפּאַטיקער.

די פערזאַמלונגען זענען געווען זעהר בעזוכט. און אַזוי ווי פּרץ'ס וואוינונג איז געווען נישט גענוג גרויס דערצו, פלעגען זיי פאַרקומען אין פערשיעדענע ערטער: אַמאָל ביי ד״ר משורר אויפ'ן אידישען שפּיטאָל אויף פּאַ־קאָרנע (וואו משורר איז דעמאָלט געווען אינטענדאַנט),

אמאל ביי פעליקס לעווענפיש'ען, אמאל ביי מוריצי גראד־זיענסקי און אמאל ביי מיר.

אויף די פערזאמלונגען פלעגען צי קומען צווישען אנדערע אויך סאקאלאוו, ד"ר קלויזנער מיט דער פרוי, ד"ר עליאשעוו (בעל־מחשבות), יצחק גרינבוים, אברהם פאדלישעווסקי, פרוי ליליענטאל, פרייד און ארוואקאט זיידענמאן.

די נשמה פון די אווענדען איז געווען פריץ.

יעדער, וואס האט גענומען אנ'אנטייל אין די פרייטאג־צונאכטס'ען, האט זיך אונטערגענומען צו בעארבייטען א געוויסע טעמא, אדער צו רעפערירען וועגען א ניי אויסגעקומענע בוך, אדער וועגען א וויכטיגען ארטיקעל אין א צייט־שריפט. אז ס'איז אבער געקומען צו עפעס, האט זיך מייסטענטיילס ארויסגעוויזען, אז דער האט קיין צייט נישט געהאט, יענער האט דאס בוך נישט בעקומען א. א. וו.

די סיטואציע האט געווענליך גערעטעט פריץ, וואס איז שטענדיג געווען בכח צו פעראינטערעסירען מיט עפעס נישט נאר איינפאכע מענשען, נור אפילו ליטעראטען און אינטעליגענטען מיט אנ'אנטוויקעלטען געשמאק.

די אווענדען זענען געווען בכלל זעהר אינטערעסאנט. ד"ר קלויזנער האט גערעדט איבער די נביאים (ס'איז שפעטער געווען געדרוקט אינ'ם זשורנאל: „אידיש"), ארוו. גרינבוים האט רעפערירט איבער דעם ציוניזם, וועלכער האט זיך דעמאלט אנגעהויבען צו אנטוויקלען, ד"ה משורר און פריץ האבען פארגעלעזען זייערע דראמען, פרוי ליליענטאל האט גערעדט מכח אידישע יום־טובים, איך האב רעפערירט פערשיעדענע נייע מעדיצינישע־היגיענישע אנשויאונגען און האב פארגעלעזען עטליכע קליינע ערצעהלונגען. א חוץ דעם זענען בעריהרט געווארען פער

שׂיעדענע סאָציאַל־געזעלשאַפטליכע פֿראַגען, אַפּילו די פֿראַגע מכּוח מילה.

איך געדענק אַ פּריוואַט־צונויפֿקומען, ווען מיר האָבען אייַנגעאָרדענט אַ הײַנע־אָוונט, יעדער איז געקומען אָנגעדרעהט. אַ קלײַניגקײַט הײַנע, ווער קען איהם נישט? מען איז געקומען בעוואָפֿענט מיט ביאָגראַפֿישע נאָטיצען, טײל האָבען אַפּילו צוגעגרייט שווערע פֿראַגען פֿון פֿערשיעדענע געלעהרטע.

נאָך דעם אָבער, ווי מען האָט אויסגעפּאַקט די טרוקענע שווערע אַרטילעריע, האָט זיך אָנגעהויבען אַ לעבעדיגער הײַנע־קאָנצערט. געשפּיעלט מיט'ן גרעסטען שאַרפֿזין און וויץ דורך פּרץ'ן און מייסטערהאַפֿט אַקאָמפּאַנירט דורך סאָקאָלאָוו'ן.

XI

פּרץ'ס פֿינף און צוואַנציג־יעהריגער יובּילעאום אין יאָהר 1901, האָבּען איינגעאָרדענט ניִשט נור זיינע גאָרנ־טע פֿערהערער ווי דינעזאָן, סאָקאָלאָוו, ד"ר מינץ, ד"ר משורר, בעל־מחשבות און אַנדערע, נאָר אפילו אויך האַלבּ־אַסימילירטע וואַרשאַווער אידען.

דער פּרעזעס פֿון דער „גמינע" מיכאל בּערגסאָן מיט איינעם פֿון די ראשי־הקהל אַדוואָקאַט קירשראָט— פּראַווניצקי, זענען אין'ם טאָג פֿון יובּילעאום געקומען צו פּרץ'ן א היים, איהם גליק ווינשען אין דעם נאָמען פֿון דער גמינע.

איך בּין לײדער אויפֿ'ן יובּילעאום ניִשט געוועזען. ס'איז אַן'אמת'ע איראָניע פֿון מיין גורל: איך זאָל פֿעה־לען אויף פּרץ'ס יובּילעאום.

פּונקט אין יענער צייט האָבּ איך אַ יאָהר פֿערבּראַכט אין דער שווייץ און בּין אפילו גאַנץ צייטליך אַרויסגע־פֿאָהרען פֿון דאָרט, בּכדי אַנצוקומען קיין וואַרשא צום יו־בּילעאום. האָבּ איך אָבּער ניִשט נאָר ניִשט געהאַט קיין קפיצת הדרך, נאָר פֿערקעהרט, דורך פֿערשיעדענע סבּות האָבּ איך מיר געמוזט פֿערהאַלטען עטליכע וואָכען אין הײדעלבּערג. איך האָבּ דערפֿון געהאַט גרויס שבירת הלב, ס'האָט אָבּער גאָר ניִשט געהאָלפֿען

פֿון הײדעלבּערג האָבּ איך אַרויסגעשיקט דינעזאָנ'ען א לאַנגען בּריעף מעניגא דיומא, וועלכען פּרץ האָט אליין הויך פֿאַרגעלעזען אויפֿ'ן יובּילעאום.

ווי פּאַרלישעווסקי האָט מיר שפּעטער איבערגעגעבען, איז דער יובילעאום געווען אַ געלונגענער און אַ זעהר לוסטיגער: ס'זענען געהאַלטען געוואָרען גייסטרייכע רעדעס, פרעהליכע טאָאַסטען. דער שענסטער מאָמענט איז געווען דעמאָלט, ווען אַש און נאָמבערג האָבען פּרץ'ן ארומגעטראָגען אויף די הענד און האָבען דערביי געזונגען מיט גרויס התלהבות: „אונזער רביניו". דינעזאָן איז געשטאַנען פון דער וויטענס אין דער גרעסטער ענזאַלטאַציע, און אין זיינע זאַנפטע אויגען האָט מען געקענט זעהן טרעהרען פון שמחה.

מיט דער יובילעאום־אויסגאַבע האָט זיך ס'מייסט בעשעפטיגט ד"ר מינץ. ער איז געווען אויך דער קאַסירער.

ווען איך בין עטליכע וואָכען נאָכ'ן יובילעאום געקומען קיין ווארשא, האָב איך אין פּרץ'ן בעמערקט אַ שטיקעל שנוי. ס'איז מיר אפילו געווען שווער אויסצוגעפינען, אין וואָס אייגענטליך איז בעשטאַנען די ענדערונג, זי איז אָבער דאָך געווען.

איך קען דאָס נישט אָנרופען „גאווה", ווייל פּרץ האָט קיין בעגריף נישט געהאַט, וואָס הייסט שטאָלץ זיין. איך וואָלט אָבער געזאָגט, אַז פּרץ האָט אָנגעהויבען זיך מעהר צו שעצען, ווי פריהער, ער האָט ענדליך פערשטאַנען, האַכט זיך זיין ווערט.

זייענדיג שוין אַן'עלטערער דאָקטאָר און בעשעפטיגט אין מיין פאַך מעהר, ווי פריהער, האָב איך זעלטענער שטענדליך, געמוזט פערנאַכלעסיגען די ליטעראַטור, ווי אויך פּרץ'ס שבתים, וואָס זענען נאָך אַלץ פאָרגעקומען.

דעם קאָנטאַקט מיט פּרץ'ן האָב איך אָבער פאָרט נישט פערלוירען; און אויב מיר האָבען זיך נישט געטראָפען ערגיץ אויף אַ זיצונג, און אויב ס'איז אונז נישט געלונגען צו בעזוכען איינער דעם אַנדערן, פלעג איך אַריינצופאַלען אין דער „גמינע" אויף אַ האַלבע שעה, און צווי־

שען איין קבורה און דער צווייטער, האט מיר פרץ פאר-געלעגט פערשיעדענע פאנטאסטישע פלענער וועגען אויס-גאבען, פאלקס-הייזער, טעאטער וכדומה.

אויב איך האב אמאל געהאט עפעס א שווער געמיט, בין איך געלאפען צו פרץ'ן, און אין זיין געגענווארט האב איך עס פערלוירען; ער פלעגט פשוט אנצושטעקען מיט זיין שטענדיג יונגען, לעבהאפטען טעמפעראמענט.

אין יאהר 1902 איז פרץ שווער קראנק געווארען אויפ'ן הארץ.

דאס הארץ איז ביי איהם שטענדיג געווען שוואך, און ער האט עס נאך מעהר אבגעשוואכט מיט זיין נער-וועזען איגרוהיגען לעבען. ער איז דאך געווען ווי א אומ-רוה: בעלות האט ער שוין ארומשפאצירט אינ'ם זאקסי-שען גארטען, וואוהין ער פלעגט זיך בעשטעלען פערשיע-דענע אינטערעסאנטען און ליטערארישע אדער געזעלשאפט-ליכע פראגען. ביז מיטאג איז ער געזעסען אין דער „גמי-נע", נאך מיטאג האט ער געארביים ליטעראריש און האט צייט געהאט אויסצוהערען פערשיעדענע אנפענגער, וואס האבען איהם נישט געלאזט רוהען מיט זייערע שאפונגען. אין אווענד איז ער געווען אויף א זיצונג און אפט אויף צוויי. שפעטער האט מען איהם געקענט טרעפען אין „בריסטאל" אדער אין שווייצער טהאל, און ביינאכט האט ער איבערגעלעזען א נייר וואס אבגעדרוקט בוך פונ'ם ערש-טען בלעטעל ביז'ן לעצטען. א חוץ דעם אלעם האט פרץ זעהר פיעל געראויכערט, כמעט איין פאפיראס נאכ'ן צוויי-טען, און פלעגט צו טרינקען א סך שווארצע קאווע.

די קראנקהייט איז געווען א שווערע, אבער פרץ האט זיך גאר נישט געענדערט, ער האט פערמאגט דעם זעלבען הומאר, דעם זעלבען וויץ, וואס שטענדיג. ער האט אפילו נישט פערגעסען אביסעל חוזק צו מאכען פון די דאקטוירים און פון דער גאנצער מעדיצין.

בעהאנדעלט האבען איהם די דאקטוירים גאלדפלאם, מינץ, בורא און איד.

איינמאל נאך א קאנסיליום, ווען די פרוי איז געזעסען נעבען איהם פערטראכט און טרויריג, האט ער זיך געווענדעט צו איהר מיט די ווערטער: „זיי רוהיג, אויב איך האב געהאט כח אויסצוהאלטען אזש פיער דאקטוירים, וועל איך שוין לאנג לעבען“.

ווען ס'איז איהם בעסער געווארען, האבען מיר בעשלאסען איהם צו שיקען קיין מאריענבאד.

פרץ האט דעם מאמענט געוואלט אויסנוצען, בכדי פטור צו ווערען ענדליך פון דער „גמינע“. ער האט אנגעשריבען א ביטע, אז היות ווי ער פיהלט זיך נישט פעהיג מעהר צו ארבייטען, גיעט ער זיך אן אין דימיסיע, און פערלאנגט נאר אן איינמאליגע סובסידיע, בכדי ער זאל קענען ארויספאהרען קיין מאריענבאד.

די ביטע האט ארויפגעטראגען דעם סעקרעטאר פון דער גמינע, גראסגליק'ען, ד"ר מינץ. זעלבסטפערשטענדליך, האט גראסגליק זי אנגענומען מיט'ן גרעסטען פערגניגען, וויל פרץ איז דאך איהם געשטאנען ווי א ביין אין האלז...

ס'האט זיך אבער דערפון דערוואוסט א. פאדלישעווסקי, און אהן פרץ'ס ידיעה איז ער צוזאמען מיט זיגמונד פרומקין, איינעם פון די דעמאלטיגע ראשי־הקהל, וואס האט פרץ'ן זעהר ליעב געהאט, ארויפגעלאפען צו גראסגליק'ען, און זיי האבען פון איהם געפאדערט, אז ער זאל זיי אבגעבען פרץ'ס ביטע מכח די דימיסיע.

גראסגליק איז געווארען אביסעל צומישט, און האט אפילו געפרובט צו זאגען, אז די ביטע איז שוין פערשריבען אין בוך, על כן, הייסט עס, איז שוין פערפאלען. ער האט אבער דאך געמוזט אונטער'ן דרוק פון פאדלישעווסקי'ן און פרומקינ'ען די ביטע אבגעבען.

פרץ,

אזוי ארום איז פרץ'ן ווידער נישט געלונגען ארויס־צודרייסען זיך פונ'ם קהל־שטיבעל.

אין מאריענבאד איז פרץ געזעסען עטליכע חדשים.

די באד האט איהם זעהר גוט געדיענט, און ער איז פון דארט צוריקגעקומען פאלשטענדיג געזונד.

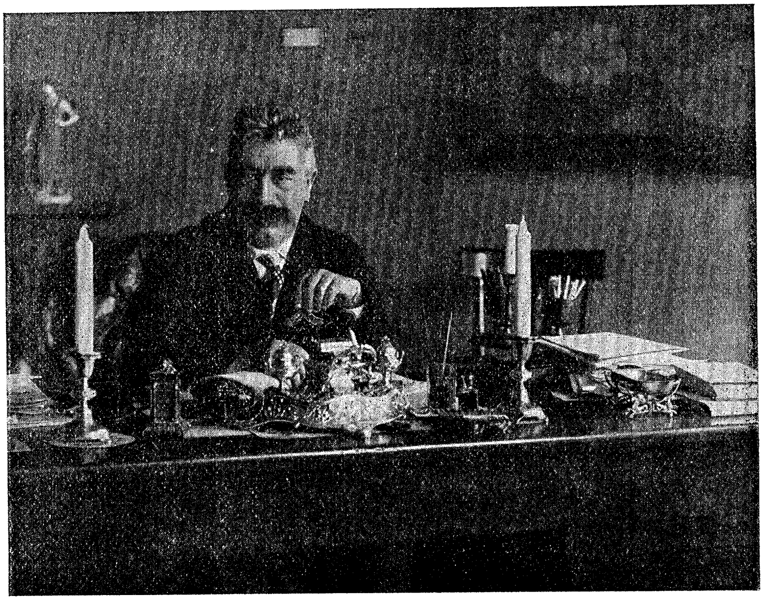

פּרץ בײַ זײַן שרײַב=טיש

XII.

צוריקקומענדיג פון מאריענבאד, האט זיך פרץ ווי־דער נישט געשוויגט, און האט אנגעהויבען צו פיהרען דאס זעלבע נערוועזע ריהרעוודיגע לעבען, וואס פריהער.

א חוץ זיין ליטערארישע טעטיגקייט, האט פרץ אנגע־הויבען צו ענטוויקלען א זעהר ענערגישע געזעלשאפטליכע ארבייט.

און דער צייט פלעגען מיר זיך אפט צו טרעפען מיט פרץ'ן אויף פערשיעדענע נישט לעגאלע פערזאמלונגען, וואס זענען פארגעקומען מייסטענטיילס ערגעץ אין א סו־טערינע ביי אן'ארבייטער. ס'זענען זיך דארט צונויפגעקו־מען א חוץ ארבייטער אויך ליטעראטען, סימפאטיקער און כלל־טהוער.

רבונו של עולם! פון וואסערע אוטאפיען האט מען דארט נישט גערעדט! מיר האבען געמיינט, אז מיר רעגי־רירען דעם גורל פון אייראפא.

פראקטישע זאכען האבען מיר אויך נישט פערנאכ־לעסיגט.

הערר נאמבערג! אייער געדענקט אודאי דעם אווענד אין א סוטערינע, ווען מען האט דיספוטירט וועגען סאקא־לאוו'ס יובילעאום; דאס הייסט אויב ער פערדיענט, אז מען זאל פייערן זיין יובל, אדער נישט.

אייער זענט געזעסען פון דער ווייטענס, גאנץ אליין אין דער פענסטער, מען האט אייך קוים געזעהן, און פון דארט זענט אייער בעפאלען ה״ר משורר, פארלישעווסקי'ן

און מיר מיט א שארפער רעדע, געהאלפען האט איך ח. ד. הורוויץ, דער דעמאלטיגער רעדאקטאר פון'ם „אידישען פאלקסבלאט" איהר געדענקט אודאי אויך, פאר וואס?

אהן פרץ'ן איז אין יענער צייט גאר נישט פארגעקומען אין אונזער אידיש וועלטיל. ווער איז געווען די נשמה פון אלע חנוכה—פורים—און גלאט ליטעראַרישע אווענדען? — פרץ.

ווער האט זיך בעמיהט, אז די אווענדען זאלען האבען א אידישען כאראקטער, אז ס'זאלען זיין אינטערעסאנטע היסטארישע מאסקען און קאסטיומען?—ווידער פרץ.

פאר יעדען מאסקען—אדער קאסטיומען-באל האבען מיר געוועהנליך אויסגעוועהלט א קאמיסיע, וואס האט זיך בעדארפט בעשעפטיגען מיט געבען עצות און מאדעלען צו פערשיעדענע היסטארישע קאסטיומען. די קאמיסיע פלעגט געוועהנליך צו האבען א פרעזעס, א וויצע-פרעזעס מיט עטליכע סעקרעטארען טרין ופרת. אז ס'איז אבער געקומען צו עפעס, זענען אלע פערשוואונדען געווארען. דעם פרעזעס האט מען ארומגעזוכט מיט ליכט און מען האט איהם נישט געקענט געפינען. געבליבען איז נאר פרץ, וואס האט עפשט געגעסען און נישט געשלאפען, אבי דער אווענד זאל געלונגען.

אויף איינעם פון די פורים-אווענדען האט פרץ געראטען מיין פרוי צו טראגען א קאסטיום: „שבת קדש", לויט ליליען; און ער, דער גרויסער פרץ, איז געזעסען ביי מיר שפעט אין דער נאכט, און האט צוזאמען מיט די נעזאנ'ען און משורר'ן געהאלפען אונז אויסשניידען פון קארטאן מנורות און אויפקלעבען זיי אויפ'ן ווייסען זיידענעם קלייד.

דעם מאדעל פאר דער קרוין האט פרץ אליין אויסגעשניטען פון פאפיער.

פּרץ.

מען האָט בעדאַרפֿט זעהן זיין אמת'ע קינדערשע פֿרייד, ווען דאָס אַלעס איז געלונגען.

פּרץ איז געווען שטענדיג אָנגעפּילט מיט פֿערשיע־דענע איניציאַטיווען, און אַלע האָבען פֿון איהם געגאַשט. אַפּילו אידישע אַנזיכטס־קאַרטען האָט פּרץ פּראָיעקטירט עטליכע יאָהר פֿריהער, איידער ווינץ האָט זיי אָנגעהויבען אַרויסצוגעבען אין בערלין.

זעהענדיג, אַז פּרץ איז שטענדיג פֿערנומען, ווי אַ בּיהן, מיט געזעלשאַפֿטליכע זאַכען, האָב איך מיר נישט איינמאָל געשטעלט די פֿראַגע, ווען אייגענטליך שאַפֿט ער? אַז כ'האָב אָבער מיך בעקלערט, האָב איך די פֿראַגע געענדערט און כ'האָב מיך געפֿרעגט: ווען אייגענטליך שאַפֿט ער נישט?

מאַכט ער סטאַטיסטיק—בעשאַפֿט ער דעם יאָרציַיטער רב און די איבריגע רייזע־בילדער. פֿאַלט ער אַריין אום אָוועגד אין די „אָרימע קינד" אויף גרזיבאָווסקע נומר 1 און זעהט דאָרט אַ הונגעריג אינגעל, שאַפֿט ער „דאָס אָרימע אינגעל". זעהט ער אין קהל־שטיבעל אַ נידערגעשלאָגענעם טרעגער, וואָס קומט נעבעך אַליין נעהמען אַ צעטעל אויף די קבורה פֿון זיין ווייב—ווערט דערפֿון אַ „באָנציע־שוויג". רעדען מיר אַמאָל אויף אַ שפּאַציר מכּח אידישע מוזיק און דער־הערען פּלוצלינג, ווי אַ בּלינד אידיש מיידעלע זינגט עפּעס אַן'אומעטיג חסידיש לידעל — ווערט דערפֿון בעשאַפֿען: „רעַר גלגול פֿון אַן'אַלטען נגון".

פּרץ'ס פֿאַנטאַזיע האָט קיינמאָל נישט גערוהט. ער פֿלעגט אָפֿט צו רעדען מיט עמיצען וועגען עפּעס אַ זאַך, דאַכט זיך, גאַנץ ערנסט און מען האָט דאָך ליַיכט דער־קענט, אַז ער טראַכט גאָר וועגען עפּעס אַנדערש. פּלוצלינג האָט ער זיך אָבגעזעגנט און איז געלאָפֿען אַ היים שריַי־בען.

נאמבערג האט אזא מאמענט אויסגענוצט און איינעם פון זיינע העברעאישע פעליעטאנען אויף די טעמא: „ווי אזוי האבען אידישע ליטעראטען ליעב“. פרץ האט עס איהם קיינמאל נישט פערגעסען...

איינמאל האב איך זיך מיט פרץ'ן אבגערעדט צו געהן צוזאמען צו א בעקאנטען וועגען א געוויסען געזעל־שאפטליכען ענין, און ער האט נאך מיר אבגעטרעטען אין אידישען שפיטאל אויף פאקארנע, וואו כ'האב אין אמבו־לאטאריום אנגענומען קראנקע. אזוי ווי איך בין נאך גע־ווען בעשעפטיגט, האט ער זיך אנידערגעזעצט ווארטען עטליכע מינוט, ביז איך וועל ענדיגען.

פונקט אין זיין געגענווארט איז אריינגעקומען א קראנקע בלאסע פרוי, א היסטעריקע און מיט איהר א אינגעלע פון א יאהר אכט—ניין, אבער שוין א פארטיגער מענש, אזוי ווי ס'טרעפט זיך ביי ארימע אידען; דאס אינגעלע האט געהאט א בלאס פערזארגט פנים מיט א געריגצעלטען שטערען, אנ'איינגעהויקערטע פלייצע און א פאר גרויסע פער'חלום'טע אויגען.

אנגעטהון איז דאס אינגעלע געווען שוין אויך, ווי א דערוואקסענער, אין א לאנג קאפאטקעלע מיט א שפאלט, און אויפ'ן קאפ האט ער געטראגען א קליין היטעלע מיט א קורצען דאשיק.

„פאניע דאקטער—האט זיך דאס אינגעלע געווענדט צו מיר,—ראטעוועט מיין מאמישי“.

מיין בליק האט זיך בעגעגענט מיט פרץ'ס בליק...

איך האב געענדיגט מיין בעשעפטיגונג און מיר זע־נען אוועקגעגאנגען צום בעקאנטען, וואו מיר האבען פער־בראכט עטליכע שעה, רעדענדיג נאר פון דעם ענין, צוליעב וועלכען מיר זענען געקומען.

פרץ.

ווען מיר זענען צוריקגעגאנגען זאגט צו מיר פרץ:
„איך האב פאר אייך מאטעריאל אויף א שיינע נאוועלע, הערט אויס“.

פרץ פלעגט ליעב האבען צו געבען זיינע מקורבים א געדאנק אדער א געוויסע טעמא צום בעארבייטען.

ער האט פערדרייבערט א לאנגען „קאוואלערסקי“ פאפיראס, און האט אנגעהויבען צו דערצעהלען:

„א גרויסער גוטער איד, וואס מען איז געפאהרען צו אוהם מארבע בנות העולם, איז פלוצלונג אריינגעפאלען אין ספקות; און נאך געוויסע חחקירות און גריבלען זיך, איז ער געקומען צו דער דעה, אז ער נארט אב די אלע, וואס קומען צו אוהם בעטען פערשיעדענע זאכען און וואס גלויבען אודאי, אז ער איז א גאנצער מאכער אינ'ם הימעל יפנים רבונו של עולם. די געדאנקען האבען דעם רבין נישט געלאזט רוהען און ער האט בעשלאסען צו ווערען אויס רבי, אויס בעל מופת.

סאיז אבער נישט אזוי לייכט, ווי ס'רעדט זיך.

ערשטענס, איז דאס א דינאסטישע פראגע און די גאנצע משפחה איז געווען דאגעגען. צווייטענס, האבען דאס די חסידים נישט געוואלט צולאזען; און וואס מעהר דער רבי האט געשריען, אז ער איז א פשוט'ער איד און זעהט נישט קיין מלאכים, האבען זיי אליין מעהר געגלויבט אין זיין קדושה, און אלץ מעהר זענען זיי געקומען צו אוהם מיט קוויטלעך.

דער רבי האט זיך געשלאגען מיט דער דעה, און האט זיך בוסלעמווייז אנגעהויבען צו בערוהיגען.

אייגענטליך, נארט ער דאך קיינעם נישט אב, האט ער זיך געטראכט. ס'קומען דאך צו אוהם דערוואקסענע, ענטוויקעלטע מענשען מיט זייער גוטען ווילען, קיינער צווינגט דאך זיי נישט. א חוץ דעם, זאגט ער דאך זיי אליין און אויגעם, אז ער איז נישט קיין היילינגער... ס'איז אפילו

גאנץ מעגליך, אז זיי אליין גלויבען אויך גאר נישט אין זיין קדושה... ס'איז גלאט אזא מאדע... מען קומט פרעגען אן עצה...

דער רבי איז ווייטער געבליבען זיצען רוהיג אויף זיין שטוהל.

אמאל אבער איז צו איהם געקומען א קראנקע פרוי בעטען אויף א רפואה שלמה — זי איז געווען געפעהרליך קראנק. — מיט איהר איז מיטגעקומען א קליין אינגעלע מיט א פאר גרויסע אויגען. דאס קינד האט זיך געווענדעט צום רבי'ן מיט די ווערטער: „הייליגער רבינו, ראטעוועט מיין מאמינו".

דאס האט דער גוטער איד שוין נישט געקענט איבערטראגען. דאס אומשולדיגע קינד, האט ער זיך געטראכט, גלויבט אין מיין געטליכקייט און אין מיין כח באמת, און איך טאר עס נישט אפנארען.

ער איז געווארען אויס רבי".

איך האב באלד פרץ'ן בעמערקט, אז איך וועל די זאך שלעכט אויפשרייבען, ווייל ס'איז נישט מיין זשאנר. ער האט אבער דורכאויס פערלאנגט, און איך האב עס אויפגעשריבען טאקי נישט געלונגען.

די נאוועלע איז בעשאפען געווארען ביי פרץ'ן אין מוח, ווען ער האט גערעדט גאר פון אנדערע זאכען.

פון דעם בילד איז שפעטער ארויסגעוואקסען „די גאלדענע קייט".

פרץ פלעגט זעהר ליכט צו אימפראוויזירען סאטירי־שע פערזען.

ער האט ליעב געהאט צו נעהמען א פאפולערע מע־לאדיע און צו צופאסען צו איהר פערזען.

פרץ'ס מקורבים געדענקען אודאי דאס ליעדעל: „מלכותא דארעא כמלכותא דרקיע", וואס ווערט געזינגען מיט דער מעלאדיע פונ'ם רוסישען פאלקס־ליעד: „וואנקא".

פּ ר ץ

אַט איז דאָס ליעדעל:

1.

מלכותא דארעא, כמלכותא דרקיע,
אויבען און אונטען איז גלייך.
ס'געהערען די „דיעלעס“ אין בית־דין של מעלה,
גאנץ זיכער אויף רוסישער שפּראַך.
אַ סודיא איז 'איינגעשלאָפען,
שכּור מן הסתם.
וויזט זיך באַלד דער פּרעדסיעדאַטעל —
יאַ טיע וו'זובי דאַם.

2.

קאַטקאָוו האָט די גרעסטע דעה,
גבאי אין גן־עדן;
נישטאָ קיין קלעק פון כּרתי פּלתי,
אַ לעק פון שפּאָלער זיידען.
ס'קומט אריין דער סחוזשער מגיד,
צי גאָר דער מהר"ל
בעוויזט זיך באַלד דער שר של יון:
„טי קודא נאַחאַל!“

3.

סאַמע מאָסקוויטער „סלאָווסיאַ“,
און מען שפּרינגט נאָר: „סוויאַט“.
אַלץ פּאַשאָל, נאָר לוט זאָל בלייבען,
מיט איהם לעבט מען באַט.
פאַר נח'ן האָט געבעטען לוט;
מען לאָזט אריין דעם שפּאַט
און אין דרייען טרינקט מען יין —
פאָנקאַ ניע דוראַק.

פּרץ,

4.

האַלילויאַ און קאָל סלאַווען
און באַזשע צאַריאַ,
גאָט אַליין ער הייבט זיך אונטעה
און שרייט מיט אוראַ!
אין סאַראַפֿאַן שיינט גאָר די שכינה
רוקט ער זיך צונ' איהר צו;
זאָגט זי איהם: וואַניאַ, וואַניאַ
וואַניאַ, ניע שאַלי.

מיט דער לעצטער סאַטירע האָט פּרץ געוואָלט "שילדערען די עפּאָכע, ווען די רוסישע רעגירונג האָט דורכאויס געוואָלט רוסיפֿיצירען פּוילען און איינפֿיהרען בחוזק יד, בפֿרט אין חעלמער געגענד, פּראַוואָסלאַוויע.

דאָס ליעדעל האָט פּרץ אויפֿגעשריבען זייענדיג נאָר אין זאַמאָשטש.

אַ מאָל איז פּרץ ביי מיר געזעסען גאַנץ שפּעט. מען האָט ביי מיר אַ גאַנצען אָווענד מוזיצירט און מ'האָט ס'מייסט געזונגען און געשפּיעלט שובערט'ס קאָמפּאָזיציעס צו היינע'ס געדיכטען, נאָר צום סוף האָט עמיצער געזונגען דאָס פּאָפּולערע „שטענדכען" (דע מונאַר) וואָס איז פּרץ'ן זעהר געפֿעלען. ווען איך האָב פּרץ'ן אַבגעפֿיהרט אַהיים, האָבען מיר אַבגעמרעטען אויף דער טוואַרדע אין אַ צוקערניע אויף אַ גלעזעל טהיי. פּרץ האָט קיינמאָל נישט געקענט עפּעס גלייך אַהיים געהן, ווי אַלע אַנדערע מענשען טהון. די ציקערניע איז שוין געווען כמעט לעדיג. מיר האָבען זיך געזעצט ביי אַ קליין טישעל. ביי אַ טישעל נאָהנט פֿון אונז איז געזעסען אַ העררי מיט אַ דאַמע. צי איז דאָס געווען אַ פּאָר פֿאָלק, צי נאָר בעקאַנטע, ווייס איך נישט עד היום. מיר האָבען געזעהן, ווי דער העחר האָט זיך עפּעס געבעטען רחמים ביי דער דאַמע און זי האָט זיך אַלץ אונאַיינעם פֿון

איהם אָבגעקעהרט מיט אַ זעהר בייז פּנים. מיר האָבען גע־שווינגען און האָבען זיך צוגעקוקט צו דער טראַגי־קאָמישער סצענע.

פּלוצלינג האָט פּרץ גענומען דאָס פאַפּירענע סערוועטעל, וואָס איז געלעגען אויף'ן טישעל און האָט אָנגעהויבען צו שרייבען פּערזען. ווען ער האָט געענדיגט, האָט ער עס מיר דערלאַנגט און האָט מיך געבעטען, אז איך זאָל עס איהם פאַרזינגען מיט דער מעלאָדיע פון שובערט'ס „שטענדכען“.

איך האָב איהם צוליעב געטהון און האָב אָנגעהויבען גאַנץ שטיל צו זינגען:

אוי שרה'טשי, שרה'טשי!
בעט זיך שוין איבער
און לאָז מיר אריין אין ב...
כ'שטעה פאַר דיר באָרוועס,
כ'בעקום שיעור דאָס פיעבער,
שרה'טשי זאָל שוין זיין אַנ'עק,
הערסט, ווי אין קוימען ס'פּישטשען די גרילען
זיי בעטען רחמים פאַר מיר (בים)
זאָל זיך שוין דיין גרימצאָרן שטילען,
שרה'טשי, ווילאַנג איז דער שעור? (בים)

ס'שטעהט שוין אודאי
פון הימעל אַ מלאך
און האַלט אַ נשמה'לע גרייט.
זאָל זיין בחנם זיין גאַנצער מהלך?
שרה'טשי הער צו מיינע רייד,
הערסט, ווי אין קוימען ס'פּישטשען די גרילען.
א. א. וו.

געזונגען האָב איך, ווי כ'האָב שוין געזאָגט, גאַנץ שטיל, דאָס פאַר פאָלק אָבער ביים צווייטען טישעל, האָט זיך דאָך צוגעהערט.

דער רעזולטאט איז געווען דער, וואס די בייזע און אנגעבלאזענע דאמע האט זיך הערצליך צעלאכט, דער הערר איז געווארען זעהר לוסטיג, ער האט שנעל בעצאהלט, און זיי זיינען ביידע ארויסגעגאנגען געשאנגען לאכענדיג הויך אויפ'ן קול.

מי יודע, וואס איז פון דעם לאכען ארויסגעקומען...
מיר ביידע האבען אויך געלאכט.

XIII.

ס'האט אויסגעבראכען דער רוסיש־יאפאנישער קריעג
און איך האב געמוזט פערלאזען ווארשא אויף העכער
אנדערטהאלביען יאהר.

איך האב מיך געמוזט שיידען מיט מיין פרוי און
קינדער, מיט מיין טעטיגקייט און מיט'ן נארמאלען לעבען
בכלל.

פרץ מיט דינעזאנ'ען זענען צו מיר ארויפגעקומען
געזעגנען זיך און געבען א ברכה אויפ'ן וועג.

איך בין שוין געווען אנגעטהון אין די בגדי מלכות,
און איך בין געווען גענוג אומעטיג.

— ס'גליסט אייך נישט באמת צו פאהרען אויף די
מלחמה? — האט מיך פרץ געפרעגט און האט מיך דורכגעדרינגען מיט זיין טיעפען בליק. — ס'איז דאך זעהר אינטערעסאנט!

איך האב איהם נישט געענטפערט און האב מיט
דער האנד געוויזען אויף מיין פרוי און אויף מיינע צוויי
קליינע קינדער.

פרץ'ס אויגען האבען זיך אביסעל פערנעבעלט.

— ס'איז אבער פארט אינטערעסאנט — האט ער
געזאגט נאך א קליינע ווייל — און בפרט פאר אייך.

ביי די ווערטער האט ער מיר דערלאנגט אנ'אזוי
גערופענע „עווינגע פעדער". — איהר זאלט אבער מיט
איהר שרייבען נישט קיין רעצעפטען, נור ערצעהלונגען,
— האט ער צוגעגעבען.

איך האָב געדאַנקט און האָב צוגעזאָגט צו ערפילען זיין וואונש און ב״ה האָב טאַקי מקיים געוועזען. מיט פּרץ׳ס שוועגער פעדער האָב איך אויפן קריעג פערהעלטניסמעסיג א סך געאַרבייט ליטעראריש.

דינעזאָן האָט מיר געגעבען אויפ׳ן וועג א תנ״ך׳ל.

— אבי ניט קיין מעבר־יבוק — האָט פּרץ בעמערקט לאַכענדיג.

ווען איך בין אים יאַנואַר 1906 צוריקגעקומען פון׳ם קריעג קיין וואַרשא, האָב איך דאָרט געטראָפען צוויי אידישע צייטונגען: דעם „וועג“ און דעם „טעלעגראַף“.

פּרץ האָט געשריבען אין׳ם „וועג“.

ניט ווייסענדיג דערפון, האָב איך באַלד דעם ערשטען טאָג, ווי איך בין געקומען קיין וואַרשא, איבערגעגעבען מיינע רעזיגנאַטיצען דעם יונגען סאָקאָלאָוו, וואָס האָט צוזאַמען מיט סירקינ׳ען רעדאַגירט דעם „טעלעגראַף“.

פּרץ האָט געהאַט אויף מיר א ביסעל תרעומות.

— ניט דערויף האָב איך אייך געגעבען אַנ׳שווינגע פעדער — האָט ער געזאָגט האַלב ערנסט, האַלב לאַכענדיג, — אז איהר זאָלט שרייבען אין א קאָנקורענץ־בלאַט. איך האָב דאָך אייך געוויזען דעם וועג!

אין פּרץ׳ן האָב איך ניט געפינען קיין שום שנוי, דאָס זעלבע נערוועזע, רוהרעוודיגע לעבען און די זעלבע גראַנדיעזע פּלענער.

א ביסעל שפּעטער האָט פּרץ גענומען א גרויסען אַנטייל אין׳ם גרינדען די קאָמאַנדיט־געזעלשאַפט „ישורון“, צו וועלכע ער האָט אויך מיר צוגעצויגען.

פּרץ האָט שוין געהאַט אַזאַ טבע צו צוציהען זיינע בעקאַנטע צו יעדער אונטערנעהמונג, אין וועלכער ער האָט גענומען אַנ׳אַנטייל.

...איך מוז מודה זיין, אז גראד דעמאלט בין איך גע-
וועזען דערפון זעהר אונצופרידען און כ'האב נישט גע-
וואלט געהערען צו דער געזעלשאפט, כ'האב אבער נישט
געקענט פרץ'ן אבזאגען.

מיר האבען אינ'ם „וועג“, וואס האט געהערט צו
דער געזעלשאפט „ישורון“, געבילדעט א רעדאקציאנס-
קאמיטעט און פון צייט צו צייט האב איך געגעבען פרץ'ן
א קליינעם פעליעטאן.

די קאמאנדיט-געזעלשאפט מיט דעם „וועג“ צווא-
מען האט אין קורצען געפלאצט; פרץ האט זיך אין דער
צייט געווידמעט גאנץ אין גאנצען דער דראמאטישער
קונסט. איינע פון זיינע דראמעס, פונ'ם חסידישען לעבען,
האט ער געשטעלט אויף א וואוילטעטיגען צוועק אין ווינ-
טער-טעאטער ביי עפעלבערג'ען. ס'האבען זיך אין דעם
אווענד פערזאמעלט אינ'ם טעאטער די בעסטע פארשטע-
הער פון דער אידישער נישט-אסימילירטער בורזשואזיע
און אינטעליגענץ. די ווענד פון עפעלבערג'ס טעאטער
האבען נאך קיינמאל אזא עולם נישט געזעהן.

די דראמע איז דורכגעפאלען. ערשטענס דערפאר,
וואס אין איהר איז נישט געווען קיין שום דראמאטישע
אקציע. די סצענע איז געווען אין גאנצען איבריג, וויל
די העלדען, וואס האבען זיך אויף איהר ארומגעדרעהט,
האבען נישט געהאט, וואס צו טהון, זיי זענען געווען פער-
נומען נאר מיט'ן רעדען. צווייטענס, האבען די שוישפילער
זעהר שלעכט געשפיעלט און האבען לחלוטין נישט פער-
שטאנען די אידעע פון דער דראמע. דריטענס, האט מען
געשפירט, אז די דראמע איז געווען זעהר שנעל אויפגע-
שריבען, איינס האט זיך נישט געקלעבט צום צווייטען,
מען האט דערקענט, אז דער אויטאר האט זיך געאיילט
און מען האט זיך נאר געוואונדערט, וואס דער זעלבער
פרץ, וועלכער פלעגט יעדע זיינע שאפונג צו שניצען און

צו פילען, אויבער ער האט זי ארויסגעלאזט, האט זיך בעצויגען צו דער דראמע אזוי גלייכגילטיג. מען האט עס ערקלערט דערמיט, וואס דעם גרויסען פרץ האבען דאך נישט געלאזט שלאפען די לאורען פון שלום אש, אלס דראמאטורג.

די דראמע האט פרץ שפעטער עטליכע מאל איבערגעארבייט.

פרץ האט זיך דעמאלט פעראינטערעסירט מיט דער טעאטער־פראגע בכלל. די פראגע איז געווען א זעהר ערנסטע.

די אידישע טעאטערן אין ווארשא זענען געשטאנען זעהר נידריג אין יעדער בעציהונג.

דער טעאטער אויף מוראנאוו האט פארגעשטעלט א הילצערנעם שטאל, וואו דער עולם האט זיך מיט זיין אויפפיהרען גענצליך איהם צוגעפאסט: מ'האט געקנאקט הויד ניס, מען האט געגעסען פאמעראנצען און די שאלעכץ האט מען געווארפען פאר זיך, מען האט געשמועסט פון געשעפטען, וויסע חברה'ניקעס זענען אריבערגעקראכען פון דער גאלעריע אין די „לאזשעס“, ס'איז געווען שמחה וששון, ס'האט אויסגעזעהן, ווי אין א שטיבעל צו די הקפות.

געשפיעלט האט מען דארט אזעלכע פארסען, וואס האבען געקענט בעפרידיגען נאר דעם געשמאק פון'ם נידריגסטען פעבעל, וואס האט קיין בעסערס קיינמאל נישט געזעהן און נישט געהערט. דער גרעסטער טייל פון די שוישפילער זענען געווען לעכערליך נישט נאר מיט'ן שפיעלען, נור אויך מיט'ן גריים און מיט די מלבושים, וואס האבען אויסגעצייכענט געפאסט צו די „דעקאראציעם“.

מילא אין „חינקע־פינקע“ אדער אין „וועלוועלע עסט קאמפאט“ האט מען נאך געקאנט אויסהאלטען פון

די דעקאראציעס און פון די צוגעטשעפעטע בעהר. איך געדענק אבער אין מוראנאווער טעאטער גארדינ'ס דראמע „אלישע בן אבויה". די דעקאראציע האט געוואלט פאר־שטעלען א זעהר רייכע ווילע מיט א פאנטאן.

די ווילע האט פערמאגט, כוויים נישט פאר וואס, א שווארצען צובראכענעם קוימען, און דער שפרינגברונען האט זיך נישט אויפגעהערט צו טרינסלען, אבער מיט וואַ־סער האט ער נישט געשפריצט.

די שענע העטערא, וואס אין איהר נעץ פאלט אריין אלישע בן אבויה, האט געשפיעלט אנ'עלטערע דיקע פרוי, וואס איז געוועזען נאר שווילאך — מיין בעקאנטער קאלעגע האט זי געהאט בעהאנדעלט — דער האלז און נאך געוועזען פערבונדען מיט א טיכעל.

איך געדענק נאך די גאלדענע שטוהל אויף וועלכער עטליכע קנעכט, אנגעטהון אין אויסגעריבענע, פרודיגע פרעק, האבען די העטערא ארויסגעטראגען אויף דער סצע־נע. די שטוהל האט טאקי נישט געקענט אויסהאלטען די משא, אהן א עין הרע, און איז טאקי צובראכען געווארען. מיין גאט! ווער ס'האט דאס נישט געזעהן, האט אין זיין לעבען קיין אמת'ע קאריקאטור נישט געזעהן.

עפעלבערג'ס טעאטער איז שוין געווען אביסעל בעסער. דארט איז פון צייט צו צייט ארויסגעטרעטען אסתר רחל קא־מינסקא אין גארדינ'ס דראמען, אבער איין שוואלב מאכט נישט קיין זומער. א חוץ דעם זענען די דעקאראציעס און אלע אנדערע זאכען נישט געווען א סך בעסער, ווי אין מוראנאווער טעאטער.

פרץ האט זיך שוין לאנג געהאט ארומגעטראגען מיט דער אידעע צו בילדען אין ווארשא א גרויסען אידי־שען טעאטער, וואס זאל קענען בעפרידיגען דעם געשמאק פון דער אידישער אינטעליגענץ, וואס בעזוכט דעם פוי־

לישען טעאטער. אבער די ווארשאווער אידישע געזעלשאפט איז נאך נישט געוועזן גענוג רייף דערצו.

אבער נאך דעם, ווי די אידישע אינטעליגענץ האט אנגעהויבען אליץ אפטער צו בעזוכען דעם אידישען טעאטער און צו זעהן אלע חסרונות, האט דער געדאנק צו בילדען אן'אייגענעם מאדערנעם טעאטער ערווארבען א סך אנהענגער.

זעלבסטפערשטענדליך האט אזא אונטערנעהמונג בעדארפט האבען זעהר א סך געלד. פרץ האט אויסגעארבייט א גראנדיעזען פלאן צו גרינדען אן'אקציען־געזעלשאפט, און צו פערקויפען אקציעס אין גאנץ רוסלאנד און פוילען. פון אנהויב האט עס אויסגעזעהן, ווי אן'אוטאפיע, אבער נאך עטליכע פערזאמלונגען, אויף וועלכע פרץ האט די זאך פארגעשטעלט און מאטיווירט, זענען אלע אנוועזענדע געקומען צום בעשלוס, אז די זאך איז גאנץ מעגליך דורכצופיהרען.

מען האט אויסגעוועהלט א ספעציעלע טעאטער־קאמיסיע, וואס האט זיך אונטערגענומען די זאך אויסצופיהרען.

די קאמיסיע איז בעשטאנען פון א. פערלישעווסקי'ן, נח ראוויזאהן און איך. מיר האבען זיך גענומען ענערגיש צו דער ארבייט, און בכדי צו קענען ווירקען אפען, האבען מיר אין הרייען געבילדעט א טעאטער־געזעלשאפט אויפ'ן סמך פון אן'אקציען־געזעלשאפט, וואס האט דאס רעכט צו צונעהמען מיטגלידער. מיר האבען ביי א נאטאר (רעיענט) אונטערגעשריבען א קאנטראקט, זעלבסט־פערשטענדליך אויף רוסיש, ווייל פוילישע קאנטראקטען האט דער נאטאר דעמאלט נישט געטארט שרייבען, און מיר האבען אין אזוים מאטיווירט פרינט דעם ציעל פון אונזער קאמאנדיט־געזעלשאפט. הונדערטער קאפיעס האבען

מיר צושיקט קיין רוסלאנד צו בעוואוסטע אידישע כלל-טוער און מעצענאטען.

פאר פוילישע אידען האבען מיר דעם קאנטראקט או= איבערזעצט אויף פויליש.

ס'איז געלונגען.

נאך א קורצער צייט האט אנגעהויבען אנצוקומען פון רוסלאנד געלד. פרץ איז געווען אויפ'ן זיעבעטען הימעל.

פוילישע אידען האבען זיך אבגערופען א סך וועניגער.

ביי דער געלעגענהייט קאן איך מיר נישט איינהאלטען נישט צו דערצעהלען, ווי אזוי ס'האבען אויף דעם רעאגירט די אסימילאטארישע רעדעלפיהרער מיט זייערע מיטשטופער.

די בעוואוסטע ווארשאווער לאפיטוטען, וואס פלעגען געווענליך ארויסצוקריכען פון זייערע לעבער פאר די וואהלען אין דער „גמינע" אדער אין די דומע, די פארשוינען האבען פלוצלינג אין א מיטען מיטוואך בעקומען רייכען שטאף אקעגען די „פיינד פונ'ם פאטערלאנד" — די נאציאנאלע אידען און האבען גאר אויפגעלעבט.

ס'האט געשמעקט מיט אנ'איינפאכע מסירה...

מען האט דעם רוסישען קאנטראקט ארומגעטראגען אויף די גאסען, אין אלע צוקערניעס, און מען האט געוויזען, ווי ווייט מיר גראבען זיך אונטער דער פוילישער קולטור, מיר ווילען גאר א אידישען טעאטער, און שרייבען רוסישע קאנטראקטען.

מען האט אויך געוויזען דעם קאנטראקט די ראשי-הקהל—. אבוואהל פרץ איז נישט געווען אונטערגעשריבען אויפ'ן קאנטראקט, האבען אבער אלע געוואוסט, אז איהם געהערט די איניציאטיווע פונ'ם אידישען טעאטער—ווי אויך דעם עלטעסטען דאקטאר פונ'ם אידישען שפיטאל,

פרץ.

וואו איך בין ארדינאַטאָר, ווי אײנער זאָגט: „זערט, וואָס פאַר אַ שעדליכע מענשען ס'דרעהען זיך אַרום אינ'ם „שפיטאָל סטאַראָזאַקאָנגיד" און אין דער „גמינע סטאַראָזאַקאָנגיד" און איהר רעאָגירט גאָר נישט".

און דער „גמינע" האָט מען טאַקי געוואָלט רעפאָרמירען און אָבזאָגען פּרץ'ן. ס'איז אָבער נישט געלונגען.

XIV.

כ'האָב שוין פריהער עטליכע מאָל אונטערגעשטרי־כען, אז אין ווארשא איז דעמאָלט נישט פאָרגעקומען קיין שום אידישע געזעלשאפטליכע בעוועגונג אָהן פּרץ'ן.

פּרץ פלעגט אפילו אָפטמאָל שטערען מיט זיין עקשנות און מיט זיין שטארקער אינדיווידואליטעט, וואָס האָט זיך קיינמאָל נישט געוואָלט צופּאסען צו דער מעהר־הייט, אָבער אָהן פּרץ'ן איז פאָרט געווען אומעגליך, טויט; און דערפאר טאקי פלעגען אלע זיך טיילען מיט איהם מיט זייערע איניציאטיווען, און צו ארבייטען מיט איהם און פערשיעדענע געזעלשאפטליכע, קולטורעלע אדער פּאָ־ליטישע חברות, נישט קוקענדיג אויף אלע זיינע חסרונות.

אייבער איינע פון אזעלכע חברות איז צווישען פּרץ'ן און מיר דורכגעלאָפען א שווארצע קאץ, וואָס האָט ליידער צושטערט אונזער נאָהנטען קאָנטאקט אויף עטליכע יאָהר.

איך מיין דעם „הזמיר“.

פּרץ האָט דעם „הזמיר“ פון אָנהויב זעהר נישט ליעב געהאַט.

די אלע, וואָס ווייסען, וואָס פּרץ האָט אין די לעצ־טע צייטען געטהון פאַר'ן „הזמיר“, וויפיעל כחות ער האָט דאָרט אריינגעלעגט, וועלען זיך אודאי וואונדערן. ס'איז אָבער דאָך אזוי.

איך שרייב אצינד נישט קיין זכרונות פון ווארשא־ווער „הזמיר“ — ס'וועט קומען דערויף א צייט —. איך מוז זיך אָבער דאָ אביסעל לענגער אויף איהם אָבשטעלען,

בכדי מען זאל בעסער פערשטעהן פרץ'ס פערהעלטניס צו אידום.

דער ווארשאווער „הזמיר" איז בכלל געבוירען געווארען עפעס אין א שלימזל'דיגער שעה. די ציעלען זיינע זענען געווען נישט פאר אלע קלאר. יעדער האט פערלאנגט פון איהם עפעס אנדערש, און דערפאר האט ער קיינעם נישט געקענט בעפרידיגען.

דער הויפט-גרינדער פון ווארשאווער „הזמיר" ניסן שפירא האט געוואלט, אז זיין ליעבלינגס-קינד זאל ווערען אלץ, וואס איהר ווילט: אנ'אפערן-הויז, א חזנים-שולע, א גלענצענדער כאר מיט אנ'ארקעסטר א. א. וו.

עטליכע פון די איבריגע גרינדער האבען בכלל נישט געוואוסט, וואס זיי ווילען. זיי זענען עהנליך געווען צו א מענש, וואס האט חתונה דאס צווייטע מאל און הערט נישט אויף ליעב צו האבען דאס ערשטע ווייב. זיי זענען געקומען פון לאדז, וואו זיי האבען געגרינדעט דעם ערשטען „הזמיר" אין פוילען, און דאס צווייטע ווייב, דער ווארשאווער „הזמיר", האט זיי נישט געקענט געפעלען צוליעב פערשיעדענע טעמים. דארט, אין לאדז, האט מען אין „הזמיר" נים ארייגעלאזט קיין אידיש פאלקס-ליעד, דא אין ווארשא האט מען גאר געוואלט אידישע פאלקס-ליעדער; דארט אין לאדז איז מען געווען אויפ'ן זיעבעטען הימעל, ווען דער כאר מיט די צילינדער'ס אויף די קעפ האט געזינגען א תפלה, דא אין ווארשא האט עס וועניג אימפאנירט.

די ציוניסטישע יוגענד האט פערלאנגט, אז דער „הזמיר" זאל זיין א ספעציעל ציוניסטישער און זאל זינגען: „עוד לא אבדה תקותנו" און אנדערע ציוניסטישע ליעדער. דער „בונד" האט פערלאנגט די „שבועה".

עטליכע מיטגליעדער פונ'ם ערשטען קאמיטעט, ווי יוסף לעווינטע, לעאן לעווינטע, פאדלישעווסקי, לעווענפיש

און איך האבען געשטרעבט, אז דער „הזמיר“ זאל בילדען א אידישען פעראיין פאר מוזיק און ליטעראטור, וואס זאל זיך ספעציעל פערנעהמען מיט אידישע מוזיק און אידישע פערשיעדענע פארמען. דער „הזמיר“ האט בעדארפט, לויט אונזער מיינונג, טראגען אן אונפארטייאישען געזעלשאפטליכען כאראקטער. און איהם האט בעדארפט זיין אן ארט פאר אלע אידישע מעלאמאנען אהן שום פאליטישע טענדענצען.

דער כבוד צו זיין דער ערשטער פרעזעס פון ווארשאווער „הזמיר“ איז אויסגעפאלען מיר.

ווען יוסף לעווינטע און אברהם פאדלישעווסקי האבען מיך אויף דער גרינדונגס-פערזאמלונג געפרעגט, וועמען וויל איך האבען, אלס וויצע-פארזיצערען, פרי״ן אדער דעם ד״ר משורר, האב איך אהן א שום ישוב פערלאנגט פרי״ן.

ערשטענס, האב איך גאנץ גוט פערשטאנען, ווי וויכטיג פרץ קאן נוצליך זיין אזא געזעלשאפט, ווי „הזמיר“; צווייטענס, האב איך פרי״ן פשוט ליעב געהאט און איך האב איהם געוואלט האבען נעהנטער צו זיך.

פרץ, וואס איז אויך געוועזען אויף דער פערזאמלונג, האט דעם כבוד אנגענומען.

באלד אויף די ערשטע זיצונגען פונ׳ם קאמיטעט האבען זיך אנגעהויבען רייבונגען צווישען פרי״ן און איינע מיטגליעדער פונ׳ם קאמיטעט, וואס פרץ האט זיי נישט געקענט ליידען. א חוץ די פערזענליכע אנטיפאטיע, וואס פרץ האט צו זיי געשפירט, זענען זיי בכלל געוועזען מענשען גאר פון אן אנדער ספערע וואס פרץ, מיט גאר אנדערע וועלט-אנשויאונגען, מיט גאר אנדערע אידעאלען. פרץ האט זיי נישט געקענט אבטרעטען, און זיי האבען פרי״ן נישט געוואלט אבטרעטען.

איך האָב געמוזט בענוצען מיין גאַנצען שוואַכען אַרסענאַל פון דיפּלאָמאַטיע, בכדי נישט צו דערלאָזען צו אַ קאָנפליקט; און כ'האָב, זעלבסטפערשטענדליך, קיינעם פון די ביידע קעמפענדע צדדים נישט בעלידיגט.

נישט קוקענדיג אויף אַלע מיינע פשרות, האָט דאָך אויפ'ן ערשטען חנוכה־אָוונד, וואָס דער „הומאָר“ האָט איינגעאָרדענט, אויסגעבראָכען אַ גרויסער קאָנפליקט, כמעט אַ סקאַנדאַל.

די מעשה איז אַזוי געוועזען:

בשעת מיר האָבען פאַר דעם חנוכה־אָוונד געמאַכט דעם ליטעראַרישען פּראָגראַם, האָבען מיר איינגעשטעלט שלום־עליכם'ס „חנוכה־געלד“. פּרץ האָט נישט געוואָלט בעשטעהן, די זאַך געפעלט איהם נישט. אָבער נאָך לאַנגע וכוחים האָט ער פאָרט אָבגעטרעטען און שלום־עליכם'ס „חנוכה־געלד“ האָט פיגורירט אין'ם פּראָגראַם.

אויפ'ן אָוונד גופא קומט צו געהן פּ״ץ, נעהמט מיך אין אַ ווינקעלע און ערקלערט מיר קאַטעגאָריש, אַז אויב מען וועט פאָרלעזען שלום־עליכם'ס „חנוכה־געלד“, וועט ער נישט נעהמען קיין שום אַנטהייל אין דעם אָוונד און זאָגט זיך אָב געענצליך פון „הומאָר“. מיינע אַלע בקשות, אַז ער זאָל דאָס נישט טהון, זיינען געבליבען אָהן אַ שום רעזולטאַט. איך האָב געמאַכט אַ קליינע בעראַטונג מיטן קאָמיטעט בעמידה, און ס'איז געבליבען דאָס מאָל אָבצוטרעטען, בכדי אויסצומיידען אַ סקאַנדאַל.

שלום־עליכם'ס „חנוכה־געלד“ האָט מען נישט געלעזען מיט אַן אויסריד, אַז דער לעקטאָר איז היינעריג.

אַלע אָבער, וואָס האָבען געוואוסט פון דער אמת'ער סבה, זיינען געווען עמפּערט קעגען פּרץ'ן, און באַלד אויפ'ן צווייטען טאָג איז צו מיר געקומען אַ מיטגליעדער פון'ם קאָמיטעט, גראָד אַן אָנהענגער פון פּרץ'ן, און האָט מיר פאָרגעלעגט, אַז מיר זאָלען בעטען פּרץ'ן אַז ער זאָל אַרויס

פונ'ם קאמיטעט. „ס'איז דאך נישט קיין קאמיטעט, נור אנ'אמת'ער גיהנום, — האט דער מיטגליער געטענה'ט.

ס'איז טאקי געווען אמת און מעהר פאר אלע האב איך געליטען. די שטענדיגע קאמפראמיסען, בכדי דער קאמיטעט זאל זיך נישט צופאלען, זיינען מיר שוין נמאס ומאוס געווארען. פונדעסטוועגען בין איך נישט בעשטאנען, פרץ'ן מבייש צו זיין, בפרט אז איך האב איהם ליעב געהאט מיט אלע זיינע קאפריזען און מיט אלע זיינע סתירות, און די מאמענטען, ווען איך בין געווען אויף איהם אין כעס, האבען זעהר קורץ געדויערט.

איך מוז דא צוגעבען א כאראקטעריסטישען פאקט.

עטליכע יאהר שפעטער, ווען דער „הזמיר" האט איינגעארדענט שלום-עליכם'ס יובילעאום, איז פרץ געקומען און האט געהאלטען לכבוד שלום-עליכם'ן א גייסטרייכע רעדע. ווען איינער פון די אנוועזענדע האט איהם בעמערקט, אז ער האט דאך אמאל נישט ערלויבט צו לעזען אין „הזמיר" שלום-עליכם'ס „חנוכה-געלד", האט פרץ געענטפערט: דאס „חנוכה-געלד" טויג טאקי נישט, אבער שלום-עליכם בלייבט שלום-עליכם".

א דאנק מיין נאכגיעביגקייט פאר ביידע צדדים איז ווידער געווארען קלאמפערשט שלום.

ס'האט אבער לאנג נישט געדויערט.

איידער איך דערצעהל ווייטער, מוז איך זאגען עטליכע ווערטער וועגען די דעמאלסדיגע פינאנסען פון „הזמיר".

איך בין געווען א פארזיצענדער א „פרץ", און אז עטליכע בעלי-בתים מיט א הונדערט יונגעלייטלעך האבען מיר געזאגט: „ווער פרעזעס און בילד א כאר מיט אנ'ארקעסטער, דינג א גרויסע וואהנונג, מאך א ביבליאטעק"— האב איך די עהרענשטעלע אנגענומען, און כ'האב גאר נישט געפרעגט, ווער וועט געבען געלד דערויף. און מיר

האבען טאקי אנגעהויבען צו ארבייטען נישט נאר אהן א גראשען אין דער קאסע, נאר באלד מיט א דעפיציט, ווייל פיז'ן גרינדען דעם קאמיטעט, זיינען שוין געווען הוצאות. איך האב געמוזט אנהויבען צו שפעקולירען. וואס דען האב איך געזאלט טהון?

מיט פעליקס לעווענפיש'ן האב איך אויסגעבעטעלט ביי פרוי מאלגרין א צימער אין איהר שולע אויף קראר שינסקי'ס פלאץ, וואו מען האט אנגעהויבען צו בילדען דעם כאר. יאאחים קורץ האבען מיר אנגאזשירט, אלס דיריגענט, אויף קרעדיט. מען וועט איה"ש בעצאהלען, פשיטא.

מיט ה' ניסן שפירא האבען מיר געגומען אויף געגשא גאס, אויף בארג, ווייסען באטיסט אויף בלוזקעס פאר'ן דאמען־כאר, ווייל שפירא האט פערלאנגט, אז די דאמען זאלען זיין אנגעטהון אין ווייסען, אזוי ווי מען האט זיך נוהג געווען אין לאדז.

אלע לויפענדע הוצאות האבען מיר מיט עטליכע מיט־גלידער געדעקט כמעט פון דער אייגענער קעשענע.

ואט ביי אזעלכע פינאנסען קומט אמאל פרץ אויף א זיצונג און לעגט פאר, אז מען זאל ביים „הזמיר" בילדען א אידישען קינסטלער־טעאטער. ווי, להבדיל, סטאניסלאווסקי'ס טעאטער אין מאסקווע, אדער ריינהארדט'ס אין בערלין.

פרץ האט קיינמאל נישט מורא געהאט פאר אנ'אוטאפיע. זיין רייכע פאנטאזיע איז שטענדיג געווען בעפליגעלט און האט אפטמאל קיין גרעניץ נישט געהאט. אודאי איז דאס די העכסטע מתנה פון גאט ביים שאפען, אבער אינ'ם פראקטישען לעבען איז אזא פאנטאזיע אפט זעהר שעדליך.

פרץ'ס פארשלאג איז געווען ווי א פונק אין א קעלער פול מיט פולווער.

ס'האָט אויסגעבראָכען אַ קאָנפֿליקט. ס'איז געוואָרען אַן אמת'ע אידישע אסיפה מיט געפּילדער, מיט געשרייען און מיט'ן קלאַפּען אין טיש אַריין. ניט קוקענדיג אויפ'ן גרויסען פּראָטעסט פֿונ'ם גאַנצען קאָמיטעט, האָב איך פּריץ'ס פֿאָרשלאַג געשטיצט. ערשטענס, האָט ער מיר אימפּאָנירט; צווייטענס, בין איך דעמאָלסט געוועזען צו פֿיעל אונטער פּריץ'ס איינפֿלוס, אַז איך זאָל מיך קענען איהם אַקעגענשטעלען.

דער פֿאָרשלאַג איז זעלבסטפֿערשטענדליך אַדורכגעפֿאַלען.

אויפ'ן צווייטען טאָג האָב איך בעקומען פֿון פּריץ'ן אַן אָפֿיציעלען בריעף אויף העבּרעאיש, אין וועלכען ער האָט געשריבען, אַז אַלע קאָמיטעט־מיטגליעדער, אַ חוץ דעם פֿאָרזיצענדען זענען מתים, און מיט ניט לעבעדיגע מענשען קען ער ניט צוזאַמען אַרבּייטען און דערפֿאַר רעזיגנירט ער.

דער קאָמיטעט האָט זיך, זעלבסטפֿערשטענדליך, געפֿונען בעליידיגט, און האָט די רעזיגנאַציע אָנגענומען.

איך מוז מודה זיין, אַז פֿון איין זייט בין איך געוועזען אַביסעל צופֿרידען דערפֿון, ווייל איך בין געוואָרען פֿרייער אין מיינע האַנדלונגען; פֿון דער צווייטער זייט אָבער איז מיר געוועזען אַ גרויסער שאָד פּריץ'ן צו פֿערלירען. אָהן איהם איז פּשוט געוואָרען אומעטיג.

אָהן דער ידיעה פֿונ'ם קאָמיטעט האָב איך איהם געבעטען, אַז ער זאָל פֿאָרט בלייבען אינ'ם קאָמיטעט, ער האָט אָבער ניט געוואָלט נאָכגעבען. נאָך ביז היינטיגען טאָג דאַכט זיך מיר, אַז פּריץ האָט ספּעציעל געמאַכט אַזאַ אויסטערלישען פֿאָרשלאַג, בכדי צו האָבען אַן אויסריידר אַרויסצוטרעטען פֿונ'ם קאָמיטעט, וואו ס'זענען געזעסען עטליכע מיטגליעדער, וועלכע ער האָט ניט געקאָנט ליידען.

XV.

פרץ האט פון „הזמיר" נישט געוואלט מעהר הערען, ער האט זיך איבער איהם גאר געוויצעלט. „הזמיר", פלעגט ער זאגען, איז טייטש א שניידערמייסטער —. און יעדעס מאל, ווען מיר האבען זיך בעגעגענט, איז זיין ערשטע פראגע געווען, ווען וועל איך פערמאכען דעם „הזמיר", וויל א זא געזעלשאפט בעדארף נישט און קען נישט עקזיסטירען.

איך פלעג איהם שטענדיג צו ענטפערן, אז דער „הזמיר" האט טאקי א סך חסרונות, אבער פון אזא „הזמיר" קען דאך מיט דער צייט ווערען א בעסערער. ווערענד, אז מ'וועט איהם פערמאכען, וועט מען שוין קיין נייעם נישט עפענען. פרץ איז געבליבען ביי זיינס און האט זיך געהאלטען פון דער ווייטענס, און אזוי ווי מיר האט מען דעמאלט פערקערפערט מיט'ן „הזמיר", איז פרץ געווארען אויך קעלטער צו מיר.

מיר פלעגען זיך צו טרעפען אויף זיצונגען פון אנדערע געזעלשאפטען, צו בעזוכען איינער דעם אנדערען, ס'איז אבער נישט געווען דאס, וואס פריהער. פרץ האט מיט מיר גערעדט נישט, ווי מיט דעם פריהערדיגען „לעווין" — די „ל" פלעגט פרץ ארויסרעדען הארט — נור ווי מיט דעם פרעזעס פון „הזמיר".

ווען איך זיץ אצינד, פערוואגעלט פון דער היים, און דער פרעמד, אין דעם „פריינדליכען" רומעניען און שרייב מיינע זכרונות איבער פרץ'ן, שפיר איך ערשט, וואס פאר

א קרבן איך האב געבראכט פאר'ן „הזמיר“, וואס איבער איהם האב איך אויף א לענגערע צייט פערלארען פרץ'ן. די איינציגע נחמה מיינע איז די, וואס דער „הזמיר“ איז דאך געבליבען לעבען און דער זעלבער פרץ, וואס האט איהם פון אנהויב פערפאלגט, האט אליין שפעטער אלץ אנגעווענדעט, בכדי ער זאל נישט אונטערגעהן.

נאך א נ'אנדערטהאלבען יאהר כעס האט פרץ אנגעהויבען ווייכער צו ווערען. ערשטענס זענען פונ'ם קאמיטעט פון „הזמיר“ ארויס די עלעמענטען, וועלכע ער האט נישט געקענט סובל זיין; צווייטענס, איז ער דאך געווען פרץ ומיט'ן אמת'ען אידישען הארץ, ער האט אויך איינגעזעהן, אז דער „הזמיר“ איז געווארען די איינציגע אידישע קולטורעלע געזעלשאפט אין ווארשא, און אז ס'איז שוין פשוט שווער געווארען זיך צו בעגעהן אהן איהר: פאפולערע פארלעזונגען האט געמאכט דער „הזמיר“, א חנוכה-אווענד, א פורים-באל — האט איינגעארדענט דער „הזמיר“; קוממט קיין ווארשא שלום-עליכם, אדער דער „זיידע“ רב מענדעלע, ארגאנזשירט אלץ דער „הזמיר“.

פרץ האט ענדליך בעוויליגט פארצולעזען ואין „הזמיר“ זיינע נייע דראמעס, און בכלל צו געבען א רייהע פארלעזונגען.

פרץ'ס פארלעזונגען זיינען געווען פאר'ן „הזמיר“ זעהר נוצליך. קודם כל זענען די פארלעזונגען געווען זעהר אינטערעסאנט ואון האבען צוגעצויגען א גרויסען עולם. ווען זיי זענען געווארען אנאנסירט, זענען אין דעם זעלבען טאג פערקויפט געווארען אלע בילעטען, און ביים ארייגעהן אינ'ם זאל פאר די פארלעזונג, האבען זיך געשטופט הונדערטער מענשען צו דער קאסע נאך בילעטען.

דער פרעסטיזש פון דער געזעלשאפט איז אזוי ארום געוואקסען.

פּרץ.

א חוץ דעם פלעגט פון פּרץ'ס פאָרלעזונגען שטענ־
דיג צו בלייבען אין דער קאַסע פון „הזמיר" שעגע עטליכע
צעהנדליג רובעל, און אונזער קאַסירער נחמיה פינקעל־
שטיין האָט די העגר געריבען פון גרויס שמחה. ——

איך מוז דא צוגעבען, אַז פאַר זיינע פאָרלעזונגען
אין „הזמיר" האָט פּרץ מיינסטענטיילס נישט גענומען קיין
שום האָנאָראַר; און אויב ער האָט פון צייט צו צייט יאָ
גענומען עטליכע רובל, האָט ער דערפון נישט פּראָפּע־
טירט, און האָט זיי אװעקגעגעבען דינעזאַנ'ען פאַר נויט־
בעדערפטיגע ליטעראַטען.

פּרץ'ס פאָרלעזונגען האָב איך קיינמאָל נישט פער־
פעהלט. איך פלעג שטענדיג בעװאונדערן די לייכטקייט,
מיט װעלכער ער האָט גערעדט. איז איהם אויסגעקומען
איבערצוחזר'ן איינע און די זעלבע פאָרלעזונג עטליכע
מאָל — איז דאָס שטענדיג געװען א שפּאַגעלנייע פאָר־
לעזונג: די זעלבע טעמא, דער זעלבער אינהאַלט, אָבער די
פאָרם גאָר אַנ'אַנדערע. צװיי מאָל דאָס זעלבע האָט פּרץ
קיינמאָל נישט גערעדט. צו די פאָרלעזונגען האָט זיך פּרץ
אודאי גאַנץ װעניג פאָרגעבריים און אָפטמאָל גאָר נישט.
ער פלעגט שטענדיג רעדען אויסװעניג, און האָט זיך
געגנציליך צוגעפאַסט צום אוידיטאָריום. צוליעב דעם נעהנ־
טער'ן קאָנטאַקט צום „הזמיר", איז פּרץ'ס בעציהונג צו
מיר אויך שוין געװאָרען א בעסערע.

פלוצלינג איז פאָרגעקומען אזא געשיכטע:

ס'איז געװען נאָך דער טשערנאָװיצער קאָנפערענץ
איבער דער אידישער שפּראַך. פּרץ און שלום אש האָבען
געזאָלט אין איין אָװענד רעפערירען געגנוי װעגען דער
קאָנפערענץ. ס'איז געװאָרען אַזוי אַנאָנסירט.

װען דער עולם האָט זיך שוין אָנגעהויבען צו פער־
זאַמלען אין זאַל, אויף דלוגא נומר 40, בין איך געװאָהר

געוואָרען, אַז אַש איז אַוועקגעפאָהרען און האָט ניט געהאַלטען פאַר נויטיג מיך דערפון צו בענאַכריכטען.

ווען איך האָב דאָס דערצעהלט פרץ'ן, איז ער בעשטאַנען אַליין אויסצופילען דעם גאַנצען אָוועגד. —

צווישען דער פערזאַמעלטער יוגענד האָבען זיך אַבער געלאָזט הערען פּראָטעסטען, וואָס אַש איז ניטאָ און וואָס דער „הזמיר“ האָט זיי אָבגענאַרט.

איך בין אַרויף אויף די עסטראַדע און האָב ערקלערט, אַז דער „הזמיר“ איז ניט שולדיג, וואָס אַש איז פּלוצלינג אַוועקגעפאָהרען; און כ'האָב געטרייסט די פערזאַמעלטע, אַז דערפאַר וועט פרץ אַליין רעפערירען דעם גאַנצען אָוועגד. איבריגענס, האָב איך צוגעגעבען, קענען די אונצופרידענע צוריק בעקומען זייער געלד פאַר די בילעטען.

—„און אונזער צייט, וואָס מיר האָבען אומזיסט פערלוירען?“ — האָבען זיך געלאָזט הערען צווישען עולם עטליכע שטימען שוין מיט עזות.

דער פּראָטעסט האָט, ווייזט אויס, פרץ'ן אויפגערעגט, ער איז אַרויף אויף די עסטראַדע אַ בלאַסער און האָט בעוויזען איינע פון זיינע סתירות.

אַנשטאָט צו בערוהיגען דאָס אוידיטאָריום, האָט ער זיך געכּלליך צוגעפּאַסט צו דער אויפגערעגטער שטימונג פון דער אויבּיטער־יוגענד, און אַלס הקדמה צום רעפעראַט האָט ער ניט מיר, ניט דיר, אָנגעהויבען צו קריטיקירען די אידישע „אינטעליגענץ“, וואָס קומען צו דער מאַסע, ניט אַלס גלייכע, נור אַלס פיהרער. אַנשטאָט, וואָס די הערהען בעדאַרפען זיך אונטערוואַרפען דעם פאָלק, — האָט פרץ געזאָגט מיט אַ הויכער שטימע, — ווילען זיי גאָר רעגירען. ס'איז שוין צייט, אַז דאָס פאָלק זאָל דאָס פערשטעהן און זאָל אַראָבוואַרפען די קייטען א. א. וו.

פרץ,

ביי דער גאנצער הקדמה האט פרץ פשוט געצייגט מיט'ן פינגער אויף מיר, דעם איינציגען אזוי געדופענעם „אינטעליגענט" ואויף דער פארלעזונג.

אייגענטליך האב איך בעדארפט באלד צו פערלאזען דעם זאל, ווייל ס'האט פשוט געקענט פארקומען אן אונאנגענעהמער אינצידענט. ס'איז אבער דאך געוועזען פרץ און איך האב איהם נישט געוואלט מבייש זיין, בפרט, אז איך בין געווען דער איינציגער פארשטעהער פון „הזמיר" אויף דער פארלעזונג. איך האב מקבל באהבה געווען די נישט פערדיענטע בעליידיגונג און בין געבליבען ביז'ן סוף, אויבוואהל איך האב גאר נישט געהערט פונ'ם גאנצען רעפעראט, אזוי אויפגערעגט בין איך געווען.

מיר האבען זיך אבגעזעגענט זעהר קאלט.

אין דעם אוועכד איז אבער געווען דער קריזיס פון אונזער מיספערשטענדניס.

אויפ'ן צווייטען טאג אין אוועכד איז צו מיר געקומען פרץ.

פערענטפערט האט ער זיך נישט, ער איז נישט געווען דער מענש דערפון. מען האט אבער אין איהם דערקענט, אז ער שפירט זיך שולדיג.

פרץ האט גאנץ גוט געוואוסט, אז דערמיט וועט ער לעשען מיין גאנצען כעס. אין דעם אוועכד איז פרץ פון מיר אוועקגעגאנגען, ווי פרץ פון די שנים קדמוניות: כ'האב אויפגעהערט צו זיין ביי איהם א „פרעזעס", און דאס שטיקעל פערדרוס, וואס כ'האב אויף איהם געטראגען אינ'ם הערץ, איז גענצליך פערשוואונדען געווארען.

ווען איך האב איהם שפעטער, אלס זיין לייב-ארצט, געשיקט אום זומער קיין סאן-מאריץ, האט ער מיר שוין ווידער געשריבען בריעף. דאס הייסט: אנזיכטס-קארטען אין פערזען אהן א דאטע, און אהן א בעצייכנען דאס ארט. ווייל ער האט זיך פאר'ן אוועקפאהרען געשפירט שוואך,

האָב איך איהם געראַטען צו פאָהרען נישט איבער בער־לין, וואו ס'קאָכט שטענדיג, ווי אין אַ קעסעל, נור דורך דעם שטילען דרעזדען.

פונ'ם וועג האָט ער מיר געשיקט פאָלגענדע קאַרטע:

פאלס אַנדערש, ווי געטראַכט,
איז בערלין געשעפט געמאַכט,
אַ נישט־געדרוקטע דראַכע פערקויפט
און די צייט לויפט.
ערשט ציינד ביי באַדענזועע
(ענטציקטע דייטשען רופען: יוכהע!)
און מיר זענען מיעד, אוי ווער,
ווי מיעד, קיין פוס, קיין האַנד
אַ חרפּה, אַ שאַנד —
אפילו דרעזדען נישט געזעהן.

פון סאַן־מאַריץ האָב איך ערהאַלטען פאָלגענדע קאַרטע:

שפּיץ נאָך שפּיץ
האָספּיץ נאָך סאַן־מאַריטץ
כ'מאַד נישט צו קיין אויג — ביי טאָג,
עס בלוטיגט די נאָז, ווען איך שלאָג
זיך אָן מיט איהר אין אַ שטיין —
לופט—פיין, בעדער פיין
און יאַנעק *) איז דאָ איבער די וואָד.
וואָס פעהלט מיר דען, וואָס דאַרף איך נאָך?

די לעצטע אַנזיכטס־קאַרטע האָב איך פון פּרץ'ן ערהאַלטען אים יאָהר 1912 פון טאַראַספּ. די קאַרטע האָט אייגענטליך געשריבען נית פּרץ, נור דער אַדוואָקאַט

*) זיין אייניקעל, וועלכען ער האָט זעהר ליעב געהאַט.

פרץ,

סטאווסקי, וועלכער איז דעמאלט אויך געוועזען אין טא־ראסף. פרץ האט נאר צוגעשריבען עטליכע ווערטער: „איהר זאלט געוועזען זיין אין ווארשוי, וואלט איך געוועזען געפאהרען קיין סט. מאריץ. אנדערע חברים האבען מיר אבגעשראקען. א שאד“.

XVI.

פּרץ האָט אָנגעהויבען זיך צו אינטערעסירען מיט'ן „הזמיר“. ער האָט אַליין געגעבען א סך פאָרלעזונגען און האָט אויך צוגעצויגען עטליכע ליטעראַטען. ער האָט בכלל געטהון פאַר'ן „הזמיר“ אַלץ, וואָס איך האָב נאָר פון איהם פערלאַנגט. ער האָט מיר אפילו געהאָלפען פון צייט צו צייט צו מאַכען ביי די וואַרשאווער גבירים א „שנאָ־רעראַזש“ ווי דוד פרישמאַן רופט עס. ווען דער גאַנצער אַלטער קאָמיטעט פון „הזמיר“ מיט מיר, האָבען דורך פערשיעדענע סבות, אויף וועלכע איך וועל מיך דאָ נישט אָבשטעלען, דימיסיאָנירט און ס'איז אויסגעוועהלט געוואָרען א נייער, האָט פּרץ זיך ווידער אָבגעקערט פונ'ם „הזמיר“, און האָט נישט געוואָלט געבען קיין איינציגע פאָרלעזונג.

אָבער ווען דער „הזמיר“ האָט נאָך עטליכע חדשים געהאַלטען ביים אונטערגעהן, האָט זיך אלס איינער פון די ערשטע איהם צו רעטען געשטעלט פּרץ.

— איך האָב אין איך א מאָראַלישע נקמה — האָב איך איהם דעמאָלט געזאָגט. מיר האָבען געמאַכט אַנ־אסיפה ביי לעאָן לעווינטע. פערבעטען האָבען מיר אַנ'ערך פון הונדערט פּאַרשוין, געקומען איז, ווי געוועהנליך, גאָר קוים א מנין. מיר האָבען דאָך נישט אַראָבגעלאָזט די פליגעל און האָבען אויסגעאַרבייט א פּלאַן, ווי אַזוי דעם „הזמיר“ אויפצומונטערן.

די ערשטע אונזערע בעדינגונג איז געווען, אז פּרץ זאָל ווערען דער פאָרזיצענדער פון „הזמיר“. ער האָט זיך

נישט געלאזט לאנג בעטען און האט דאס אנגענומען, אבער מיט'ן תנאי, אז נחמיה פינקעלשטיין, שמואל קרינסקי און איך זאלען ווידער אריין אין קאמיטעט.

מיר האבען איהם צוליעב געטהון.

פרץ האט זיך פון דעם מאמענט אן אינטאנציען אבגעגעבען דעם „הזמיר". ס'איז שוין נישט געווען דער פרץ פונ'ם ערשטען קאמיטעט, וואס האט דורכאויס פערלאנגט א קינסטלער־טעאטער; ער האט שוין אויך זיך בעגנינגעט דערמיט, אז דער „הזמיר" זאל ווי ס'איז עקזיסטירען, זיי די איינציגע אידישע קולטורעלע געזעלשאפט אין ווארשא, און זאל זיך בוסלעכוויז ענטוויקלען.

פרץ האט זיך פעראינטערעסירט נישט נאר מיט דער איננערליכער זייט פון „הזמיר", צוציהענדיג צו איהם כמעט אלע ליטעראַרישע קרעפטען, נאר אפילו מיט דער אויסערליכער זייט. ער האט מיט קרינסקי'ן אויסגעקליבען פאר'ן זאל פון „הזמיר" (לעשנא 40), נייע טאפעטען, עטליכע שענע לאמפען א. א. וו. מיט איין ווארט — מען האט איינגעזעהן, אז דער „הזמיר" איז איהם געווארען טייער.

מיט פרץ'ס איניציאטיווע זיינען דעמאלט אין „הזמיר" איינגעארדענט געווארען ליטעראַרישע אווענדען, וואס זיינען פאָרגעקומען יעדען מאנטאג.

די אווענדען האבען געטראגען דעם נאמען „קעסטעל־אווענדען", ווייל אויפ'ן טיש בײם פרעזידיום איז געשטאנען א קעסטעל, וואוהין יעדער פון די אנוועזענדע האט געקענט אריינווארפען א צעטעלע, אויף וועלכער עס איז געווען אויפגעשריבען א וואסערע ס'איז פילאזאפישע אדער ליטעראַרישע טעמא, און נאך דעם האט מען אבגעשטימט, איבער וועלכען פון זיי זאל מען דעם אווענד רעדען.

די קעסטעל-אָוועגדען זענען געווען זעהר פּאָפּולער און אינטערעסאַנט. די וכּוחים זענען פאָרגעקומען, זעלבּסטפערשטענדליך, עקספּראָמט, דאָס הייסט אָהן אַ שום פּאָרבּערייטונג. מען האָט בּערוהרט פערשיעדענע ליטעראַרישע און פילאָזאָפישע פראַגען, מען האָט דיספּוטירט אפילו איבּער דעם רבונו של עולם...

דעם גרעסטען אַנטהייל אין די דיספּוטען האָט גענומען פּרץ מיט זיינע שלאַגווערטער און מיט זיין שאַרפוויץ.

די יעניגע, וואָס האָבּען מיט פּרץ'ן געלעבּט אינטים, האָבּען אין יענער צייט געקענט בּעמערקען בּיי פּרץ'ן אַ ענדערונג אין זיין גאַנצער שטימונג. מען האָט עס ניט געקענט רופען עלטער, ווייל בּיז'ן לעצטען אויגענבּליק איז פּרץ געבּליבּען יונג, ער איז אָבּער געוואָרען ווייכער, נאָכגיעבּיגער, ווייניגער פערבּיסען און די קאַפּריזען זענען געוואָרען זעלטענער.

פּרץ איז אויך געוואָרען ווייניגער נוקם ונוטר. ווען ס'האָט געזאָלט פאָרקומען דער יובּילעאום פון דוד פרישמאַן, מיט וועלכען פּרץ איז געווען, ווי ס'איז בּעוואוסט, ניט אין די בּעסטע בּעציהונגען, האָט ער, דער פּרעזעס פון „הזמיר“, ניט נאָר ניט געשטערט, אַז די געזעלשאַפט זאָל מאַכען לכבוד דעם יובּילאַט אַ ליטעראַרישען אָוועגד, נאָר ער האָט עס דורכאויס פערלאַנגט.

— איהר פערשטעהט דאָך אוודאי אַליין — האָט ער מיר געזאָגט ווייך, גלייך, ווי ער וואָלט זיך געוואָלט פערענטפערן, — אַז רעדען וועגען פרישמאַנ'ען קען איך ניט, אָבּער דער „הזמיר“ מוז זיין יובּילעאום פייערן טאַקי איהם צו להכעיס: ער לייקענט דאָך שטענדיג אָפּ אי די ספרות, אי דעם אידישען לעזער, זאָל ער זעהן, אַז ער האָט אַ מעות, אַז בּיידע זאַכען לעבּען.

אויף דעם יובילעי־אווענד איז פרץ געקומען און איז שטיל געזעסען ביז צום סוף, צוהערענדיג זיך צו אלע רעדעס.

דעם שנוי אין פרץ'ס כאראקטער, האט מען דעמאלט געקענט דערקענען אויך אין די מלבושים זיינע און אין דער וואהנונג.

פרץ דער גרויסער עסטעטיקער, פרץ, וואס האט געהאט פשוט א קולט פאר אלץ, וואס איז שען, דער זעלבער פרץ איז געווען א גרויסער בטלן, וואס אנבעלאנגט הלבשה, און די וואהנונג זיינע אויף צעגלאנא נומער 1 איז אויך געווען אנ'איינפאכע, אהן שום בעשיינונגען.

די לעצטע עטליכע יאהר האט פרץ אנגעהויבען מעהר אכטונג צו געבען אויף זיין אנצוג. די אייביגע פעלערינע איז געווארען אויפגעפרישט, און דער ווייכער קאפעליוש האט געהאט שוין אביסעל וועניגער קניטשען.

אין דער נייער וואהנונג (יערוזאלימסקא 78) האט פרץ זיך איינגעארדענט א זעהר שענעם קאבינעט מיט א אמת'ען עסטעטישען געשמאק: שענע מעבעל, א שאפע אויף ספרים געמאכט לויט זיין איינענעם מאדעל, א סך ביכער פון א לוקסוס־אויסגאבע, ווי, למשל, די ביבעל פון ליליען, שעקספיר'ס דראמען א. א. וו. אויף די ווענד האבען געהאנגען א סך שענע בילדער און לאנדשאפטען. אויפ'ן שרייב־טיש איז געשטאנען פרץ'ס ביוסט, געמאכט פון א פערערער, און עטליכע אנטיקען, וואס פלעגען צושטעלען אנס—קי און דינעזאן.

פרץ האט דעם קאבינעט זעהר ליעב געהאט, און פלעגט גרויס הנאה האבען, ווען ער איז געפעלען אויך זיינע געסט.

ווען פרץ'ס גוטע פריינד פון די קינדערשע יאהרען, דער ד"ר געליעבטער פון זאמאשטש, האט אמאל געפונען א פגם אינ'ם לאמפ, וואס איז געהאנגען אינ'ם קאבינעט,

האט פרץ איהם אזוי לאנג איבערצייגט און כמעט נישט געלאזט לעבען, ביז ער האט געמוזט מסכים זיין, אז תער לאמפ איז א שענער. פרץ האט בכלל געהאט א שוואכקייט צו לאמפען און, וואו אהין ער איז נאר געקומען, האט ער קודם כל געווארפען א בליק אויפ'ן לאמפ.

איך געדענק, ווי איך בין אמאל מיט פרץ'ן געגאנגען צו קריוואשעאינ'ען בעטען, אז מען זאל אונז פערדינגען אויף אנ'אווענד דעם גרויסען טעאטער.

מיר האבען עטליכע מינוט געווארט אינ'ם קאבינעט.

— ער האט געשמאק — האט צו מיר געזאגט פרץ.

— זעהט נור, וואס פאר א שענער לאמפ דא שטעהט.

און „הזמיר" האט פרץ זיך אויך בעמיהט קודם כל אויפצוהענגען אינ'ם זאל עטליכע שענע לאמפען.

אזוי ווי דער „הזמיר" האט זיך זעהר שען ענטוויקעלט, האבען מיר אנגעהויבען זיך טראכטען מכח בילדען אינ'ם „הזמיר" א קלוב פאר דער אידישער אינטעליגענץ; און אלס פראבע האבען מיר, מיט דער איניציאטיווע פון פרץ'ן, איינגעארדענט אינ'ם זאל פון „הזמיר" אזוי-גערופענע פאמיליען-אווענדען.

אויף די אווענדען, וואס פלעגען פארקומען איין מאל אין דער וואך, האבען מיר צושטעלט אינ'ם זאל א סך בעזונדערע טישלעך, וואו ס'זענען געלעגען פערשיעדענע צייטונגען, ברעטלעך פאר שאכשפיעל, דאמינא א. א. וו.

מיר האבען אויך איינגעארדענט א בופעט, ביי וועלכען עטליכע דאמען האבען פערקויפט במקום השוה טהיי, קאווע, פערשיעדענע געבעקס און פירות.

קיין פעסטע ליטעראריש-מוזיקאלישען פראגראם האבען די אווענדען נישט געהאט. ס'האט זיך אלץ געמאכט פון זיך אליין: פרץ האט עפעס דערצעהלט, אדער פארגעלעזען; ווענדראף האט פארגעטראגען עפעס הומאריסטישעס; סטופניצקי האט געהאלטען א קליינעם רעפעראט

מיט עפּעס אַ ערנסטע זאַך; מיר האָבען געזונגען פערשיע-דענע אידישע פאָלקס-ליעדער; פּרץ הירשביין האָט גאָר וואויל געזונגען דעם „רבונו של עולם" פון רב לוי יצחק בערדיטשעווער און אַלע האָבען מיטגעהאָלפען. אפילו שמואל קרינסקי, וואָס איז נישט אַזאַ גרויסער מנגן, האָט אויך מיטגעזונגען. אַפּשר אַמאָל פלעגען מיר מיט נחמיה פינקעל-שטיין, לעווענפּיש'ען און קראַסני צו שפּיעלען אַ מענדעל-זאָהן-קוואַרטעט.

די אווענדען זענען געוואָרען וואָס אַמאָל מעהר פּאָ-פּולער. ס'זענען זיך אויף זיי צונויפגעקומען כמעט אַלע אידישע ליטעראַטען, קינסטלער, מוזיקער און סימפּאַטיקער, אַלע מיט די פרויען און ס'איז געווען זעהר געמיטליך. אַ חוץ דעם אימפּראָוויזירטען פּראָגראַם, האָט זיך די חברה גלאַט געוויצעלט און ס'זענען געפלויגען אידישע גלייכ-ווערטלער, מען האָט אַביסעל פערגעסען אין די צרות און אין'ם גלות. מיר האָבען אויף די אווענדען אפילו שוין אויפגענומען געסט ווי, למשל, שלום-עליכם'ן ווען ער האָט דאָס לעצטע מאָל בעזוכט וואַרשאַ אין יאָהר 1914.

פּרץ איז אויף די אווענדען געווען אַ פּערפּעטוּאום מאָבילע. ער איז אַ מינוט נישט אָנגעזעסען אויף איין אָרט. אַט האָט ער מיט כח אַרויפגעשטופּט ד"ר קאַפּעל אויף די עסטראַדע, אויבוואָהל ער האָט נישט געוואָלט. אַט האָט ער זיך צוגעזעצט צו אַ טישעל און האָט גענומען אַנ'אַנטייל אין עפּעס אַ וכוח, אַט האָט ער אַליין עפּעס דערציעהלט.

פּרץ האָט אויף די אווענדען אויסגעזעהן אַזוי יונג, אַזוי פריש, אַז ס'האָט קיינעם נישט געקענט איינפאַלען אפילו, אַז ער איז שוין אַ זעכציגער.

די אידעע פון אַ קלוב פאַר דער אידישער אינטעלי-גענץ האָט זיך אַזוי אַרום אָנגעהויבען צו פערקערפּערן, און

מיר האבען שוין מיט קרינסקי'ן כמעט געהאט געדונגען א גרויסע וואהנונג אויף דער מיד-וועסט.

איז אבער אויסגעבראכען דער קריעג.

דער „הזמיר" האט זיך געמוזט אבזאגען פון דער גאנצער ליטעראריש-מוזיקאלישער טעטיגקייט, ווייל די רוסישע מיליטערישע מאכט האט פערבאטען פערזאמלונגען און אידישע פארלעזונגען.

די וואהנונג פון „הזמיר" ווערט ביסלעכווייז אנ'עירמקלט פאר די אומגליקליכע היימלאזע, וואס זענען ארויסגעיאגט געווארען פון זייערע היימען. די ווענדי פון „הזמיר" זאל, וואס האבען שטענדיג געהערט ליטעראטור און געזאנג, האבען פלוצלונג דערהערט וויינען און קרעכצען פון דערוואקסענע און קליינע קינדער, פון געזונדטע און קראנקע.

פרץ, דער גרויסער דיכטער און שריפטשטעלער, פערוואנדעלט זיך אין אנ'אמת'ן פילאנטראפ, און אנ'אמת'ן רחמן בן רחמנים. דער גאנצער שטילער דינעזאן און לעווין עפשטיין העלפען איהם צו, צו פערזארגען די אומגליקליכע קרבנות פונ'ם רוסישען ווילקור מיט אלץ, וואס נאר מעגליך.

כדי צו שאפען פאר די אומגליקליכע א שטיקעל קאפיטאל, גיט פרץ אוועק אלע זיינע מתנות, וואס ער האט בעקומען אלס ליטעראט און יובילאט. דינעזאן טהוט דאס זעלבע. און לעווין עפשטיין מיט דינעזאנ'ען און מיר האבען געבילדעט א קאמיסיע, וואס האט איינגעארדענט פון די אלע זאכען א לאטעריע: איין העלפט פון דער הכנסה האט בעדארפט געהן פאר די היימלאזע און די צווייטע העלפט פאר'ן „הזמיר".

פרץ אליין האט זיך ניט געפיהלט ארומצוטראגען צו בעקאנטע בילעטען אויף דער לאטעריע.

פרץ פלעגט דעמאלט כמעט יעדען אווענד ארויפקומען אין „הזמיר", און האט זיך אונטערהאלטען מיט די

היימלאָזע און ספּעציעל מיט די קליינע קינדער. פּרץ האָט בכלל זעהר ליעב געהאַט קליינע קינדער. ער פֿלעגט קענען שעה'ן־ווייז זיצען מיט זיי און דערצעהלען זיי פֿערשיע־דענע מעשיות. ער האָט אויך געהאַט געוואָלד אויסצו־הערען פֿון זיי בבאַ־מעשיות.

די ערשטע אידישע פֿרעבעל־שולע פֿאַר די קינדער פֿון די היימלאָזע איז געגרינדעט געוואָרען מיט פּרץ'ס איני־ציאַטיווע. און אזוי ווי ס'זענען נישט געווען קיין לייכטע ליעדער פֿאַר קינדער, האָט זיי פּרץ אָנגעהויבען צו שאַפֿען. און ביי דער גייסטליכער אַרבייט מיט די ווערטער:

„שטילער, שטילער,
דאַנקען וויל ער"

האָט ער זיך געשיידט מיט'ן לעבען.

פּרץ איז געשטאָרבען פּלוצלינג שבת י"ט ניסן תרע"ה (1915), 8 אַ זייגער אין דער פֿריה.

דאָנערשטאָג אָוועגד איז ער געווען ביי מיר מיט דינ־נעזאָנ'ען און מיר האָבען אַרומגערעדט די פֿראַגע מכח דער לאַטעריע, מכח דער וואַהלונג פֿון „הזמיר" און מכח נאָך עטליכע ענינים.

זעלבסטפֿערשטענדליך, האָט מען גערעדט אויך וועגען דעם קריעג.

פּרץ האָט דערצעהלט פֿונ'ם גרויסען עלענד, וואָס די אומגליקליכע היימלאָזע ליידען זיך אָן. ער האָט מיט לעבעדיגע פֿאַרבען פֿאַרגעשטעלט, ווי די קליינע קינדער און אַלטע לייט וואַלגערען זיך אויף דר'ערד אויפ'ן הויף פֿון דער „גמינע"; ווי די פֿרויען ברעכען זיך די הענד און האָט געענדיגט מיט די ווערטער: „אַ אידיש הארץ מוז דערפֿון פּלאַצען".

די טרעהרען זענען איהם געשטאַנען אין די אויגען.

ווען איך האָב דערויף געענטפֿערט, אַז ווי שרעקליך און גרויזאַם די מלחמה זאָל נישט זיין, וועט זי דאָך

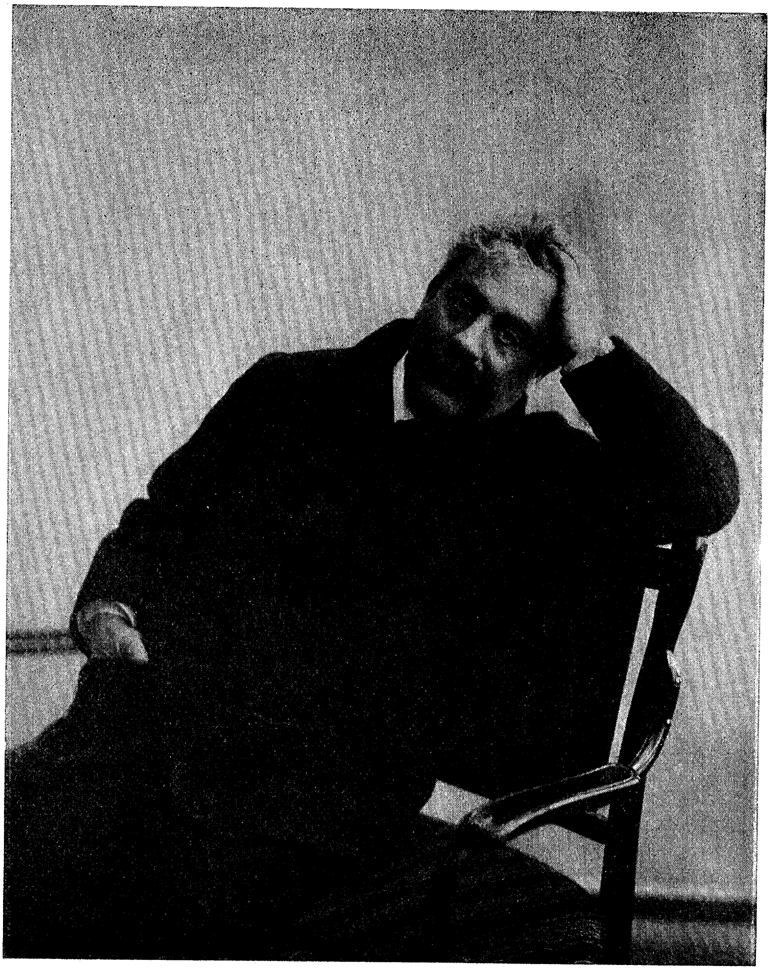

פּ־ץ אין זײַנע לעצטע טעג.

פרץ.

אודאי ברענגען פרייהייט פאר געדריקטע פעלקער און צווישען זיי אויך פאר אונז, אידען, און ווען איך האב פאר־געשטעלט די פערספעקטיווע פון א אידישע ליטעראריש־מוזיקאלישע געזעלשאפט אין א פריי לאנד, האט פרץ דער־רויף טרויעריג בעמערקט: „מען זאל עס נור דערלעבען“.

ס'האט מיר זעהר געוואונדערט צו הערען פון דעם אייביג־יונגען, אייביג־ענערגישען פרץ אזעלכע טרויעריגע ווערטער.

ס'איז מעגליך, אז אויב פרץ וואלט נאך געלעבט, וואלט איך אפשר די עטליכע ווערטער אין גאנצען פער־געסען, ווען ער איז אבער אויפ'ן דריטען טאג געשטאר־בען האבען זיינע ווערטער: „מען זאל עס נאך דערלעבען“ געקלונגען אין מיינע אויערען, ווי עפעס א נבואה.

ס'איז מערקווירדיג. ווען איך טראכט אפילו איצט פון פרץ'ן, זעה איך פאר מיינע אויגען נישט דעם לעבע־דיגען, לוסטיגען און ענערגישען פרץ, נור דעם טרויעריגען נידערגעשלאגענעם פרץ, אזוי ווי ער האט אויסגעזעהן אין יענעם מאמענט, דאנערשטאג ביי נאכט.

שבת ארום האלב צעהן אין דער פריה האט מיר מיין פרוי טעלעפאנירט אין שפיטאל אריין, די טרויעריגע ידיעה, אז פרץ איז פלוצלינג געשטארבען. איך בין געבלי־בען שטעהן ביים טעלעפאן ווי פערשטיינערט און עטליכע מינוט האב איך מיר נישט געקענט רוהרען פונ'ם ארט... ס'איז מיר פשוט שווער געווען זיך פארצושטעלען, אז פרץ קען זיין טויט...

איך בין באלד ארויסגעלאפען מיט נחמיה פינקעל־שטיין אין זיין וואהנונג.

אונ'ם בעט איז געלעגען א נאך נישט פערענדער־טער, א נאך ווארימער פרץ, אבער שוין טויט... די שענע אויגען זיינע זענען שוין געווען פערמאכט, אויף די לי־פען האט געשוועבט א איראנישער שמייכעלע.

פרץ

XVII.

די ס'הערשט אנ'אלגעמיינע מיינונג, אז דער גרעסטער טייל שריפטשטעלער זייענען אין דער ליטעראטור גאנץ אנ־דערע, ווי אינ'ם לעבען, אז זיי „פרעדיגען אפטמאל וואסער און אליין טרינקען זיי ווײן". יעדער אינטעליגענט וועט אייך ברענגען דערויף הונדערטער ראיות פון דער געשיכטע.

אברהם פארלשוועסקי האט אפילו געמאכט דערויף אנ'אפאריזם, זאגענדיג, אז ס'איז א גליק, וואס דאס ווערק בלייבט און ס'שטארבט דער שריפטשטעלער. ערגער וואלט געווען, ווען ס'וואלט געווען פערקעהרט.

וועגען פרץ'ן קען מען דאס נישט זאגען, ער איז געווען א פערזענליכקייט, ער איז געווען אזוי קלוג, גוט און פאלקסטימליך אינ'ם לעבען, ווי אין דער ליטעראטור. א „איד" איז ער געווען אינ'ם לעבען, אפשר א סך מעהר, ווי אין דער ליטעראטור. ער האט מיטגעפיהלט מיט אלע פארטייען, וואס האבען נישט אפגעווארפען די אידישע פאהן, פיינד געהאט בתכלית השנאה האט ער נור די אזוי גערופענע אסימילאציע.

פונ'ם פאליטישען ציוניזם איז ער געווען א געגנער, הערצל'ען האט ער נישט ליעב געהאט, אבער פון ארץ ישראל האט ער געהאלטען און ווען ער האט דאס ערשטע מאל א היים געבראכט א זאך, וואס ער האט געקויפט אין „בצלאל", האט ער געמאכט דעם זעלבען איינדרוק, וואס שלום־עליכם'ס קליינשטעטלדיגער רב, בשעת ער האט דערזעהן די ערשטע אקציע פונ'ם אידישען קאלאניאל־באנק.

מיר שיינט, אַז דווקא די גרויסע מעלה פֿון פּרץ'ן, דאָס הייסט זיין פּערזענליכקייט איז געווען די הויפּט־סבּה פֿון זיין גרויסען פּאָפּולאַריטעט; און ווען איך בעטראַכט איצינד פּרץ'ן, ליידער שוין נישט פֿון דער נאָהענט, נור דורך אַ פּערספּעקטיווע פֿון דער ווייטענס, קום איך צום בעשלוס, אַז אויב פּרץ וואָלט אפילו נישט געווען דער גרויסער שריפֿטשטעלער און דיכטער, נאָר גלאַט אַן'אינטעליגענט מיט אַזאַ ברייט אידיש האַרץ, מיט אַזאַ ענערגישען טעמפּעראַמענט און מיט אַזאַ שטאַרקען געזעלשאַפֿטליכען נערוו, וואָס ער האָט פֿערמאָגט, וואָלט זיך אויך געבילדעט אַרום איהם אַ קרייז אַנהענגער, נישט קוקענדיג אויף אַלע זיינע סתירות און אויף אַלע זיינע קאַפּריזען.

איך האָב נאָך איבער פּרץ'ן אַ סך צוזאָגען, איך ענדיג אָבער איצינד פֿאַרלויפֿיג מיין פּעקיל זכרונות, ווייל אַ סך זאַכען קענען נאָך איצינד נישט בעריהרט ווערען.

אָבער איידער איך לעג אַוועק די פֿעדער מוז איך מאַכען נאָך איין בעמערקונג.

אויף פּרץ'ס לויה האָבען קריסטליכע אינגלער נאָכ־געוואָרפֿען שטיינער. אינ'ם גרויסען עולם, וואָס איז נאָכ־געגאַנגען נאָך דער לויה, איז אַריינגעפֿאָהרען אַן'אויטאָ־מאָביל מיט עטליכע לוסטיגע העררן און דאַמען. די וואַר־שאַווער פּוילישע פּרעסע האָט קיין איינציג וואָרט אפילו נישט געשריבען וועגען פּרץ'ן, ווערהענד אפילו די רומעני־שע אַנטיסעמיטישע פּרעסע האָט געגעבען אַ שילדערונג פֿון זיין ליטעראַרישע טעטיגקייט, און איינציגע צייטונגען האָבען אפילו געגעבען זיין בילד.

די סבּה פֿון דער שרעקליכער אַנאָמאַליע איז געווען דער דעמאָלטיגער העסליכער פּוילישער בּאָיקאָט אַקעגען אידען און דער בּלבּול, אַז פּרץ און אַלע זיינע אַנהענגער,

פרץ.

וואס האבען שטאלץ געטראגען די אידישע פאהן, זעגען פוילען פיינד.

די רעפרעזענטאנטען פון דער ווארשאווער אידישער קהלה האבען קיין שום אנטייל נישט גענומען אין פרץ'ס לויה. זיי האבען אפילו נישט געשיקט קיין אפיציעלען דעלעגאט און דערמיט האבען זיי דעמאנסטראטיוו גע־שטיצט דעם געמיינעם בלבול.

אויף אזא בלבול, וואס שטיצט זיך נישט אויף פאק־טען, נור אויפ'ן ווינד, בעדארף מען איינענטליך ענטפערן מיט שווייגען און דאס האבען מיר אלע טאקי געטהון. אבער ווייל פרץ לעבט שוין נישט מעהר און יעדער איד, וואס לייענט נישט אפ זיין אידישקייט, ווערט אצינד אויך בעטראכט אין פוילען, אלס א שונא פונ'ם פויל־ישען פאלק, האלט איך פאר מיין הייליגען חוב הויך צו שרייען, אז פרץ איז נישט געווען קיין פוילען־פיינד, נור פערקעהרט א פוילען־פריינד. ער האט ליעב געהאט דאס לאנד אוודאי נישט ווייניגער, ווי די הורא־פאטריא־טען, וואס לויפען ארום אין די צוקערניעס און אין די בענק, קלאפען זיך אין הארץ און שרייען, אז זיי זענען פאליאקען בני דת משה.

אלס שריפטשטעלער פלעגט פרץ אליין צו זאגען, אז ער האט אנגעהויבען צו שרייבען אונטער דעם איינפלוס פון דער פוילישער ליטעראטור, און אין זיינע ערשטע נאוועלען שפירט מען טאקי דעם איינפלוס פון שוויענ־טאכאווסקי'ן. אלס כלל־טהוער מיט'ן ברייטען פאליטישען האריזאנט פלעגט פרץ שטענדיג אונטערשטרייכען אז אידען מוזען שטענדיג געהן מיט'ן פאלק און נישט מיט דער רעגירונג... רעגירונגען — פלעגט ער זאגען — בייטען זיך און געהן־אונטער, דאס פאלק אבער לעבט איביג.

פרץ

זעלבסטפערשטענדליך איז פרץ געווען געגען דעם, אז מיר זאלען זיין פריצישע קנעכט, אז מיר זאלען פאסיוו פאלגען, וואס מען הייסט אונז. פרץ האט געוואלט, אז מיר זאלען זיין פרייע בירגער אין א פריי לאנד; און דערפאר טאקי האט ער גענומען א לעבהאפטען אנטייל אין דער אגיטאציע קעגען דעם, אז ווארשאווער אידען זאלען וועהלען אין די פיערטע דומע אנ'אויסגעשפראכענעם אנטיסעמיט, ווייל די פריצים האבען אזוי געהייסען און די באנקירען אסימילאטארען האבען זיי נאכגעטאנצט.

פרץ האט זיך קיינמאל נישט געלאזט פערבלענדען דורך די זיסע רייד פון די קלאמפערשט קולטורעלע ענדעקישע רעדעלספיהרער, און האט שטענדיג הייסט פראטעסטירט קעגען יעדער עולה, וואס זיי האבען אונז געטהון אין פוילען.

אלס א טיעפער פסיכאלאג האט פרץ זעהר ריכטיג אבגעשאצט דעם טיפ פון די פוילישע זאאלאגישע אנטיסעמיטען; און ווען די לעצטע האבען זיך געריהמט מיט זייער הויכער קולטור, וואס אין פוילען זענען נישט פארגעקומען קיין פאגראמען, האט ער זיי געגעבען די בעוואוסטע תשובה, אז חיות פעהלט נישט צווישען זיי, זיי זיצען אבער פערמאכט אין א שטייג און דער שליסעל ליעגט ערגעץ אנדערש...

פרץ איז געווען א פיינד פון דעם מין אנטיסעמיטען, אבער נישט סתם פונ'ם פוילישען פאלק.

אט מיט די ווערטער וויל איך ענדיגען פארלויפיג מיינע זכרונות איבער פרץ'ן.

געשריבען אין רומעניען אין יאהר 1918.